

ҲИКОЯТ ВА РИВОЯТЛАР
ОЛАМИ

**Донолар
суҳбати**

Иккинчи наشري

ТОШКЕНТ – «O‘ZBEKISTON» – 2018

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)
Ф-79

Тўпловчи:

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди

ISBN 978-9943-01-900-3

© Е. Очилов, 2013, 2018
© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2013, 2018

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ ҲИКМАТИ

Луқмон – Довуд алайҳиссалом даврида яшаган қора танли бир қул эди. Ривоят қилишларича, у 1500 йил умр кўрган.

Бир куни хожаси Луқмонга буғдой экишни буюради. У эса арпа экди.

– Нега буғдой эк десам, арпа экдинг? – деб хожаси унга зуғум қилди.

– Нима, арпа экса, буғдой унмайдами? – ўзини гўлликка солди Луқмон.

– Эсинг жойидами? – уриша кетди хожаси. – Ким арпа экиб, буғдой олибди?

– Бўлмаса сен ҳам ёмонлик қилиб, яхшилик умид қилма! – дейди Луқмон.

ҲАР КИМГА НИЯТИГА ЯРАША

Луқмони ҳакимнинг қўли очиклиги, сўраганга қарз бериб, ёзиб қўймаслигини билган бир киши еб кетиш нияти билан ундан минг танга олтин олди. Йўлда дам олгани ўтириб, пулни қизил рангли бир матога ўраб қўйди. Бир қуш уни гўшт хаёл қилиб олиб қочди ва Луқмоннинг уйи устидан учиб ўтаётганида тумшуғидан тушириб юборди. Луқмон ўзи берган олтин-

ларни таниб, олиб қўйди. Ҳалиги одам келиб, яна шу ният билан минг танга олтин олди. Лекин анҳордан кечиб ўтаётганида уни сув олиб кетди. Анҳор Луқмоннинг уйи ёнидан ўтар эди. Луқмон олтинни таниб, яна олиб қўйди. Ўша одам учинчи марта ҳам қайтармаслик ниятида минг олтин олиб, уни ҳам бир сабаб билан йўқотди. Тўртинчи марта ниҳоят, савдосотиқ билан шуғулланиш ва фойда кўрса, Луқмонга тўрт минг қилиб қайтариш нияти билан минг олтин сўради. Бу гал фойда кўрди ва Луқмонга тўрт минг олтин олиб келди, лекин Луқмон минг олтинни олиб, қолганини қайтариб берди.

УЧ ВАСИЯТ

Луқмони ҳаким ўлиmidан олдин ўғлига уч васият қилди: биринчиси – зинҳор хотинингга сирингни айтма, иккинчиси – бойликка янги етишган нокаسدан қарз олма, учинчиси – миршаб билан дўст тутинма.

Отаси вафот этгач, ўғил бу уч васиятни синаб кўрмоқчи бўлди. Бозордан бир қўй олди-да, сўйиб қопга солди. Оғзини маҳкам боғлаб, уйга келтирди. Хотини сўради:

– Бу қопда нима бор?

– Бировни беҳос ўлдириб қўйдим. Изни йўқотиш учун уни қопга солиб олиб келдим. Эрингдан айрилиб қолишни истамасанг, зинҳор битта-яримтага гуллаб қўйма, – деди.

Кейин янги бойиган кишидан қарз олди.

Миршаб билан дўст тутинди.

Бир куни хотини билан гапи қочиб, уни тутиб урган эди, етти маҳаллани бошига кўтарди:

– Войдод, мусулмонлар! Эрим одам ўлдириб ўрганган, энди мени ҳам ўлдирмоқчи!

Бу гапни дарҳол ҳокимга етказдилар.

– Қочиб қолмасидан уни қўлга олинглар, – деб буюрди ҳоким.

Уни ким тутиб келади? – дейишганида миршаб:

– Мен унинг уйини биладан, – деди. – Ўзим тутиб келаман.

– Эй дўстим, мени қўйиб юбор – қочиб кетай, – деб илтимос қилди у. Лекин миршаб кўнмади.

Воқеадан хабар топган янги бой ўпкасини қўлтиқлаб келди:

– Қарзингни тўлаб қўй, ўлиб кетсанг, мен пулимга куйиб қоламан.

Бировдан олиб, унинг пулини тўлади.

Миршаб уни ҳоким ҳузурига олиб борди. Ҳоким уни таниб:

– Лукмондай одамнинг ўғлига шу иш муносибми? – деди.

– Рухсат бер, ўша қопни олиб келишсин, – илтимос қилди у.

Қопни олиб келиб, ҳокимнинг қошида очдилар – сўйилган қўй чиқди.

– Нима гап ўзи? – деди ҳоким. – Тушунтириб берсанг-чи?

У бўлиб ўтган барча воқеаларни ҳикоя қилиб берди:

– Отам менга уч васият қилган эди. Синаб кўрай деб шу ишларни қилдим. Отамнинг ҳамма гаплари рост чиқди.

ДЎСТЛАРДАН АЗИЗ ДУШМАН

Луқмони ҳақимдан:

– Барча дўстлардан ҳам азиз душман қайси? – деб сўраганларида, у:

– Нафс, – деб жавоб берган экан.

ОДОБНИ ОДОБСИЗДАН ЎРГАНДИМ

Луқмони ҳақимдан сўрадилар:

– Одобни кимдан ўргандинг?

– Одобсиздан, – жавоб қилди у.

Ие, қанақасига? – ҳайрон бўлишди.

– Одобсизнинг қайси иши кўзимга ёмон кўринди, улардан ўзимни сақладим.

ТИЛ ВА ЮРАК

Луқмони ҳақимни бир киши сотиб олиб, даргоҳида хизмат қилдирарди ва ундаги илми ҳикматни гоҳи-гоҳида синаб кўрарди. Бир куни имтиҳон тарзида буюрди:

– Эй Луқмон, менга бир қўйни сўйиб, энг яхши аъзосини олиб келгин.

– Бош устига, – деди Луқмон ва қўйни сўйиб, тили билан юрагини хожасига элтди.

Анча муддат ўтгандан кейин хожа уни яна чақириб, деди:

– Эй Луқмон, бир қўйни сўйгинда, менга унинг энг ёмон аъзосини олиб келгин.

Луқмон қўйни сўйиб, яна тили билан юрагини кўтариб келди.

Хожа деди:

– Нега қўйнинг энг яхши аъзосини сўрасам ҳам, энг ёмонини сўрасам ҳам тил ва юракни кўтариб келдинг?

Луқмон деди:

– Эй хожа, агар пок бўлса, ҳеч нарса тил ва юракдан яхши эмас. Агар нопок бўлса, ҳеч нарса улардан ёмонроқ эмас.

ДОНОЛИК ЙЎЛИ

Луқмони ҳакимнинг олдига бир гуруҳ кишилар меҳмон бўлиб келишади. Ундан ҳикматга оид нарса-

лардан сўрашди. Шунда келганлардан бири:

– Эй ҳаким, сен фалон ерда чўпонлик қилган киши эмасми-сан? – деб сўраб қолди.

– Ҳа ўша чўпонман, – деб жавоб берди Луқмон, – ҳозир кўриб турибсанки, ҳакимман.

– Бу даражага қандай эришдинг? – деб сўради у.

Луқмони ҳаким унга:

– Тўғри сўзлашдан, одамларга яхшилик қилишдан, омонатга хиёнат қилмасликдан, ёлғон сўзламасликдан, беҳуда гапирмасликдан, мусибат ва қийинчиликларга мардона чидашдан, ўзини барчадан кам олишдан! – деб жавоб берди.

САБОҚ

Луқмони ҳакимни бир киши ўзининг қочиб кетган қули гумон қилиб, тутиб олибди ва иморат қурдириш учун лойга солибди. Иморат битганда қочоқ қул топилиб, ҳақиқат аён бўлибди. Шунда у киши Луқмондан кечирим сўраган экан, Луқмон унга:

– Авваламбор, мен кечирдим деганим билан бир йиллик эзилганимни ҳеч қачон эсдан чиқара олмайман. Иккинчидан, бу бир йил мен учун бекор кетгани йўқ, менинг ҳам қулим бор эди, унга энг оғир ишларни буюрар эдим. Энди ундай қилмайман, – деган экан.

БОЙ ВА ДОНИШМАНД

Сукрот бир бой билан йўлга чиққан экан. Шу ўртада қароқчилар изғиб юрибди, деган хабарни эшитиб қолишибди.

Бой:

– Оббо, Худо урди! Улар мени таниб қолса, нима бўлади? – деса,

Сукрот:

– Мени танитай қолса, нима қиламан? – дебди.

НОҲАҚ ҲУКМГА ҲАҚ ЖАВОБ

Сукротнинг ўлимга ҳукм этилганини эшитган хотини:

– Сени ноҳақ ўлдиришяпти, – деб йиғлай бошлабди.

– Ўчир, – дебди Суқрот. –
Ҳали мени ҳақ бўла туриб ўл-
диришларини истабмидинг?!

МАҲРУМИЯТ ВА МУЯССАРИЯТ

Бир киши Суқротга:

– Сен ўзингни дунё неъматла-
ридан маҳрум қилгансан! – деб
қолди. Суқрот ундан:

– Неъмат нима? – деб сўради.

У киши:

– Семиз барра гўшти ейиш,
шароб ичиш, чиройли кийиниш,
гўзаллар билан ишрат қилиш, – деб
жавоб берди.

Суқрот унга шундай деди:

– Бу нарсаларнинг ҳаммасини
тўнғиз, маймун ва дарранда ҳай-
вонларга ўхшашни хоҳлайдиган ки-

шиларга ҳавола қилдим. Бу тоифа одамлар ўз қоринларини ҳайвонлар қорни каби шиширадилар, руҳ иморати ўрнига, бадан иморатини тиклайдилар.

СУҚРОТНИНГ ЖАВОБИ

Бадавлат кишилардан бири бечоралик билан кун ўтказувчи Суқротни айблади. Суқрот унга:

– Агар мен хоҳласам, сен каби яшашим мумкин, аммо сен ҳеч қачон мен каби кун кечиролмайсан! – деди.

ФАҚИРЛИК ЛАЗЗАТИ

Бойлардан яна бири Суқротга:

– Сен жуда камбағал ва қуруқ қўлсан, – деди.

Сукрот эса унга:

– Агар сен фақирлик лаззатини билсанг эди, менга ачиниш ўрнига, ўзингга ачинар эдинг! – деб жавоб берди.

ДУНЁ ХАФА БЎЛИШГА АРЗИМАЙДИ

Шогирдлари Сукротдан сўрашибди:

– Нега чехрангизда ҳеч қачон маҳзунлик аломатини кўрмаймиз? Хамиша димоғингиз чоғ?

– Чунки менинг йўқотганимда хафа бўладиган нарсам йўқ, – деб жавоб берибди буюк донишманд.

ЛУҚМОННИНГ ҲАЁТГА ҚАЙТИШИ

Луқмони ҳақимдан хафа бўлган подшоҳ уни ўғли билан бирга тириклай бир чуқурга кўмиб, устидан экин эктирди. Луқмон чуқурга ўзи билан қирқ ботмон¹ майиз олиб кирган эди. Узоқ йиллар ер остида ўша билан жон сақлади. Тахтга янги подшоҳ чиққанда бир донишманд уни бундан хабардор қилиб:

– Шундай ҳақим бир чуқурда хор бўлиб ётса увол, – дейди.

У тенгсиз ҳақим эди, – деди подшоҳ, – шояд бир чорасини қилиб, тирик қолган бўлса.

¹ *Ботмон* – турли даврларда ва турли мамлакатларда турлича (20 кг дан то 172 кг гача) қўлланиб келинган оғирлик ўлчови.

Ўша чуқурни қазиб, Лукмонни топдилар. Лекин унинг эти ва териси шунчалик юпқа тортиб қолган эдики, қўл тегса, сочилиб кетгудай. Ташқарига олиб чиқсак, ўлиб қолмасин деб, чуқур ичида олиб ўтирдилар. Уч кун деганда юраги урди, яна уч кундан сўнг нафас ола бошлади. Уч кун давомида ҳар куни уч марта оғзига бир думалокдан сариёғ солиб турдилар. Натижада териси жон олиб, кўзини очди. Шундан кейин саройга олиб келдилар. Уч кунда тилга кириб:

– Иккита бокира қиз топиб келинлар – икки томонимдан қучиб ётсин, – деди.

Шундай қилган эдилар, бир ойда оёққа турди.

Подшо сўради:

– Сенинг тирилишингга қизларнинг қучиб ётишидан нима фойда бўлиши мумкин?

– Бунинг сабабини батафсил тушунтиришга ҳали қувватим йўқ, – деди Луқмон. – Агар жуда билгинг келса, ёш қизга уйланган бир чол билан кампирга уйланган бир йигитни топиб келтир. Уларни ўлдириб, суякларини синдир-да, иликларини кўр.

Шундай қилдилар. Кампирга уйланган йигитнинг илиги сувдай суюқ бўлса, ёш қизга уйланган чолнинг илиги тўла ёғ эди. Кампир билан қизнинг фарқини шундан билдилар.

МАРҲУМЛАРНИ ЁД ЭТИНГ

Сукротни¹ қатл этиш учун олиб бораётганларида шогирдлари йиғлаб сўрашди:

– Устоз, васиятингизни айтинг, қаерга дафн этайлик?

Сукрот табассум қилиб деди:

– Қаерга дафн этишларингизнинг фарқи йўқ, фақат мени ёд этиб турсаларингиз бас.

ЎЗЛИГИНГНИ ТАНИ

Сукрот йўлдошлари билан саёҳат қилиб юриб, умумюнон диний маркази ҳисобланмиш Дельфа шаҳрига

¹ *Сукрот* – қадимги юнонистонлик машҳур ҳақим ва файласуф Сократ (милоддан аввалги 469–399).

боради ва у ердаги машхур Дельфа ибодатхонасини зиёрат қилади. Ибодатхонанинг пештоқиға “Ўзлигингни тани”, деб ёзиб қўйилган экан. Бу ҳикмат Суқротға жуда қаттиқ таъсир қилади – у кўпдан бери излаётган нарсасини топгандай, кўп жумбоқларни ечишға ёрдам берадиган калитни қўлга киритгандай хурсанд бўлади. Шундан кейин бу ҳикматға қаттиқ амал қилиб, ўзидаги фазилатлар ва нуқсонларни ўзидан излаб яшай бошлади. Шу аснода Суқрот жуда катта аҳамиятға эга бўлган улуг кашфиётлар қилади.

БИЛМАСЛИК УЯТ

Арасту¹ ниҳоятда қариб ва букчайиб қолганда, ҳаётининг гулзориди хазон мавсуми бошланганда ва ўлим элчиси хавфу хатар солиб турганда мусиқа илмини ўрганишга киришди. Дўстларидан бири унга:

– Гўру кафан ҳақида ўйлаш лозим бўлган бир пайтда, танбур чертишдан уялмайсанми? – деди.

Ҳаким унга:

– Билмаслик оғир айбдир, ана шундан уялиш керак, – деди.

¹ *Арасту* – буюк юнон файласуфи Аристотель (милоддан аввалги 384–322).

ДОНО ВА НОДОН

Жолинус¹ ҳаким бир кимса до-нишманд бир зотнинг ёқасидан тутиб, уни ҳақорат қилаётганини кўриб, шундай деди:

– Агар бу одам чиндан ҳам доно бўлганида унинг бир нодон билан иши шу даражага бормас эди.

ШЕЪР – ГЎЗАЛ “ЁЛҒОН”

Анушервони одил² шоирларни ҳузурига чақириб айтибди:

– Бу не бетавфиқликки, сиз шоирлар мендек одил шоҳ давро-

¹ *Жолинус* – қадимги Рим ҳакими ва табиатшуноси Гален (тахминан 129–201).

² *Анушервон* (*Нўширавон*) – одиллиги билан ном чиқарган сосонийлар сулоласидан бўлган Эрон шоҳи. Шарқ халқлари орасида адолат тимсоли ҳисобланган.

нида ёлғон шеърлар ёзасизлар? Хеч замонда ошиқнинг оху фиғони сахрога ўт қўядими? Қиз боланинг киприги ўқ бўлиб, ошиқ йигитнинг кўкрагига санчилармиш. Бу гапга ким ишонади? Хуллас, шу бугундан бошлаб ким ёлғон шеър ёзса, боши дорда, мулки талонда.

Шу фармондан кейин узоқ вақт хеч ким шеър ёзмай қўйибди. Ниҳоят, бир шоир шеър ёзди:

*Тонг отса, юлдузлар сўнар осмонда,
Хўрозлар қичқирар Мозандаронда.
Ҳалабда кечқурун қуёш ботади,
Кечаси одамлар ухлаб ётади.*

Анушервони одил хеч бир ёлғони йўқ, бошидан-охиригача ҳақиқат бўлган ушбу шеърни ўқиб, елкаси-

ни қисди, бошини қашлади ва яна фармон берди:

– Шоирлар ўша ўзининг ёлғонини ёзаверсин!

ТАКРОРДА ГАП КЎП

Айтишларига қараганда, Аристотелнинг “Жон ҳақида” асарининг Абу Наср Форобий мутолаа қилган нусхаси топилган. Ана шу китобда Форобий ўз қўли билан “Мен шу китобни юз марта ўқидим” деб ёзиб қўйган экан. Бу олим тўғрисида нақл қилганларнинг гапига қараганда, Абу Наср Арастунинг “Физика” асарини қирқ марта ўқидим-у лекин уни қайта ўқишим керак дер экан.

АРАСТУНИНГ ЭНГ КАТТА ШОГИРДИ

Бир гал Форобийдан:

– Фалсафа соҳасида ким ўт-
кир – Сизми ё Арастуми? – деб
сўрашибди.

Шунда Абу Наср савол берганга
жавобан:

– Агар мен у кишининг қўлида
таълим олишга муяссар бўлганимда,
унинг энг катта шогирдларидан
бири бўлган бўлар эдим, – дебди.

ҲАР СОҲАДА БЕНАЗИР

Амир Сайфуддавла ибн Ҳамдон¹
Абу Наср билан яхши муносабатда
бўлган экан.

¹ *Амир Сайфуддавла* – Халаб амири
(916–964).

Абу Наср Дамашққа келгач, Сайфуддавланинг хузурига киради. Амир, одатига кўра, теваригига олиму фозилларни тўплаб, суҳбатлашиб ўтирган экан. Абу Наср амир даргоҳига кириб келганида у ўзининг туркона кийимида бўлади, одати бўйича у доим шу кийимда юрар эди. У аста ичкарига кириб келади-да, амирга юзланиб типпа-тик туриб қолади. Шунда амир унга қараб:

– Ўтир! – дейди.

Абу Наср:

– Қайси жойга – ўз даражамга қарабми ё сен айтган жойгами? – дейди.

– Ўз даражангга қараб ўтир, – дейди Сайфуддавла.

У дадил юриб, тўрга равона бўлади – тўғри Сайфуддавла ўтирган курси олдига келиб тўхтайди. Ҳатто амирни ўтирган жойидан сал нарига суриб ҳам юборади

Одатда, Сайфуддавланинг ҳузурда мамлуклар – хизматкорлари ҳозир у нозир бўлгучи эди. Амир бўлса, кўпчилик одамлар олдида гапириб бўлмайдиган бекитиқча гапларини ўзи ва ўша хизматкорлари билладиган махсус тилда гаплашарди. Бу тилни улардан бошқа ҳеч ким билмас эди. Шунда амир ўша тилда ўз одамларига қараб:

– Қандай беодоб чол экан! Ҳай, майли, мен ундан баъзи нарсаларни сўрайман, агар тўғри жавоб

беролмаса, боплаб адабини бериб қўясизлар, – дейди.

Амир шундай дейиши билан Абу Наср ўша тилда унга қараб:

– Эй амир, бир оз сабр қил, чунки ҳар бир ишнинг оқибатига қараб ҳукм чиқарилади, – дейди.

Абу Насрнинг бу гапидан Сайфуддавла даҳшатга тушади. Кейин унга:

– Бу тилни биласанми? – дейди.

Абу Наср унга жавобан:

– Ҳа, – дейди, – мен етмишдан ортиқ тилни биламан.

Абу Наср шу гапни айтиши билан амир унга бошқача қарай бошлади ва ҳозир бўлган олимлар билан ҳар хил фанлардан гаплашиб кетди. Шунда Абу Насрнинг ҳар

жиҳатдан устунлиги аён бўлди, бора-бора йиғилганларнинг кўпчилиги суҳбатни тўхтатиб, жим қоладилар, фақат Абу Насргина суҳбатни давом эттирар эди. Унинг оғзидан чиққан ҳар бир гапни мажлис аҳли ёзиб олар эдилар. Охири Сайфуддавла олимларни жўнатиб юбориб, Абу Наср билан ёлғиз қолади. Амир ўз суҳбатдошига қараб:

– Бирор нарса ейишга қалайсан? – дейди.

Абу Наср унга:

– Ҳеч нарса емайман, – дейди.

– Бирор нарса ичишга-чи? – дейди амир.

– Йўқ, – дейди Абу Наср.

– Бўлмаса, бирор куй эшитишга рағбатинг борми? – дейди амир.

– Ҳа, бор, – дейди Абу Наср.

Сайфуддавла машшоқларни чақиртиради.

Машшоқлар қайси куйни чалса, Абу Наср сен фалон жойда фалон хатога йўл қўйдинг, деб унинг камчилигини кўрсатиб турарди. Буни кўриб, Сайфуддавла Абу Насрдан:

– Бу санъатдан ҳам хабаринг борми, дейман, – деб сўрайди.

– Ҳа, – дейди Абу Наср. У шундай деди-ю, белидаги тўрвасини очиб, ундан бир неча чўпни олиб, уларни бир-бирига улади, сўнг чалиб машқ қила бошлаган эди, даврада ўтирганлар ўзларини тутолмай кула бошлашди. Кейин олим ўша чўпларни бошқача қилиб бириктириб чалган эди, йиғилганлар

пиқ-пиқ йиғлашга тушишди. Олим чўпларни бошқача тартибга солиб чалган эди, амирдан тортиб дарво-забонгача ҳамма донг қотиб ухлаб қолди.

САБАБ

Абу Насрнинг ҳикмат фалса-фасини ўқишига бир киши сабаб бўлган экан. Ўша киши унга Арас-тунинг бир неча китобини “Шу ерда тура турсин, кейин олиб кетаман”, деб қўйиб кетгани сабаб бўлган, дейишади. Иттифоқо, китобларга кўзи тушиб, улар Абу Насрнинг кўнглига маъқул бўлиб қолади ва ўқишга киришади, натижада етук файласуфга айланади.

ИЗЛАГАН ИМКОН ТОПАДИ

Форобий жуда камбағал бўлиб, қоғоз сотиб олишга ҳам баъзан имконияти бўлмас экан. Ўрмонга чиққан кезларида хаёлига келган нарсаларни дарахт япроғига ёзиб қўяр, қоғоз топганида кўчириб олар экан.

ИМКОНИЯТ ВА МЕЪЁР

Носир Хисрав¹ “Сафарнома” аса-рида ёзади:

Тош девор билан ўраб олинган Муарритуннуъмон деган шаҳарда

¹ *Носир Хисрав* – машхур форс-тожик шоири ва мутафаккири (1004–1088).

Абул Аъло Маарий¹ исмли кўр одам бўлиб, у шахар ҳокими эди. У беҳисоб бойлик соҳиби бўлиб, жуда кўп қул ва хизматкорлари бор эмиш. Аммо ўзи зоҳидона² ҳаёт кечирар, оддий ва арзон либослар кийиб, уйдан чиқмай хонанишинлик қилар экан. Тирикчилик учун ҳар куни ўзига ярим ман³ арпа нон беришларини тайинлаган ва шундан бошқа нарса емас экан.

Бир киши ундан сўрабди:

– Худойи таборак ва таоло ҳисобсиз олий неъматларни сенга

¹ *Абул Аъло Маарий* – машҳур араб шоири ва мутафаккири.

² *Зоҳидона* – дарвешона, тақводорларча.

³ *Ман* – 898,56 граммга тенг оғирлик ўлчови. Жойига қараб турли қийматда бўлган.

ато этмиш. Нега ундан бошқаларга бергансан-у, ўзинг фойдаланмайсан?

– Истеъмол қила олганим қадар неъматларгина меникидир, – деб жавоб берибди у.

СЎНГГИ ТИЛАК

Абу Бакр ал-Хоразмий¹ ўлим тўшагида эди. Ундан:

– Кўнглинг нимани хоҳлайди, иштаҳанг нимани тусамокда? – деб сўрадилар.

– Китоб юзига бир қарасам, – деди у.

¹ *Абу Бакр ал-Хоразмий* – хоразмлик машхур шоир ва олим. Унинг илмий-адабий фикрларини ўз ичига олган “Рисолалар” асари машхур.

ЮРТ СОҒИНЧИ

Хуросон сафарида Бухоро амири Наср ибн Аҳмадга Марв об-ҳавоси ниҳоятда хуш келиб, шу ерда узоқ қолиб кетади. Вазиру аъёнлар юртни соғиниб, бетоқат бўла бошлайдилар. Лекин ҳеч ким юрак ютиб, бу ҳақда ҳукмдорга оғиз оча олмайди. Рудакийни совға-салом билан сийлаб, Амирни Бухорога қайтишга кўндиришни сўрайдилар. Шунда шоир Наср ибн Аҳмад ҳузурига кириб, мана бу ғазални куйга солиб куйлайди:

*Бўи жўи Мўлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омўю дурушти роҳи ў,
Зери поям парниён ояд ҳаме.*

*Оби Жайхун аз нишоти рӯи дӯст
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зи,
Мир зи ту шодмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯи осмон ояд ҳаме.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме¹.*

Мазмуни: “Мӯлиён арифи сувининг бӯйи келмоқда, унга қўшилиб меҳрибон ёр ёди келмоқда. Аму қуми ўзининг барча дағалликларига қарамай, оёғимга худди ипақдай майин ёқиб тушмоқда. Жайхун суви (ҳар қанча қайнаб-тошмасин), дӯст ёди хурсандлиги туфайли отимнинг белидан келмоқда. Эй Бухоро, шод

¹ Шоирони аҳди сомониён. Душанбе, 1999, С.19.

бўл-у, таъзимга чиқ, Амир сен томонга шодмон келмоқда. Бухоро осмон бўлса, Амир ундаги ой – ой ўз осмонига келмоқда. Бухоро бўстон бўлса, Амир бир сарв – сарв бўстон сари келмоқда”.

Бухоро соғинчи, ватан туйғуси, интизорлик кечинмалари чуқур ифодаланган бу қўшиқни эшитган Амирнинг қалбида юрт соғинчи шунчалик кўпириб-тошганки, ҳатто кийинишни ҳам унутиб, чодирдан югуриб чиқиб, отга минганча “Қайдасан, Бухоро?” деб йўлга тушган экан. Аъёну надимлари ярим йўлда зўрға унга етиб, кийимларини кийдиришган.

СУЛТОН МАҲМУД ВА БЕРУНИЙ

Бир куни Султон Маҳмуд¹ Ғазнада – Мингчинор боғидаги қасрнинг болохонасида вазирлар, олимлар, шоирлар билан ўтириб, бирдан Абу Райҳон Берунийга назари тушибди ва уни имтиҳон қилмоқчи бўлибди.

– Қани, айт-чи, мунажжим, – дебди у Абу Райҳонга мурожаат қилиб, – мен шу болохона тўрт эшигининг қайси бири орқали ташқарига чиқишим мумкин? Фикрингни қоғозга ёз ва шу ердагилардан биронтасига, ҳатто ўзимга ҳам кўрсатмай, мен ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб қўй!

¹ *Султон Маҳмуд* – ғазнавийлар давлати ҳукмдори Маҳмуд Ғазнавий (967–1030).

Абу Райҳон устурлобни қўлига олди, бўр ва тахтача келтиришларини буюрди. Сўнг офтобнинг баландлигини ўлчади, жадвал тузди, бир оз ўйланиб туриб бир парча қоғозга алланималарни ёзди ва уни тўрт буклаб султон айтган жойга яширди.

– Топдингми? – деб сўради Султон.

– Топдим, – деди Абу Райҳон Беруний қўл ковуштириб.

Султон қоғозга тегмади, усталарни чақиртириб, болохонанинг кунчиқар тарафидаги девордан эшик очишларини буюрди. Сўнг ўша эшикдан ташқарига чиқди, ҳаял ўтмай қайтиб кирди ва ўрнига ўтирганидан кейин кўрпача қатидаги қоғозни олиб ўқиди.

Унда “Тўрт эшикнинг биронтасидан ҳам ташқарига чиқмайдилар, балки кунчиқар тарафдаги девордан янги эшик очтириб, ўшандан чиқадилар”, деган сўзлар ёзилган экан. Султон жиғибийрон бўлиб, мулозимини чақиртирди-да:

– Абу Райҳонни қаср томига олиб чиқиб, ерга улоқтиринглар! – деб амр қилди.

Буйруқ бажо этилди, лекин Беруний шу воқеадан сал илгари султоннинг кўрсатмаси билан тортиб қўйилган соябон устига тушди. Шунинг учун ҳам бирон ери лат емади. Султоннинг амри билан уни яна болохонага олиб чиқдилар.

Султон унга муғамбирона боқиб деди:

– Эй Абу Райҳон! Буни ҳам олдиндан билганмидинг?

– Ҳа, билган эдим, султоним, – деб жавоб қилди Абу Райҳон.

– Буни нима билан исботлайсан? – Султон унга ўқдай тикилди.

Абу Райҳон хизматкорини чақиртирди. У хожасининг дафтарини келтириб берди. Олим унинг орасидан бир варақни йиртиб олиб, Султонга тутди. Султон қоғозни ўқиб кўриб ҳайрон бўлди, бошини қуйи солиб, сукутга кетди. Ўша варақда: “Мени фалон куни, фалон жойда баландликдан ерга улоқтириб юбордилар, лекин бирон ерим лат емай, соғу саломат қоламан”, деган гаплар ёзилган экан.

АЛ-КИНДИЙ ВА ШАЙХУЛИСЛОМ

Бир куни халифа Маъмун вазирлар, надимлар, шайхлар, олимлар ва шоирларни ҳузурига чақиртирди. Шунда мунажжим Яъқуб ибн Исҳоқ ал-Киндий шайхулисломдан юқорироққа чиқиб ўлтирди. Бунга шайхулисломнинг гаши келди ва унга қараб:

– Аслинг ғайридин бўла туриб, нега мусулмонлар имоми бўлган мендек зотдан юқорига ўлтиришга жазм қилдинг? – деди.

Ал-Киндий жавоб қилди:

– Мен-ку, сен билган нарсаларнинг барчасини биламан, сен эса мен билган нарсалардан кўпини билмайсан.

Ҳақиқатан ҳам, шайхулисом уни фақат бир мунажжим сифатида биларди, холос. Ал-Киндийнинг кўп илмларини билишидан хабарсиз эди. Шайхулисом олимни шу ернинг ўзида ер билан баробар қилиб ташламоқчи бўлди ва у билан шарт боғлади.

– Ҳозир мен бир парча қоғозга бирон нарса ёзаман, топсанг сени тан оламан, – деди у олимга.

Шартга кўра, агар ал-Киндий унинг қоғозга нима ёзганини топгудай бўлса, унда шайхулисом зарчопонини ва салласини унга ечиб берадиган бўлди, тополмаса шайхулисомга бир минг динар турсадиган от сотиб олиб берадиган бўлди. Шайхулисомга қоғоз ва қалам келтирдилар ва у қоғозга

бир нималарни ёзди-да, икки буклаб, халифа ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб қўйди. Ал-Киндий бўлса, ўз навбатида, устурлобни¹ қўлига олди. Қуёшнинг баландлигини ўлчади, юлдузларнинг ҳолатини аниқлади, уларнинг ўн икки бурж билан кесишган ерини белгилади, жадвал тузди. Бир оз фикрмулоҳаза қилиб, сўнг халифага мурожаат қилди:

– Эй мусулмонлар амири! Шайхулислом жаноблари битган қоғозга “Аввалда ниҳол бўлиб, оқибати ҳайвонга айланади”, деган гапга ўхшаган бир нарса ёзилган, – деди.

Халифа тўшакча қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда “Мусонинг

¹ *Устурлоб* – юлдузлар ҳаракатини кузатадиган асбоб, телескоп.

асоси” деган иккита сўз ёзилган экан.

Халифа ҳам, шайхулислом ҳам ал-Киндийнинг ақлу заковатига қойил қолишди. Шайхулислом шу ернинг ўзида ал-Киндийга зар чопони билан салласини ечиб берди.

КЎРНАМАК

Замоннинг машҳур қонуншуносларидан бири Умар Хайёмдан илм ўрганишига қарамай, одамлар орасида уни ёмонлаб юрар экан. Хайём риёкор фақиҳнинг¹ адабини бериб қўйишга қарор қилибди. Кунларнинг бирида унинг келар вақтини

¹ *Фақиҳ* – шариат ҳукмларини мукамал билган, *фиқҳ* – мусулмон ҳуқуқи билан шуғулланувчи киши.

мўлжаллаб, ноғорачи ва карнайчиларни йиғиб, томга чиқариб қўйибди. Фақиҳ кириб келиши билан ноғорачи, карнайчилар оламни бошга кўтариб ноғора қоқиб, карнай чала бошлабдилар. Буни эшитиб, халқ тўпланибди. Шунда Хайём тўпланганларга қараб:

– Эй Нишопур халқи! Мана бу киши сизнинг олимингиз! У ҳар ҳафта шу пайтда келиб, мендан сабоқ олади. Аммо сизларнинг ораларингизда менинг тўғримда нималар деб юришини ўзингиз яхши биласиз. Агар мен, ҳақиқатан ҳам, бу айтгандек бўлсам, нега мендан сабоқ олади, бўлмаса нега ўз устодини ҳақорат қилади?!

Шундай қилиб, фақиҳ халқ олдида шармандаю шармисор бўлибди.

УМАР ХАЙЁМ БАШОРАТИ

Низомий Арузий Самарқандий¹
қуйидагича ҳикоя қилади:

Балх шаҳридаги бир зиёфатда
ҳужжат ул-ҳақ Умар Хайёмнинг
шундай деганини эшитдим:

– Менинг қабрим шамол ҳар
баҳорда устимга гуллар сочиб тура-
диган жойда бўлади!

Ўшанда менга унинг сўзлари бир
оз ғалати туюлган эди, аммо шун-
дай улўф одам беҳуда гапирмасли-
гини ҳам билардим.

1135 йили йўлим Нишопурга
тушганида Хайёмнинг менда устод-
лик ҳақи борлиги учун бир жума
куни Ҳийра қабристонига – унинг
зиёратига бордим. Қабристонни

¹ Низомий Арузий Самарқандий – маш-
хур форс-тожик шоири ва адиби (XII аср).

4– Донолар суҳбати

ўраб турган боғ деворидан нок ва ўрик дарахтлари бош чиқариб, қабр устини гулга кўмган эди. Шунда Балх шаҳрида ундан эшитган сўзларим ёдга тушиб, йиғлаб юбордим. Ҳақиқатан ҳам, дунёнинг бирор ерида унинг учун бундан муносиброқ жой топилмас эди.

ЖОЙИНГНИ БИЛИБ ЎТИР

Хоразмшоҳ Отсиз даврида яшаган зукко ва доно шоир Рашидиддин Ватвот¹ ҳар доим йиғин, базм-

¹ *Ватвот* – машҳур шоир ва адабиётшунос (1087–1177). “Ҳадойиқ ус-сеҳр фи дақойиқ аш-шеър” (“Шеърӣй нозикликлардан сеҳр боғлари”) номли адабиётшуносликка оид асари машҳур. Ватвот – кўршапалак, учар сичқон деган маънони билдиради. Бу адибнинг жуссаси кичиклигига ишора.

ларда шоҳ ёнида ўлтирар эди. Бир куни у кечроқ келиб қолибди. Ҳеч ким юқоридан ўз жойини бермабди. У қуйироқда ўлтириб қолибди. Бу ҳол унга қаттиқ таъсир этиб, бадиҳа шеър айтибди. Шеърининг мазмуни шундай экан:

– Эй подшо, мен сенинг базмажлисингнинг нималигини энди тушундим: у бир денгиз, денгизда эса дуру жавоҳир қуйида, хас-хашак юқорида бўлади.

Мажлиси денгизга ташбеҳ этилганидан аввалига қувонган шоҳ сўз оқибатини ўйлаб қараса, ўзи ҳам юқорида қалқиб юрган хас-хашакка қўшилиб қолибди.

Жаҳл билан шоир Ватвотни саройдан қувиб юборибди. Қувфинда юрган Ватвотга дўстларидан бири:

– Юқорини талашмоққа ҳожат йўқ эди-ку, – дебди.

– Мен ўзимнинг эмас, истеъдодимнинг хўрлангани учун чидай олмадим, – деб жавоб берибди Ватвот.

– Сенинг истеъдодинг шуъласи пастдан янада ёрқинроқ барқ уриб турган эди. Шам ҳам қоронғи тунда равшанроқ кўринади-ку.

– Мен шам бўлишни эмас, кечакундуз порлоқ қуёш бўлишни истайман, – дебди Ватвот унга.

БЎЙИ КАЛТАЮ ТИЛИ УЗУН

Рашидиддин Ватвот хоксор, кичик жуссалик, ҳозиржавоб одам эди. Ватвот деб аталишига сабаб шу исмли мўъжаз бир қушга ўхшатилишидир.

Кунлардан бир куни хоразмлик олимлар хоразмшоҳ Отсизнинг мажлисларидан бирида мунозара ва баҳс қилар эдилар. Рашидиддин Ватвот ҳам ўша мажлисда ҳозир бўлиб, мунозара, баҳс ва ҳозиржавоблик намуналарини кўрсатарди. Хоразмшоҳ кўрдики, шу қадар кичик жуссали бир одам беҳад ва беандоза баҳс юритаётибди. Рашидиддин Ватвот олдидаги хонтахта устига бир давот қўйилган эди. Хоразмшоҳ зарофат юзасидан деди:

– Давотни олиб қўйинглар-чи, қани кўрайлик: унинг орқасида туриб гапираётган ким экан ўзи?

Рашидиддин Ватвот писандани англаб, давотни олиб қўйди, сўнг ўрнидан туриб жавоб қилди:

– Инсон жуссаси билан эмас,
балки дили ҳамда тили билан ин-
сондир...

ВАТВОТ ВА СОБИР

Рашидиддин Ватвот билан Адиб Собир Термизий жуда қалин дўст бўлган ва ораларида кўп ҳазил-мутойибалар бўлиб турган.

Адиб Собир Султон Санжар¹ замонида кенг шуҳрат таратган забардаст шоир, катта олим ва фозил кишидир. Адиб Собирни машҳур шоир Авҳадиддин Анварий шеърятда тан олган бўлса, Амир Хоқоний Ширвоний унга катта ихлос билан

¹ *Султон Санжар* – 1118–1157 йилларда ҳукмронлик қилган салжуқийлар сулоласига мансуб ҳукмдор.

қараб, Рашидиддин Ватвотни адиб сифатида писанд қилмасди.

Бир куни қалин қор ёғиб, изғирин бўлиб турган пайтда, Рашидиддин Ватвот уйида ўтириб зерикади-да, улфати Адиб Собирникига томон йўл олади. Бориб эшикни қоқса, бир канизак чиқиб, хожа уйда йўқлар, дейди. Шунда Рашидиддин бадиҳа тарзида дейди:

*Он кас, ки бурун равад дар ин рўз
Фарзантар аз ў каси дигар нест.*

Яъни:

*Шундай кунда ҳам ким уйда турмаса,
Рости, ўтакетган зангар кишидир.*

Буни адиб эшитиб қолади-ю, болохона дарчасидан бошини чиқариб, дейди:

*Ман худ ба ҳамсаройи хешам,
Пайдост, ки дар буруни дар кист?*

Яъни:

*Мен-ку, мана, ўз уйимдаман,
Аммо ташқарида турган ким ўзи?*

ИЛОҲИЙ МАРҲАМАТ

Мўътабар зотлардан бирининг тушига Муҳаммад алайҳиссалом кириб, Саъдий¹ билан баҳслашгани учун унга танбеҳ берган. Уни тан олмайдиган бир улўф киши кечаси туш кўрса, осмон эшиклари очилиб, қўлида нур табақлари билан фа-ришталар чиқиб келишади. Унинг: “Бу не нурдир?” – деган сўроғига:

¹ *Саъдий* – машҳур форс-тожик шоири Муслиҳиддин Саъдий Шерозий (1203–1292).

“Бир байти Оллоҳ таолога қабул тушган Шайх Саъдий учундир!” – деб жавоб беришади. Мана, ўша байт:

*Барги дарахтони сабз дар
назари ҳушёр,
Ҳар варақи дафтарест
маърифати Кирдигор.*

Мазмуни: “Ҳушёр киши наздида яшил дарахтларнинг ҳар бир япроғи Яратувчи маърифати дафтарининг бир варағидир”.

ОЛТИНГА ТЕНГ БАЙТ

Саъдий Шерозий Сурияда яшаган чоғида мамлакат подшоҳининг одил ва доно, иши сермаъно, ҳар бир сўзи бурро вазири бор экан. Вазир анча ёшга кириб кексайиб

қолибди, давлат ишларидан ҳам жуда толибди ва ўзи тарбиялаб етиштирган шогирдларидан бирини ўз ўрнига қўйибди. Ўзи эса гўшанишинликни ихтиёр этибди. Аммо унинг ўрнига бўлган вазирнинг, ақли сағир, фаросати яғир чиқибди. Ишларида хом-хаталалик содир бўла бошлабди, атрофидаги одил ва оқил кишилар кўзини ёшлабди. Ўзбилармонлик билан ҳеч кимга қулоқ солмас, ҳеч кимсани, ҳатто ўз устозини ҳам назарписанд қилмас, баъзан эса унга сўз нашта-рини санчишдан тоймас экан.

Собиқ вазир “фалак ўйини”нинг биринчи зарбасигаёқ дош беролмай оҳ чекиб ўтирганида Саъдий унинг ҳузурига кириб қолибди, воқеадан хабар топиб, шундай дебди:

– Менинг икки отам бор, мана шу икки отам мени шу даражага етказишди, бири тукқан отам, иккинчиси устозим фалончи, – деб маҳмадоналик қилаверган экан, Шайх Саъдий ўзига хос ҳазилкашлик билан дебди:

– Устозни “отам, отам” деган билан иш битмайди – бу гўё онангни устозга беникоҳ бергандек бўлади. Аслида, устозим отамдек улуғ, деб айтгин. Зеро, отанг сени осмондан ерга олиб тушган бўлса, устоз сени қаро тупроқдан осмон авжига кўтаради.

УЗОҚ ҲАЁТ СИРИ

Шайх Саъдий юз йилдан ортиқ умр кўрган.

Бунинг сирини сўраганларида у:
– Мен қўлимдан келганича нодонлар суҳбатидан қочишга, жохиллардан узоқлашиш йўлини очишга интилдим, – деган экан.

ЯХШИЛИКНИНГ ЁМОНЛИГИ

Саъдий Шерозий “Гулистон” китобида ҳикоя қилади:

– Дамашқдаги дўстларимнинг суҳбати жонимга тегиб, шаҳардан бош олиб, Қуддуси шариф биёбонига жўнадим-да, ҳайвонлар билан улфатлашиб, то фаранглар¹ қўлига асир тушгунимча ўша ерда яшадим. Мени яхудийлар билан

¹ *Фаранг* – бу ерда: европалик; умуман, ғайридин маъносида.

бирга қўшиб, Тароблис хандақини қазишга олиб бориб ишлатдилар. Ҳалаблик сардорлардан бири мен билан ошна эди, ёнимиздан ўта туриб, мени таниб қолди-да, хитоб қилди:

– Ие, бу қандай ҳол?

Мен унга:

– Кўриб турибсан-ку? – дедим.

Аҳволимга ачиниб, ўн динар¹ тўлаб, асирликдан халос этди ва ўзи билан Ҳалабга олиб кетди. У ерда юз динарлик қалин пули билан қизини менга никоҳлаб берди. Орадан сал вақт ўтгач билсам, қизи бадфеъл, шаллақи ва ўжар экан, тилини заҳар қилиб, жонимдан безор эта бошлади.

¹ Динар – олтин танга.

Охири бир кун юзимга тик боқиб, таъна-маломатлар билан деди:

– Сен отам ўн динор баробарига фаранглардан халос этган одам эмасмисан?

Мен жавоб бердим:

– Ҳа, отанг ўн динор баробарига фаранглардан озод этиб, юз динор эвазига сенинг чангалингга топширган одам мен бўламан!

ХИЗР НАЗАР ҚИЛГАН ШОИР

Саъдий Шерозийга Хизр назар қилган, дейишади. Машҳур тариқат пири Низомиддин Авлиёга қўл бериб, унинг раҳбарлигида риёзат босқичларини босиб ўтаётган Амир

Хусрав Дехлавий бир кеча тушида Хизр алайҳиссаломни кўриб, ундан ўз офзига муборак тупугини солиб қўйишини ўтинади. Лекин Хизр айтадики: “Бу давлат сендан аввал Саъдийга муяссар бўлди!”.

САБИЛ ҚОЛГАН ҲИКМАТ

Шоир Саълабий¹ халифа Мансур пойтахтининг шоирларидан экан. Унинг ҳақида шундоқ бир воқеани нақл қилишади:

Бир куни шоир Саълабий катта инъом умидида бир қасида ёзиб, халифа ҳузурига олиб боради ва унга ўқиб беради. Қасида халифага жуда маъқул тушади ва шоирдан:

¹ *Саълабий* – машҳур араб шоири ва олими (875–976).

– Қани, айт-чи, бу қасиданг учун сенга уч юз динор олтин берайми ё ҳар бири юз динор олтинга арзийдиган учта ҳикматли сўз ўргатайми? – деб сўрайди. Шоир хушомадгўйлик қилиш ниятида халифага:

– Сарф бўлиб кетадиган неъматдан кўра боқий қоладиган ҳикматли сўз афзалроқ, – дейди.

– Биринчи ҳикматли сўзим шуки, – дейди халифа, – тўнинг эскирса, янги этик кийма, кўзга хунук кўринади.

– Оҳ, эсиз юз динор, – дейди шоир.

Халифа мийиғида кулиб:

– Иккинчи ҳикматли сўзим шуки, соқолингга мой сурганинг-

5– *Донолар суҳбати*

да эҳтиёт бўл, иягингга тегмасин,
бўлмаса ёқанг кир бўлади.

– Ҳай аттанг, икки юз динор
қўлдан кетди, – дейди шоир.

Халифа жилмайиб:

– Учинчи ҳикматли сўзим шу-
ки... – деганида шоир бор товуши
билан фарёд чекади:

– Худо ҳаққи, учинчи ҳикмат-
ли сўзни сақлаб қўйиб, қолган юз
динорни менга бера қолинг, бу
ҳикматли сўздан кўра ўша менга
кўпроқ зарур.

ОНА ДУОСИ

Хўжа Ҳофизнинг¹ отаси ёш
ўлиб, оила танг аҳволга тушиб

¹ *Хўжа Ҳофиз* – машҳур форс-тожик шои-
ри Ҳофиз Шерозий (1326–1389).

қолади. Улар оилада уч ўғил бўлиб, икки акаси кун кўриш учун бошқа шаҳарга иш қидириб кетадилар. Онаси билан қолган кичкинтой Муҳаммад бир новвойга шогирд тушиб, ярим тундан то тонгга қадар нон учун хамиртуруш тайёрлар, минг машаққат билан топган пулини учга тақсимлаб, бир қисмини онаси билан ўзининг тирикчилигига ишлатар, иккинчи қисмини таҳсил олишга сарфлар, учинчи қисмини бева-бечораларга хайру эҳсон қилар эди.

Оналарини ташлаб кетган акаларининг номи тарихдан ўчиб кетди, Муҳаммад эса улуг шоир бўлиб етишиб, оламни забт этди.

АВЛИЁ МАДАДИ

Ҳофиз яшаган даврда Шероз Эроннинг илмий-маданий марказларидан бири эди. Саройдаги расмий-адабий муҳитдан ташқари, шаҳар ҳунармандларининг қиссахонлик ва шеърхонлик давралари ҳам машҳур эди – Ҳофизни тарбиялаган ва элга танитган ана шу давралар бўлди. Бўлажак шоир бу давраларда иштирок этар ва баъзан ўз ижодидан намуналар ўқир эди. Лекин унинг шеърӣ машқлари ҳали хомлиги ва қиёмига етмаганлигидан кўпинча танқидга учрар, шинавандаларнинг ҳазил-мазахларига сабаб бўлар эди. Уни баъзан эрмак қилиш учун бундай давраларга атай чақирганлар. Бу таҳқирлардан безган Муҳаммад

бир куни машҳур шайх ва шоир Бобо Кўҳий қабрини зиёрат қилиб, ўзининг шўр бахтидан ўксиб-ўксиб йиғлаганича мазор бошида ухлаб қолади. Тушига бир нуроний зот кириб:

– Йўлга туш, сенга илм эшиги очилди, – дейди.

Ҳофиз кўзини очар экан, тилида қўйидаги матлали ғазал айланади:

*Дўш вақти саҳар аз ғусса
нажотам доданд,
В-андар он зулмати шаб
оби ҳаётим доданд.*

Мазмуни: “Кеча саҳар палласида мени қайғудан халос айладилар ва у зулмат тунида менга оби ҳаёт тутқаздилар”.

Авлиё зиёратидан қайтар экан,
йўлда яна шинавандалар йўли-
қадилар ва бирор-бир янги шеър
ўқиб беришини сўрайдилар. Шоир
ушбу фазалини ўқир экан, ҳамма
хайратдан ёқа ушлайди. Унга ишон-
май, имтиҳон қилиб кўрадилар.
Лекин энди у барча синовлардан
муваффақиятли ўтади. Шу-шу
Хўжа Ҳофиз номи билан машҳур
бўлади.

ҲОФИЗ ФОЛИ

Ҳофиз вафот этганида руҳо-
нийлар унинг жасадини мусулмон-
лар қабристонига кўмишга қўймай-
дилар. Шунда шоир девонини олиб,
фол очганларида айни вазиятга мос
келадиган қуйидаги байт чиққан:

тонгда туриш, сиҳат-саломатликка интилиш ва Қуръон давлатидан топдим”.

ҲАСАДГҶЙНИНГ МОТ БдЛИШИ

Шероз шоҳи Шужоънинг Ҳофизни ёмон кўриб қолишига икки нарсани сабаб қилиб кўрсатадилар: биринчиси – унинг пири муршиди Имоди Фақиҳнинг Ҳофиз томонидан таҳқирланиши, иккинчиси – ўзи шеър ёзиб, шухрат қозонолмаган шоҳнинг рашку ҳасади. Шоҳ Шужоъ бир куни Ҳофизга ташланиб қолади:

– Сизнинг бирор-бир ғазалингиз мустаҳкам асосга эга эмас: ишқдан сўз очиб, дарҳол висолга ўтасиз,

кейин фироқдан фикр юритасиз; бир вақтнинг ўзида тасаввуфга му-рожаат этиб, май хусусида шеър айтиб, сўнг бирдан зоҳидларга ҳужум қилиб қоласиз, охирида дунёнинг бевафолиги хусусида хулоса чиқарасиз. Бундай ранг-баранглик шоирликда мақбул эмас ва фасоҳат қоидаларидан узоқдир. Бошдан-охир бир мавзуда бўлиб, бадий сайқал берилган ғазал таъьга мувофиқ саналади.

– Начора, – дейди унга жавобан шоир, – шунча камчиликларига қарамай, менинг шеърларим тилдан-тилга, дилдан-дилга кўчиб, тўрт тарафга тарқалди, ҳатто мамлакатма-мамлакат сайр этиб юрибди. Ҳолбуки, бошқаларнинг шеърлари ҳар қанча бадий санъатга

бой, фасоҳат ва балоғатда тенг-
сиз бўлса-да, шаҳар дарвозасидан
ташқарига чиқмаяпти.

ИСТЕЪДОД – ИЛОҲИЙ НЕЪМАТ

Ўзининг илоҳий истеъдод соҳиби
эканлиги-ю, шеърларининг мақоми
юксаклигини яхши билган Ҳофиз
рақибларининг рашку ҳасадларига
жавобан шундай ёзган эди:

*Ҳасад чи мебари, эй сустназм,
бар Ҳофиз,
Қабули хотиру лутфи сухан
худодод аст.*

Мазмуни: “Эй саёз шеърлар
ёзувчи шоир, нега Ҳофизга ҳасад
қиласан? Билмайсанмики, оҳорли
ва теран фикрлару сўз назокати ва

балогати Оллоҳ томонидан бериладиган илоҳий неъматдир”.

ЗУККО БОЛА

Ривоят қилишларича, бир мискарнинг хотини қазо қилади. У болаларини ўғай она қўлига топширишни истамай, уларни ўзи боқишни маъқул кўрибди. Лекин ҳам устачилик қилиб пул топиш, ҳам уч фарзандини ювиб-тараш уни чарчатиб қўйиб, Шайх Саййид Алоуддиннинг олдига маслаҳатга борибди:

– Бирор бевага уйланайми, қиз олайми ёки эридан ажрашган хотин маъқулми? – деб сўрабди.

– Кўча бошида турсангиз, сизнинг бу саволингизга жавоб бера-

диган киши келади, – дейди унга жавобан пир.

Мискар кўчада анча кутиб ўтиради, лекин ҳеч ким ўтмайди. Фақат шу атрофда ўйнаб юрган тўққиз-ўн ёшлар чамасидаги бир бола келиб:

– Не юмушингиз бор эди – анчадан буён турибсиз? – деб сўрайди.

Шунда мискар: “Шу бола-ни алдаб, виждонимга қарши иш қилмай”, – деб ўйлаб тўғриси-ни айтиб қўя қолибди.

– Бирор бевага уйланайми? – деганида, бола:

– Ўзим биламан, – дебди.

– Ёш қизга уйланайми? – деганида:

– Ўзингиз биласиз, – дебди.

– Ёки эридан ажралган хотин маъқулми? – деганида бола хивич отига “чув” деб кетиб қолибди.

Мискар кечгача кутибди. Бошқа ҳеч ким келмаганидан сўнг пирнинг олдига қайтиб, ҳеч ким ундан ҳолаҳвол сўрамаганини айтибди. Пир:

– Наҳотки, ҳеч ким ўтмаган бўлса? – деб сўраганида, ўйнаб юрган ёш бола билан бўлган суҳбатини айтиб берибди. Шунда пир кулиб:

– Барча саволингизга жавоб олибсиз-ку, – дебди.

– Қанақасига? – ҳайрон бўлибди мискар.

– Биринчи саволингизга “ўзим биламан” деб жавоб берганининг маъноси шуки, бева аёл ҳамма ишда “ўзим биламан” деб манманлик қилади.

Иккинчи саволингизга “ўзингиз биласиз” деганининг сири – ёш қиз эрини ҳурмат қилиб, нима деса, “ўзингиз биласиз” деб туради.

Учинчи саволингизга жавоб бермай, “от”ини “чув” деб кетганлигининг сабаби эридан ажралган аёл оилада сал жанжал чиқса ёки қийинчилик сезилса, “сен бўлмасанг, бошқаси” деб кетиб қолиши мумкин.

Бу зукко боланинг исми Паҳлавон Маҳмуддир.

МАРДЛИК НАМУНАСИ

Ҳиндистонда ҳинд паҳлавони билан кураш тушишдан аввал Паҳлавон Маҳмуд одатига кўра улуғлар мозорини зиёрат қилиш

учун қабристонга боради ва у ерда азиз-авлиёлар қабрига сифиниб, бўлажак курашда ўғлига омад тилаб турган рақибининг онасига дуч келади. Шунда кампир зор-зор йиғлаб, Ҳинд шоҳи Рай Ропой Чўнанинг паҳлавони бўлмиш ёлғиз ўғлининг кураш тушиб топган маблағи эвазига она-бола тирикчилик қилишларини айтади:

— Эшитдимки, Хивадан бир забардаст паҳлавон келибди, ҳам ўзи авлиё экан. Эртага у ўғлим билан кураш тушади. Ўзи авлиё бўлса, ўғлимга омон бермас!

Буни эшитган Маҳмуд: “Паҳлавон деб одамлар ундан манфаат кўрган кишига айтилади. Бировга зарар етказиб, уни касбу маош-

оҳунинг ортидан тушган шоҳ отини учириб борар экан, жарга қулашига бир баҳя қолади – уни изма-из таъқиб қилиб бораётган Паҳлавон Маҳмуд жар ёқасида шоҳни оти билан бирга даст кўтариб, муқаррар ҳалокатдан сақлаб қолади. Шунда шоҳ ҳайратланиб сўз қотади:

– Сен бандасининг қўлидан келмайдиган ишни қилдинг. Шунча кучу қудратинг билан саройнинг ёш полвонидан енгилишининг сабаби нимада?

Паҳлавон Маҳмуд ўз мағлубиятининг сабабини айтиб бергач, шоҳнинг унга меҳри ошиб:

– Тила тилагингни! – дейди.

Паҳлавон Маҳмуд фурсатдан фойдаланиб, ҳинд элида яшаётган хоразмлик мусофирларни озод

қилишни сўрайди. Шоҳ унинг илтимосини қондириб, уларнинг йўл яроғини ҳам ҳозирлаб беради.

ТАНТИ ПАҲЛАВОН

Эрон шоҳи курашга жуда қизиқар, у қурдирган кураш майдонида учта супа бўлиб, биринчи супа ўз вазни билан тенг полвонга, иккинчи супа ўз вазнидан оғир бўлганлар билан курашадиганларга, учинчи супа барча вазндагилар билан курашадиганларга мўлжалланган экан. Паҳлавон Маҳмуд учинчи супага келиб ўтирибди.

– Бу қанақа супа эканлигини биласанми? – деб сўрабди Эрон шоҳи.

– Устасига фарқи йўқ, – жавоб берибди Паҳлавон Маҳмуд. – Мен

хоҳлаган полвонингиз билан курашга тушавераман.

Мусобақа давомида саккизта номдор полвоннинг елкасини ерга тегизибди. Шундан сўнг Эрон шоҳи минг олтин тангага сотиб олган қора танли полвонини майдонга чиқариб:

— Агар хоразмлик паҳлавонни енгсанг, минг танга олтин, яна озодлик бераман! — деб эълон қилибди.

Буни эшитган Паҳлавон Маҳмуд номига кураш тушган бўлиб, атай йиқилиб берибди.

Эрон шоҳи ниҳоятда хурсанд бўлиб, полвонини озод қилибди ва минг олтин танга ҳам инъом қилибди. Паҳлавон Маҳмуднинг тантилик қилганини билган қора танли полвон олтин тангаларни унинг ол-

дига келтириб қўйибди. Паҳлавон Маҳмуд эса уларни олмабди:

– Сен қул эдинг, энди озод бўлдинг. Бу пулларни олгин-да, юртингга кетгин, – дебди.

НОДОН СУҲБАТИДАН ЗИНДОН ЯХШИ

Самарқанд амири бемаъни шеърлар ёзиб, шоирларга кўрсатар, унинг зулмидан кўрққан қалам аҳли ўз ҳукмдорларини ёлғондакам мақташар экан. Полвонликдагина эмас, шоирликда ҳам машҳур Паҳлавон Маҳмуд Самарқандда бўлганида Амир унга шеърларини ўқиб, баҳо беришини сўрабди. Тўғри сўз ва жасур Паҳлавон Маҳмуд:

– Шеърларингизда маза-матра йўқ, – деб гапнинг пўсткалласини айтиб қўя қолибди.

Бу гапдан Амир газабга миниб, уни зиндонга ташлашларини буюрибди.

Эртаси кун яна бир рубоий ёзиб, зора шуниси маъқул келса деб, Паҳлавон Маҳмудни зиндондан чиқартириб, ўқиб берибди. Паҳлавон Маҳмуд уни эшитгач, индамай зиндонга йўл олибди ва бадиҳа тарзида ушбу рубоийни ўқибди:

*Уч юз Кўҳи Қофни келида туймоқ,
Дил қонидан бермоқ фалакка бўёқ,
Ёинки бир аср зиндонда ётмоқ
Нодон суҳбатидан кўра яхшироқ.*

ЮЗИНЧИ МАЪНО

Ўтмишда ҳофизхонлик, навоийхонлик, фузулийхонлик каби бедилхонлик кечалари ҳам машҳур бўлган. Бу давраларда Абулмаоний – Маънолар отаси Мирзо Абулқодир Бедил асарлари ўқилиб, уларнинг маъзи чақилган, янгидан-янги маъно қирралари топилган, мазмун-моҳияти шарҳланган. Ана шундай бедилхонликлардан бирида билимдон ва зукко бир шеършунос улуғ шоир қаламига мансуб бир мисранинг 99 та маъносини кашф этиб, ҳаммани қойил қолдирибди. Лекин кечаси унинг тушига Бедил кириб, илми ва зехнига таҳсин ўқиганча, ўша мисранинг юзинчи маъносини айтиб беради. Бун-

дан келиб чиқадиган хулоса шуки, қилни қирқ ёрадиган олимларимиз кўпинча у ёки бу асарнинг тўқсон тўққизталаб маъносини кашф этадилар-у, муаллиф кўзда тутган асл маъно — юзинчи маънони тополмайдилар.

АЛИ ҚУШЧИНИНГ ТАЪБИРИ

Бир куни Мавлоно Али Қушчи Абдуллатиф мирзонинг толеи хусусида фол очса, ундан исёнкорлик ва ҳокимият таллашиш аломатлари намоён бўлди.

Кейинча ҳақиқатан ҳам шундай бўлиб чиқди. Султон Шохрух вафот этгандан кейин бир куни Улуғбек мирзо Машҳадда маърака ўтказди. Ўша йиғинда Абдуллатиф:

– Ота-боболар мулки менинг қўлимга ўтажак, – деди ва: “Бунга сиз нима дейсиз?”, деган маънода Али Қушчига назар ташлаган эди, у ҳам ҳеч аямасдан:

– Мирзо Абдуллатиф бунга на-риги дунёда эришажак, – деб жавоб қилди.

МУНОФИҚ РУҲОНИЙ

Насимийнинг¹ ўлими билан боғ-лиқ ривоятлардан бирида айтили-шича, шоирнинг қатлига фатво бер-ган руҳоний:

– Бу шунчалик малъундирки, унинг қонидан қаерга сачраса, шу ерни кесиб ташлаш керак! – дейди.

¹ *Насимий* – машҳур озарбайжон шоири ва мутафаккири Имодиддин Насимий (1370–1417).

Тасодифан шоирнинг қонидан бир томчиси ўша руҳонийнинг бармоғига сачрайди. Жамоат ундан бармоғини кесиб ташлашни талаб қилади. У эса:

– Мен бу сўзни шунчаки бир мисол тарзида айтган эдим, – деб шоша-пиша бармоғини яширади. Шу пайт қонга беланган шоир:

*Зоҳидинг¹ бир бармоғин кессанг,
тониб Ҳақдин қочар,
Кўр бу мискин ошиқи сарпо
сўярлар йиғламас, –*

дея ўзининг исёнкор овозини баланд кўтаради ва ўз душманлари устидан маънавий ғалаба қозонган ҳолда ҳаётдан кўз юмади.

¹ *Зоҳид* – узлат ва тақвони касб қилиб олиб, дунё лаззатларидан юз ўгирган киши.

БИР ОҒИЗ СЎЗ

Бир донишманд бировнинг катта тошни даст кўтарганини кўриб сўради:

– Буни нима қилмоқчисан?

– Мени хафа қилган одамнинг бошини янчиб ташламоқчиман.

– Шундай оғир тошни кўтарган одам бир оғиз сўзни кўтаролмайдими?

ОДАМЛАРДАН ҚУТУЛИШ ЧОРАСИ

Бир мурид пирига шикоят қилди:

– Одамлар тинимсиз йўқлаб келиб, қимматли вақтимни ўғирляптилар. Уларнинг вақт-бевақт ташрифларидан қутулишнинг бирор чораси борми?

Пир жавоб қилди:

– Келувчилар қашшоқ бўлса, бирор нима қарз бер, бой бўлса, бирор нима сўра. Қарабсанки, қайтиб бирортаси оstonангни хатламайди.

ЧАЛА БЎШАТИЛГАН ИЧАК

Бир киши Мавлоно Ҳусайн Воиз Кошифийни¹ уйига олиб бориб, олдига ҳасип қўйибди:

– Бу ҳасипни жуда ҳафсала билан ўзим тайёрладим, марҳамат қилиб енг.

Мавлононинг димоғига сассиқ ҳид уриб, қўлини овқатдан тортади.

– Ҳа, тақсир, нега емаяпсиз, ёмон тўлдирибманми? – деса, у:

¹ Ҳусайн Воиз Кошифий – машҳур воиз ва олим (1442–1505)

– Йўқ, – дейди, – тўлдиришга дуруст тўлдирибсан-у, лекин бўшатишга келганда ёмон бўшатибсан.

ИККИ ОЛИМ

Қадим замонда фарангистонлик икки олим Ҳиндистонга келишган экан. Уларни Бомбей рожаси қабул қиладиган бўлибди. Олимлар сарой дарвозасидан киришлари билан икки томонда саф тортган мулозимлари улар бўйнига гулчамбар илаверибди.

Меҳмонлардан бири беибо, шуҳратпараст экан. У бир-икки қадам олдинда шошиб бориб, икки томонга ҳам бўйнини чўзиб, гулчамбарларни илиб олаверибди. Иккинчиси эса хокисор ва тортинчоқ бўлгани

туфайли гарданида биргина гулчамбар билан унинг кетидан кетаверибди.

Улар шу зайлда Рожага яқинлашибдилар. Рожа қараса, ҳамма гулчамбар бир олимнинг бўйнига илинаётибди.

– Бу нимаси, анави меҳмонга қаранглар, – деб ўшқирибди у мулозимларга.

Шунда барча мулозимлар камтарин олим томон югурибди. Охирги икки гулчамбар шахсан рожанинг ўзидан бўлиб, уларга бир шодадан марварид ҳам қўшилган экан. Шошиб қолган мулозимлар билимдонликда шеригидан ўтса-да, ўзи камтарин ва хокисор олим бўйнига уларни илишибди.

ҚОМУСИЙ АЛЛОМА

Улуғбек мадрасасини қураётганлариди Мавлоно Хавофий¹ унинг тезроқ қуриб битказилишига кўмаклашган. У ҳар куни келиб уста қўлига вишт узатиб турган. Бир куни Мавлоно Хавофий пўстинини тескари кийиб олиб, вишт тўдалари орасида ўтирганди. Бир киши Мирзо Улуғбекдан сўради:

– Шоҳим, бу улкан мадраса тугай деб қолди. Унга кимни мударрис этиб тайинламоқчисиз?

Мирзо жавоб берди:

– Бу мадраса мударриси жамики илмларда моҳир ва барча фанлар-

¹ *Хавофий* – машҳур аллома Фасих Хавофий (1375–1442).

дан баҳраманд комил киши бўлиши керак.

Мавлоно Хавофий жойидан туриб, шундай деди:

– Бу мансабга мен тайин этилурман.

Мирзо унинг кимлиги, қаерлик эканлиги ва номини сўради. У кишига шундай жавоб беришди:

– Уни Мавлоно Муҳаммад дейишади. Хавоф вилоятдан. Анча муддатдан бери бу шаҳарга келиб, жидду жаҳд билан таҳсил кўрди.

Мирзо уни ёнига чақириб, ҳар илмдан баъзи нарсаларни сўради. Нимани сўрамасин, маъқул ва мақбул жавоб олди. Кейин уни ҳаммомга олиб бориб ювинтиришни буюриб, қимматбаҳо тўнлар кийдирди ва азиз тутди; уни Қозизода

Румий хузурига бошлаб бориб, кўп таъриф-тавсиф қилди ва ўзига ҳамсабоқ қилди.

Мадраса очилганда йиғилишиб, мунозара ўтказишган кун Мавлоно Хавофий Мажастий ҳақида дарс ўқиган. Ўша йиғилишда тўқсон донишманд ҳозир экан. Унинг сўзларини Мирзо ва Қозизода Румийдан бўлак ҳеч ким тушунмаган.

Мирзо дебдиларки, Мавлоно Хавофий жами илмлар ва фанлар соҳасида шундай миқёсга эгаки, агар барча китоб ва рисоаларни дарёга ташласалар ва оламда бирор илмдан асар қолмаса, у барча илмларни ҳаётга қайтара олишга қодирдир.

УЛУҒБЕКНИНГ ТАДБИРКОРЛИГИ

Кунлардан бир куни нотаниш бир одам Мирзо Улуғбекнинг ҳузурига келиб арз қилди:

– Шоҳим! Шу кунларда бошимга офир савдо тушди. Уни хал қилишга менинг ақлим уёқда турсин, балки дунёдаги барча доноларнинг ҳам ақли етмаса керак. Шу сабабдан сенинг олдинга нажот истаб келдим.

Мирзо Улуғбек унинг бошига қандай савдо тушганини суриштирди.

Нотаниш одам бундай деди:

– Ироқдан келаётган эдим. Хуросонда Самарқандга бораётган карвонга қўшилдим. Жайҳун

бўйига келиб тушдик. Ҳамёним-
да бир бўлак қимматбаҳо лаъл
бор эди. Сувга тушиш олдидан
карвон аҳлидан ҳадиксираб, чет-
роққа чиқдим, бутазор ичига ки-
риб ечиндим. Лаълни халтага
солиб, маҳкам қилиб, яктагим-
нинг пешига тугиб олдим. Сув-
дан меш миниб ўтдик. Яна карвон
аҳлидан пинҳона четроққа чиқиб,
кийинмоқчи бўлиб кийимларимни
тугиб олган белбоғимни ечдим. Ав-
вал яктагимни олдим, лекин бахтга
қарши тугун ечилиб кетибди, лаъл
солинган халта бўлса, гум бўлибди.
Ечинганимни ҳам, кийинганимни
ҳам шерикларимдан пинҳон тутга-
ним сабабли буни бирор кимсадан
кўрмадим. Бошимга тушган савдо
мана шу, шоҳим.

– Бирон йил сабр қилиб тур. Шу вақт ичида ўша лаъл топилса, нур устига аъло нур, топилмаса қийматини мендан оларсан, – деди Улуғбек бир оз сукутдан сўнг.

Арз-дод билан келган одам Улуғбекка икки букилиб таъзим қилди ва унинг ҳузуридан чиқди.

Улуғбек шу пайтнинг ўзидаёқ девонбегини чақиртириб, ўша йили мамлакат бўйича хирож тўлаши лозим бўлган одамларнинг умумий рўйхатини олиб келишни буюрди. Дафтар олиб келингач, подшо уни диққат билан қараб чиқди, сўнг бир четга олиб қўйди. Янги йил кириши билан девонбегидан ўтган йили солиқ тўлаганларнинг умумий рўйхатини талаб қилиб олди. Сўнг ҳар иккала дафтарни синчик-

лаб солиштириб кўриб, қизиқ бир аҳволни аниқлади – ўтган йили қоракўллик бир киши хирож учун эллик танга ўрнига беш юз танга тўлабди.

Мирзо Улуғбек ўша хирожни ўн марта кўп тўлаб юборган одамни тезлик билан Самарқандга олдиртириб келди, хилват бир хонага олиб кириб, нима сабабдан эллик ўрнига беш юз танга хирож тўлаганини хўб тафтиш қилиб, пировардида деди:

– Сен мўмай бойлик топиб олдингми ё бўлмаса бирон кимсанинг уйини урдингми? Отангдан улгуржи мерос қолибдими ёки сен суйган бирор-бир бадавлат одам орқасидан бой бўлиб олдингми?

– Шоҳим! – деди қоракўллик икки қўлини кўксига қўйиб, – асли-

да бир оддий тўқувчиман. Бир куни бўз тўқиб турган эдим, дўконим олдидаги дарахтга ҳакка келиб қўнди. Тумшуғида бир бўлак гўштга ўхшаган нарса бор эди. Ҳакка тасодифан тумшуғидаги нарсани тушириб юборди ва уни олмоқчи бўлиб, ўзини ерга отди. Лекин мен эпчиллик қилдим. “Киш-кишлаб” ҳаккани қувиб юбордим ва чоғиб бориб у тушириб юборган нарсани олдим. Қарасам, лойга беланган қандайдир бир халтача экан. Очсам, ичидан кўзни қамаштирадиган, ҳаттоки офтоб юзини ҳам хиралаштирадиган бир дурафшон тош чиқди. Уни Тангри таолонинг мен камбағалга кўрсатган шафқат ва марҳамати деб билиб, ҳамёнга урдим ва эртаси куни тонг билан Бухоро томонга

йўл олдим. Шаҳарга келгандан кейин “зар қадрини – заргар, жавоҳир қадрини – жавоҳиршунос билади”, деганларидай сўраб-суриштириб бир жавоҳиршуноснинг олдига бордим. У тошни қўлига олган ҳамоно безовталанди, ранги рўйи қизариб кетди. Шундан билдимки, мен олиб келган нарса оддий бир тош эмас экан.

Жавоҳиршунос деди:

– Бу тошнинг бўлган баҳоси минг танга.

Кўнмадим.

Кўп савдолашиб, охири тошни бир ярим минг тангага сотдим. Сўнг бозорга кириб, ўзим учун от, болачақага кийим-кечак, уй-рўзғорга керак бўлган нарсалар, хотинимга сирға, гилам ва шунга ўхшаш нар-

саларни сотиб олдим ва юртимга қайтдим.

Бизнинг тасодифан бойиб кетганимиздан таажжубланганлар ҳам бўлди. Уларга айтадиган гапим битта бўлди:

– Самарқандда бир бадавлат қариндошим бор эди. У бирдан ўлиб қолди. Меросхўри йўқ экан, мол-мулки менга қолди.

Мирзо Улуғбек лаълни сотиб олган жавоҳиршуносни топдириб келтириб тафтиш қилди. У аввал тонди, лекин охири лаълни тўқувчини алдаб, арзимас пулга сотиб олганлигини бўйнига олди...

ДИЁНАТ

Бир куни номаълум шахс Мирзо Улуғбек ҳузурига келиб арз қилди:

– Шоҳим! Бундан олти ой олдин Рум¹ тарафларга сафар қилдим. Сафар олдидан беш минг ашрафий² ортиқча пулим бор эди, уни шу шаҳардаги бирон кимсага омонат қўйиб кетмоқчи бўлдим. Бу шаҳарда қозидан бошқа диёнатлироқ ва инсофлироқ одам бўлмаса керак, деб ўйладим. Шунинг учун ўша беш минг ашрафийни офтобага солдим ва оғзини маҳкам қилиб беркитиб, қозига олиб бориб топширдим. Сафардан

¹ *Рум* – ўрта асрларда ҳозирги Кичик Осиё (Византия) ва Греция ерлари шундай аталган.

² *Ашрафий* – эронлик ҳукмдор Малик Ашраф (1344–1356) томонидан зарб этилган оғирлиги бир мисқолдан ортиқ бўлган тилла танга.

қайтганимдан кейин қозиникига бо-
риб омонатимни талаб қилдим, у
бўлса ўзини танимасликка солди,
сўнг пўписа қилди:

– Девона бўлибсан. Мен сени
танайман, сен бўлсанг, мендан
қандайдир омонат даъво қиласан.
Овозингни ўчир ва тезроқ бу ер-
дан жўнаб қол! Йўқса ғуломимга
буюриб, тишларингни синдираман,
тилингни суғуртириб оламан!

Мирзо Улуғбек бир лаҳза
ўйланиб қолди, сўнг арз-дод билан
келган одамга деди:

– Эртага қозиникига бормоқчи-
ман. Сен ҳам бор ва мени кутиб
тур. Қозиникидан чиқиб, отга
минаётганимда дод-вой кўтар ва
бўлган воқеани бирма-бир баён қил.
Кўрамиз, нима бўлар экан.

Эртаси куни эрта билан Улуғбек қозини чақиртирди ва уни четга олиб чиқиб деди:

– Эй қози! Мен ажойиб бир фикр гирдобида қолдим, фаройиб бир андишага чўмдим. Беҳисоб нақд ақча, сандиқ-сандиқ қимматбаҳо мато ва кўза-кўза дуру жавоҳир тўпларим. Ажал етиб, қазо қилсам, фарзандларим бир кунмас бир кун офир аҳволга тушиб қолгудай бўлсалар, шу бойлик уларнинг ёмон кунига яраб қолар, деб ўйлайман. Борди-ю, бу бойлик ўзимда турса, қўққисдан вафот этиб қолгудай бўлсам, уни талон-торож қилиб кетишлари мумкин. У тақдирда фарзандларимнинг аҳволи нима кечади? Шаҳарда бу хазинани ишониб қолдирадиган бирон ишончли одамим йўқ. Кеча

сен хотиримга келиб қолдинг. Шунинг учун ҳам хазинамни сеникида сақлашга қарор қилдим. Буни иккимиз билсак бас! Зинҳор бошқа одам эшитмасин.

Қози подшодан бу гапни эшитиб, ич-ичидан суюнди, қувонганидан юраги ёрилишига бир баҳя қолди.

— Сен уйингга боравер, — деди Улуғбек қозига, — мен ортингдан бораман ва хазинани яширадиган жойни ўз кўзим билан кўриб келаман.

Мирзо Улуғбек қозининг ортидан унинг уйига борди, уй соҳиби билан унинг уйлари ва ховлисини синчиклаб айланишиб, ниҳоят хазинани яширадиган жойни белгилашди. Подшо қозиникидан чиқиб,

энди отга минаётганида қозида омонат қолдирган ҳалиги киши кўчада пойлаб турган экан, бирдан дод-вой солиб, Улуғбекнинг оёғига йиқилди.

– Шоҳим! – деди у. – Шу қозиникида омонат қолдирган эдим. Лекин ҳеч қайтариб ололмаётибман...

Шу пайт уни кимдир даст кўтариб четга олиб чиқди ва “бас қил” дегандай кўлини шоп қилди. Бу элликбоши экан. Лекин қозини титроқ босди, ранг-рўйи ўчди. У ўз-ўзича мулоҳаза қилди: «Борди-ю, унинг даъвосини рад этгудай бўлсам, подшонинг ишончи йўқолади. Оқибатда, арзимас беш минг ашрафий деб улгуржи давлатдан қуруқ қоламан. Яхшиси

шу каззобнинг омонатини қайтариб бера қолай». Шундан кейин ўша одамга ўшқира кетди:

– Эй баттол! Нима бало, девона бўлдингми ўзи? Нега ўзингдан-ўзинг дод соласан! Қачон сен омонатингни талаб қилдинг-у мен йўқ дедим? Диёнатли бир одамга тухмат қилгани қандай журъат қилдинг?

Қози шу пайтнинг ўзидаёқ фуломини чақиртирди ва:

– Омонат фалон жойда, тез бориб мана бу одамга олиб чиқиб бер! – деб буюрди...

КУЧЛИ ХОТИРА

Мирзо Улуғбекнинг фаросати ва хотирасининг қуввати шу даражада эдики, ҳар ерда бирон жониворга

ўқ узиб, ов қилса, шу тарихни эслаб қолар, воқеа куни ва қаерда бўлганлигини, жониворлардан қайсилари ов қилинганлигини дафтарга битиб қўярди. Тасодифан ўша дафтар йўқолиб қолди ва қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Дафтарни сақлаб юрган хизматчилар саросимага тушдилар.

Подшоҳ деди:

– Ташвиш тортманглар! Мен ўша дафтарга ёзилган гапларни бошдан-оёқ ёд биламан.

Сўнг Улуғбек котибни чақиртириб айтиб турди, улар ёзиб олдилар. Янги дафтар тўлган ҳам эдики, илгари йўқолган дафтар топилиб қолди. Ҳар иккала дафтарни солиштириб, тўрт-беш ихтилофдан бўлак фарқ топмадилар.

МИНБАР ОДАМДАН АЗИЗ ЭМАС

Хусайн Воиз Кошифийнинг ўғли Фахриддин Али Сафий келгусида “Рашаҳот айн ул-ҳаёт” (“Оби ҳаёт томчилари”) асарини ёзиш мақсадида Самарқандга – Хожа Убайдуллоҳ ҳузурига келганлигини бундай тасвирлайди:

– Отанг ҳақида кўп эшитганман, – дейди Хожа Аҳрор ва кўшимча қилади, – кўп воизлар борки, улар ваъз ўқиш учун минбарга чиқаётиб, минбарни ўпиб, кўзига суртадилар ва бидъатга йўл қўядилар. Ваҳоланки, одамни азиз қилган минбар эмас, балки минбарни азиз қилган одамдир.

Али Сафий Ҳиротга қайтиб бо-
риб, бу воқеани отасига айтади.
Воиз Кошифий:

– Бу – мен учун айтилган гап, –
деб минбарни ўпишни тарк этади.

НОЧОР ЎҒРИ

Абдурахмон Жомийнинг бир
гўзал шеъри борким, ҳеч бир дево-
нида дарж этилмаган. Мана у:

*Бир ўғри уйимнинг қулфини очди
Ўғрилик расмини бажармоқ учун.
Аммо қулфдан афзал ҳеч не топмади
Олиб қўлтигига яширмоқ учун.
Шу тоб келган эди уйдан бир овоз
Қулфни отиб, қочди жон
асрамоқ учун.*

ХИЗР ТУПУГИ

Бир бемаъни шоир Жомийнинг олдига келиб, мақтаниб қолди:

– Мавлоно, – деди у, – шу кеча тушимда Хизр алайҳиссаломни кўрдим. У киши офизларининг муборақ сувини офзимга солиб кетдилар.

– Хато тушунибсан, – деди Жомий, – Хизр алайҳиссалом сенинг юзингга тупурмоқчи бўлганлар. Шу пайтда сен офзингни очиб қолгансан. Шунинг учун ҳам Хизрнинг тупуклари офзингга тушган.

ЖОМИЙНИНГ МАСЛАҲАТИ

Бир ўртамиёна шоир Абдурахмон Жомийга шеърини ўқиб бериб:

– Шухрат қозониш учун шу шеъримни шаҳар дарвозасига осиб қўймоқчиман, жаноблари нима дейдилар? – деса, Жомий:

– Жуда яхши, унда бу шеърнинг ёнига ўзингни ҳам осиб қўйиш керак, бўлмаса одамлар бу шеър сеники эканлигини қаёқдан билишадди? – дебди.

АҚЧАНГ ЁНИНГДА ҚОЛИШНИ ИСТАСАНГ

Ҳозиржавоблик даъвосини қилиб юрадиган бир хасис Абдурахмон Жомий олдида ҳазил тарзида:

– Уч ақчам бор, қандоқ қилиб шу пулга бир нима олиб тўйгунча есам-у яна қолганини уч ақчага сотиб, пулимни ундирсам деб ўйлаб ўтирибман, – дебди.

Бунга жавобан Жомий шундок дебди:

– Кушхонага бориб, уч ақча берсанг, битта қорин беради, ичидагини еб, қолганини яна уч ақчага сотасан-қўясан-да!

ЗАРОФАТ

Бир куни Алишер Навоий билан Ҳусайн Бойқаро ўртасида нозик суҳбат бўлиб ўтди. Навоий Бойқаронинг қулоғига сирли бир сўзни шивирлаб:

– Сиз бу сўзларни тезда унутинг, – деди.

Султон Ҳусайн шу лаҳзада жавоб қилди:

– Қайси сўзларни?

НАВОЙНИНГ ЖАВОБИ

Амир Алишер Навоий Султон Абу Саид замонида Муҳаммад Абу Саид Баҳодир билан “Боғи сафид”да сайр қилиб юрган эди. Муҳаммад Абу Саид Баҳодирнинг танишларидан Юсуф исмли бир йигит вазирларнинг баъзисидан шикоят қилди:

– Вазир экинимга сув бермай қўйди. Мирзо Абу Саидга арз қилмоқчи бўлиб саройга борган эдим, ясовуллари унинг ҳузурига киритишмади. Ҳозир аҳволим шу қадар оғирки, бировлардан бир бурда нон тилаб тирикчилик қилаётиман.

Амир Алишер Навоий унга қарата мана бу байтни ўқиди:

Яъни:

*Гадой, ки нон аз дари шоҳ жуст,
Бибояд зи оби худаи даст шуст.*

Мазмуни: “Шоҳ даргоҳидан нон тилаган гадой ўзининг сувига қўлини ювиши керак”.

РАҲМДИЛЛИК

Алишер Навоийнинг жамоа билан масжидда аср намозини адо этгач, намозга келмаганларни суриштириш одати бор эди. Бир куни бу одатига хилоф равишда шошилинич намозини ўқийди-да, ҳеч ким билан иши бўлмади боғига йўл олади. Одамлар ҳайрон бўлиб, бунинг сабабини сўраганларида шундай жавоб қилади:

– Мен масжидга келаётиб, фалон жойда таҳорат олган эдим. Намоз учун сафга турганимда елкамда бир чумоли кўрдим. Унинг таҳорат жойида менга илашганини билиб, уйини тополмай озор чекмасин деб, дарҳол уясига олиб бориб қўйдим ва бир гуноҳсиз жониворнинг уволига қолишдан қутулдим.

ШАФҚАТ

Хусайн Бойқаро Марвда қишлаб қолганида Алишер Навоий ҳам у билан бирга эди. Бир ғуррак унинг чодирига кириб-чиқиб юрди, ҳеч ким унга тегинмагани учун у ерга уя ясаб, тухум ҳам қўйди.

Султон Ҳиротга қайтишга фармон берганида ғуррак ҳали тухуми-

ни очмаган эди. Шафқат-мурувват кони бўлган Амир қушга озор беришни хоҳламай:

– Гуррак тухумини очиб, болаларини учирма қилмагунча чодир шу ерда қолдирилсин, – деб буюрди. Ҳатто унинг муҳофазаси учун киши қолдирди.

БИР БАЙТНИНГ ҚУДРАТИ

Мавлоно Лутфий ўз даврининг машҳур шоири – малик ул-каломи эди. Ундан илгари туркий шеърни ҳеч ким Лутфийдан ўтказиб айта олмаган. Алишер Навоий уни ўзининг устози деб биларди.

Бир куни Лутфий ҳузурига борганида у ёш Алишердан янги ёзган

шеърларидан бирини ўқиб беришини сўрайди. Навоий:

Оразин ёпқоч, кўзумдин сочилур
ҳар лаҳза ёш,
Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз
ниҳон бўлғоч қуёш, —

матласи билан бошланадиган ғазалини ўқийди.

Бу ажойиб ғазалдан ниҳоятда таъсирланган кекса шоир:

– Агар мумкин бўлса, мен ўзимнинг форсий ва туркийда айтган ўн-ўн икки минг байтимни шу биргина ғазалга алмашар ва бу ишнинг амалга ошишини зўр муваффақият деб ҳисоблар эдим, — дейди.

КАМТАРЛИК ДАРАЖАСИ

Хусайн Бойқаро Алишер Навоийни муҳрдорлик мансабига тайинлаганида эгаллаб турган лавозимига кўра у энг юқорига муҳр босишга ҳақли эди. Лекин у бир-биридан юқорига муҳр босишни талашадиган амир-амалдорларга қарши ўлароқ, энг қуйига ўз муҳрини босар эдики, ундан пастга ҳеч ким муҳр босолмасди.

Ҳамма унинг камтарлигига қойил қоларди.

ЎЛИГИ ҲАМ БИР БАЛО, ТИРИГИ ҲАМ

Муסיқа фанида даврининг ягонаси Мавлоно Алишоҳ бир куни Навоийга арз қилиб:

– Сизнинг олий илтифотингиз ва марҳаматингиздан умид шуки, вақф бошқарувчилари олти ойлик маошимни бирданига топширсалар, ҳар ойда хизматчиларга бош оғриғи бўлиб юрмасам, – деди.

– Мавлоно, – деди у, – умримиздан олти кун қолганми, йўқми, бизга маълум эмас, сиз нима учун омонат ҳаётга бу қадар эътиمود қилиб, келажак олти ойлик маошни талаб қиласиз!

Мавлоно жаноблари:

– Сиз фармон беринг, у пулларни бераверсинлар, борди-ю ўлиб қолсам, гўр-кафанимга яраб кетар, – деди.

Навоий:

– Ўлиги ҳам бир бало, тириги ҳам бир бало дегани сиз экансизда! – деди.

ОЧКЎЗ ГАДОЙ

Алишер Навоий ҳикоя қилади:

Мирзо Абу Саид замонида жумъа куни Ҳирот шаҳри ичидаги масжиди жомеъда жумъа намозини адо қилгандан кейин хиёбонда сайр қилиш учун ўша томонга жўнадим. Муфарриҳ кўчасига яқинлашганимда бошланг ва оёқланг ҳолда ўтирган бир гадоини кўрдим.

У айтар эди:

— Аёлманд бир кишиман, бир неча оч-яланғоч болаларим бор, эрталабдан буён ўтириб тиланаман, ҳозиргача ҳеч ким бир пул бергани йўқ.

Ўша вақтда ёнимда бир танга бор эди, ундан бошқа дунё моли-

дан ҳеч нарсам йўқ эди. Ўз-ўзимга шундай дедим: таваккал қилиб, бу тангани шу дарвешга берсанг, токи хотин, бола-чақаларининг бугунги овқатини тўғриласа, сенинг эса эр-талиқ ризқингни Худонинг ўзи етказар.

Тангани унга бериб, ўтиб кетдим. Намозшомгача хиёбонда сайр қилиб юриб, қайтишда кўрдимки, ҳалиги дарвеш ўша жойда ўтириб, илгариги сўзларни айтиб тиланарди. Унинг ҳаддан ташқари ёлғончилиги ва гадойликдаги ўта ҳарислигидан таажжубландим. Аммо бу ишдан хабардор бўлганимни унга билдирмадим.

УЗРЛИ САБАБ

Бир бой касал бўлиб, узоқ вақт ётиб қолибди. Унинг бир шоир дўсти бор экан, қандайдир сабаблар билан касал кўргани келмабди. Бой тузалиб, ошнаси билан кўришганда, гина қилиб:

– Шунча вақт кўрпа-тўшак қилиб ётдим, бирров келиб кўрмадинг, – деса, шоир:

– Кечир, дўстим, мен марсия ёзиш билан банд эдим! – дебди.

ОШХЎР ДЎСТЛАР

Соҳиб Дородан нақл қилишларича, бир куни Навоий дўстлари билан суҳбат қуриб ўтирарди. Таомдан сўнг мажлис аҳли Ҳаз-

рати Мирнинг кўпчилик олди-
да кўнгиллари беҳузур бўлиб,
ёлғизлик талаб қилиш одатлари
хотирларига келиб, бир-бирларига
боқишиб, ўринларидан турдилар-
да, ташқарига чиқдилар. Шоир
шу кун суҳбат ва улфатчиликни
қўмсаб турган экан. Ташқарига
чиққан жамоага қараб, ғазаб ва эъ-
тироз билан дедилар:

– Алишернинг уйи ошпазлар
дўконию Алишер эса ошпаз экан-
да. Дўстлар келдилару ош еб кета-
вердилар.

ШОИРНИНГ ДАРДИ

Бемаза ва тутуруксиз шеърлар
ёзиб юрадиган бир шоир табибнинг
олдига келиб:

– Бир нарса юрагимни беҳузур қилиб, кайфиятимни бузаяпти, қутулишнинг иложи йўқмикин? – деб сўрабди. Табиб гапга чечанлардан экан. Сўрабди:

– Айт-чи, шу кунлари қоғозга туширган ва ҳали бировга ўқиб бермаган шеъринг борми?

– Ҳа, бор, – дебди шоир.

– Ўша шеърингни ўқиб бер.

Шоир ўқиб берибди.

– Яна бир карра ўқи.

Шоир яна такрорлабди.

– Тур ўрнингдан, энди нажот топдинг, – дебди табиб, – юрагингни беҳузур қилиб, кайфиятингни бузиб турган нарса шу шеър эди, юрагингдан чиқариб ташлаганингдан кейин қутулдинг-қолдинг!

ҲАР КИМ ЎЗИ ИНТИЛСИН

Улуғ бир қабилага мансуб бир киши Амир Исмоил Сомонийга му-рожаат қилиб хат ёзибди. Шунда Исмоил унинг хатига шундай деб жавоб ёзибди:

– Аждодинг шуҳратига суянма, ўзингга ўзинг шуҳрат топ.

Бу тўғрида бир юнонлик айтган экан: кимда-ким қариндошлари сабабли ўзига обрў, яқинлик ахтарса ва ўлган аждодлари билан фахрланса, ўша кишининг ўзи ўлик ва аждодлари тирик саналади.

НОЗИКФАҲМ ШОИР

Амир Бовардий замонасининг етук шоирларидан бўлиб, уни Гул

9– Донолар суҳбати

шоир деб эрдилар. Бир куни Мирзо Бойсунқур мажлисида шоиру фозиллар жам бўлган эди. Подшоҳ олдида бир даста гул, бир соғар¹ ва камон турар эди. У гулни олиб, соғарнинг ёнига қўйди: камонни ҳам олиб, айлантриб қўйди. Гул шоир дарҳол туриб ташқарига чиқди-да, бир дастурхон анор келтирди. Мажлис аҳли бу ишга хайрон бўлди. Гул шоирдан бу синоатни суриштирдилар. У деди:

– Подшоҳ гулни соғар ёнига қўйди. Ёзувда “гул” билан “соғар” сўзларини гул шоир деб ҳам ўқиш мумкин. Менга хитоб қилинаётганини билдим. Сўнгра камонни айлантриб қўйди. Ка-

¹ *Соғар* – май идиши, жом, қадах.

монни араб тилида қавс дейилади. “Қавс”ни айлантирилса “суқ” бўлади, бу бозор дегани. “Бозор” сўзи ёзувда “нор ор” сўзига ўхшайди. Шулардан мен “Гул шоир, нор ор!”, яъни «Гул шоир, анор келтир!» маъносини тушундим ва бу амрни бажардим.

Бу сўзни эшитиб, ҳамма унинг камолига таҳсин ўқиди. Подшоҳ буюрди – унинг анор келтирган дастурхонини тиллодан тўлдириб бердилар.

НОИЛОЖЛИК

Мавлоно Ҳасаншоҳ бир қишда оч, юпун қолгани учун ўғлига кўк салла ўратиб, кўк тўн кийдириб деди:

– Амир Алишернинг уйлари-га боргин-да, аҳволингни кўриб сўрасалар, отам оламдан ўтдилар, дегин! Мир кафанлик ва жаноза харжини берадилар. Ўшанга бозордан егулик нарса олиб келгин.

Мир уни шу ҳолда кўриб, ичкарига киритди ва нима гаплигини сўрадилар. У:

– Отам вафот этди, умрини сизга бахшида қилди, – деди.

Мир ғоят ғамда қолиб:

– Афсус, Мавлоно Ҳасаншоҳ давр нодирларидан эди, – деб уч юз хоний маблағни унга чиқариб бердилар.

Мавлононинг ўғли бозорга бориб, егулик нарсалар сотиб олди-да, уйига қайтди. Эртасига Мулло

Мирнинг уйига келди. Мир уни кўриши билан кулиб юбордилар.

– Сиз ўлган эдингиз-ку!

– Агар ўша инъомингиз бўлмаганда чиндан ҳам ўлган бўлардим!

Мир унга муносиб сарупо, минг динор кепакий маблағ инъом қилдилар.

ШОИР ЎҒРИСИ

Бир куни шоир Анварий¹ Балх бозорини айланиб юрса, биров унинг шеърини баланд товуш билан ўқимокда, атрофдагилар унга таҳсин ва офарин айтмоқда экан. Анварий яқинроқ бориб:

¹ *Анварий* – машҳур форс-тожик қасида-навис шоири (вафоти – 1191).

– Биродар, кимнинг шеърини ўқияпсан? – деб сўрабди.

Ҳалиги одам:

– Анварийнинг шеърини, – дебди.

– Анварийни танийсанми?

– Нима эди? Анварий ўзим бўламан!

– Ё тавба, – дебди Анварий кулиб, – шеър ўғрисини эшитган эдим, аммо шоир ўғрисини биринчи кўришим.

ШОИРЛИК СИРИ

Қадим-қадимларда шоирлардан бири қўлига дўмбира олиб, улоқдан кейин майдон ўртасига чиқиб, ўз достонини ўқий кетибди. Эшитганлар шоирга таҳсин айтиб, бири тўн

кийгизиб, бири от миндирибди. Шу маҳал оломон орасидан қотма бир одам чиқиб:

– Халойиқ, бу дostonда ҳикоя қилинган воқеаларнинг ҳаммасини мен ўз бошимдан кечирганман, бу дostonдаги доно гапларни шоирга мен айтиб берган эдим. Бу дoston уники эмас, меники. Совға-саломни унга эмас, менга беринглар, – дебди.

Ўртада ғавғо кўтарилибди. Ўтирганлардан бири элни тинчлантириб:

– Агар бунинг даъвоси рост бўлса, ўртага чиқиб, гапириб берсин, – дебди.

Бу одамнинг айтган гаплари шоир ёзган дostonга ўхшаса-да, ҳеч ким чапак ҳам чалмабди, таҳсин

ҳам айтмабди. Буни сезган даъвогар:

– Мени кўпчиликнинг салобати босди, шошилдим, шоир бўлса уйда ёзиб келган... – дебди.

– Сенга муҳлат берамиз, агарда саводинг бўлмаса, бировга ёздириб кел, – деб муддат беришибди.

Вақт-соати билан яна ҳаммалари ўша майдонга йиғилишибди. Лекин шоир бир соатда ўқиган нарсани у эрталабдан-кечгача ўқиса ҳам охири кўринмабди. Атрофдагилар: “Қисқа қил, мақсадга кўч”, деб луқма ташлай бошлабди. Охири бировлар ўтирган жойида мудраб, баъзилари:

– Сен ўқиганинг молаланмаган буғдой...

– Ёзганларинг пойтеша кўрмаган ёғоч...

– Заргар кўрмаган гавҳарнинг йилтироқ тошдан фарқи йўқ, у на узукка кўз ва на тақинчоқларга безак бўлади, – деб маломат қилибдилар.

Кўрганни эшитган енгибди дегандек, гарчанд дostonдаги воқеаларни у одам бошидан кечирган бўлса ҳам, ҳамма шоирнинг ёзганига ишонган экан...

ИНСОФ

Донишмандлардан бири икки кишининг жанжали устидан чиқиб қолибди.

– Хўш, нима гап бўлди? – деб сўраса, улардан бири:

– Бу ноинсоф мени ёлғончи деб ҳақорат қилди, – дебди.

Донишманд сўрабди:

– Қани, инсоф билан ўзинг айт-чи, умрингда ҳеч ёлғон сўзламаганмисан?

– Ёлғон сўзлашдан Худо асра-син, астафтурулло! – деб жавоб қилибди у.

– Худди шу ерда ёлғон сўз-ладинг! Инсофсизлик қилдинг! Қани, менга айт-чи, сен ёш бо-лага дори ичирган чоғингда бу жуда аччиқ, бемалол ичавер, дей-санми ёки ширин дейсанми? Ал-батта, унинг фойдасини ўйлаб, аччиқ бўлса ҳам ширин дейсан. Бу ёлғонми, ростми? Албатта, ёлғон! Ёки бирор беморни кўргани борга-нингда унинг офир аҳволини кўриб, кўнглини овлаш учун ёлғондан бўлса ҳам, дуруст бўлиб қолибсиз

тариқасида гапирасанми ёки ростини айтиб – чўп-устухон бўлиб қолибсиз, кўзларингизда нур қолмабди, рангингиз заъфарон, киши қараса кўрқадиган даражага келиб қолибсиз тариқасида рост гапларни айтасанми? Албатта, бундай демайсан. Ҳар бир ишда ҳам, гапда ҳам инсоф бўлиши керак.

ХАСИС ВА ШОИР

Бир шоир хасис бир бойни мақтаб қасида ёзибди ва бойга ўқиб берибди. Орадан бирор ҳафта ўтибди, аммо бой ҳеч қандай илтифот кўрсатмабди. Шоир яна инъом кутиб, қитъа ёзибди. Яна бойдан садо чиқмабди. Бирмунча вақт ўтгандан кейин ноумид бўлиб қолган шоир бой ҳақида ҳажвия ёзибди. Бу гал

ҳам бой илтифот қилмабди. Ноилож қолган шоир бойнинг эшиги олдига келиб чўккалаб ўтирибди. Бой ташқари чиқса, шоир остонада бамайлихотир ўтирган экан.

– Ҳа, ориятсиз махлуқ, – дебди бой, – мақтадинг – индамадим, тама қилиб қитъа ёздинг – парво қилмадим, ҳажвия ёздинг – ўзимни билмаганликка солдим, энди нима умидда эшигимда ўтирибсан?

– Ўлсанг, биратўла марсияни ҳам ўзим ёзай деган умидда ўтирибман! – дебди шоир.

ҲАР КИМГА – МАҚСАДИГА ҚАРАБ

Тарих соҳасида жаҳон миқёсида тенги кам олимлардан бўлган Маҳмуд Камолдан сўрадилар:

– Сиздаги билимнинг ўндан бирига эга бўлмаганлар сиздан бир неча баробар кўпроқ танилдилар. Бунинг сабаби нимада экан?

– Мен билмоқ учун ўргандим, улар билинмоқ учун!

ХОН ВА МАШРАБ

Бир куни шоир Машрабни хон ҳузурига чақириб:

– Сенга нима керак бўлса, тила тилагингни, ҳеч нарсани аямайман, – деса, Машраб унга жавоб қилибди:

– Қиладиган шафқатингизни бечора халққа қилинг, шулар оч қолмаса бўлгани. Менга ҳеч нарса керакмас!

ТАБЪНИ МАШҚ ҚИЛДИРИШ КЕРАК

Убайдуллохоннинг¹ одати шу эдики, ҳар куни бир шеърни ўртага ташлаб, шоирларни унга татаббуъ² ва жавоб ёзишга ундарди:

– Табъни бекорга ўтказманглар – уни машқ қилдириш керак, – дер эди. – Дангасалик табънинг бўшашига сабаб бўлади ва зеҳни ўтмаслаштиради.

¹ *Убайдуллохон* – Убайдий тахаллуси билан шеърлар ёзган Бухоро хони (1487–1539).

² *Татаббуъ* – салафлар ёки замондош шоирларнинг асарларидан таъсирланиб, улардаги вазн, қофия, радифни сақлаган ҳолда, ўша мавзу ва ғояни давом эттириб, ривожлантириб ёзиладиган асар.

БЕРДАҚНИНГ ҲОЗИРЖАВОБЛИГИ

Кунлардан бир куни хон Бердақ шоирни хузурига чақиртириб, даб-дурустан:

– Халқ нима учун мени яхши кўради, сабабини айт-чи? – деб сўрабди.

– Сизни яхши кўришга халқни икки нарса мажбур қилади: биринчиси – халқни тўйдирувчи фармонингиз, иккинчиси – халқни кўрқитувчи қиличингиз! – дебди шоир.

– Ундай бўлса, халқ сени нима учун яхши кўради, бунинг ҳам иккита сабабини айт-чи! Олдиндан огоҳлантириб қўяй: шоирлигим учун, гап сотиб нон топаман, сўзим

билан севдираман, дема. Касб-коринг мен учун бир чақа! – дебди хон.

Шоир ўйланиб ҳам ўтирмасдан:

– Биринчиси – менинг халққа бўлган фарзандлик муҳаббатим, иккинчиси – халқнинг менга оналик муҳаббати, – деб жавоб берибди.

ИСТЕЪДОД ВА ИМКОНИЯТ

Садриддин Айнийнинг отаси Саидмуродхўжа айтган экан:

– Аслида донишманд кишилар қашшоқлар ичидан етишиб чиқади, аммо афсуски, қашшоқлар ўқиш учун имконият топа олмайдилар.

ШЕЪРНИ ФАФУР ФУЛОМ ЁЗСИН

Фафур Фулом хангома қилиб ўтирган жойида шеър ёзар эди. Ҳар банд битганда ҳамсухбатларга ўқиб берар, уларни қойил қолдириб, ўзи ҳам мақтаниб қўярди:

– Шеърни Фафур Фулом ёзсин-у, ўликни ҳинду ювсин!

ОҚИННИНГ ҲУРМАТИ

Қайсарлиги билан ном чиқарган машхур қозоқ оқини Жамбул гоҳида бирорта овулдош бийдан кўнгли қолса, дарҳол отига миниб, Олатовнинг жанубий этакларига юзланганча: “Қирғиз биродарим

10– *Донолар суҳбати*

Шобдан¹ хузурига кетяпман”, дер экан. Чўнг Кемин соҳилида ўтирган Шобдан кунлардан бирида генерал-губернатор Колпаковскийдан зудлик билан етиб келиш тўғрисида буйруқ олади. Шобдан тезда файтунни қўшиш ҳақида амр қилади-ю, бирдан отини эшикдан кираверишга боғлаётган Жамбулга кўзи тушади.

– Шошманглар! Колпаковский хатто подшоҳ бўлганда ҳам, барибир Жамбулдан устун бўлмасди. Жамбулни кузатганимиздан сўнг йўлга отланамиз. Уни икки кун меҳмон қиламиз, – дейди Шобдан.

Кейин оқин дўсти учун олти канотли оқ чодир тикишни ва бар-

¹ *Шобдан* – қирғиз халқининг қаҳрамони Шобдан ботир.

ча уруф-аймоқларни чақириб келишни мулозимларига топширади. Йиғилганларнинг таклифига кўра, Жамбул тонгга қадар “Манас”, “Суранчи ботир” дostonларини ижро этади. Шобдан дostonларни роҳатланиб тинглайди.

ОЙБЕККА СОВҒА ҚИЛИНГАН ТОШ

Собит Муқонов уйига меҳмон бўлиб келган Ойбекни машинага ўтқазиб, кўм-кўк ўтлоқ, боғ-роғ билан қопланган Олатов этакларига олиб кетади. Табиат гўзаллигидан баҳраманд бўладилар. Ойбек табиатнинг ўзи оби-тобида сайқал берган тошларнинг биридан кўзларини узолмасдан бош чайқайди-да: “Гўзал! Мўъжиза!” дейди. Собит

эса сир бой бермасдан Ойбекнинг ёнига яқинлашади-ю, унга синчков разм солиб:

– Хўш, ёқиб қолдими? – деб сўрайди.

– Бўлмасам-чи – деб тўлқинлашиб жавоб беради Ойбек.

– Ундай бўлса, буни мен сенга совға қиламан. Фақат ўз номимдан эмас, бутун қозоқ халқи номидан совға қиламан. Анъанамиз бўйича арғумоққа эга бўлдим, деявер.

Шундай қилиб, Медео чегарасида ётган харсангтош меҳмонга ёқиб қолади: Собит уни совға қилади, Ойбек қабул қилиб олади. Тез орада Ойбек Тошкентга қайтиб кетади. Собит эса кейин ўша харсанг ёнига битта тоштарошни ёллаб боради. Харсангтошга ҳеч ўчмайдиган сўзлар ўйиб ёзилади:

“Бу силлиқ тошни мен Мусо Ойбекка совға қилдим. Собит Мухомули. 1962 й. 3. VI”.

Ўша куни Собит ўз ҳаётида бағоят масъулиятли вазифани адо этган кишидек кайфияти кўтаринки ҳолатда қувноқ қўшиқ айтиб уйига қайтади.

– Мен ўз ҳаётимда жуда кўп сахий одамларни кўрганман. Лекин, тоғда ётган чақиртошни совға қиладиган Собитга ўхшаш одамни асло кўрмаганман, – деб тез-тез эслаб юради Ойбек.

ТАБИБ ВА ШОИР

Одамлар табибдан:

– Касалликлар ичида аниқлаш энг қийини сиз учун қайси дард? – деб сўрашса, табиб:

– Менинг олдимга ҳеч маҳал соғ одам келмайди, келганларнинг бири қорнидан, бири кўзидан, бири қулоғидан шикоят қилади. Касал аниқ бўлгандан кейин уни даволашнинг табиб учун қийинлиги йўқ. Дунёда табиб тополмайдиган битта дард бор, бу – соғ одамларнинг ичларини билиш. Беморларнинг шифокори табибу соғларнинг дардини топадиган шоир, – деган экан.

Табибдан бу жавобни эшитганлар шоирдан:

– Дарднинг энг оғири қайси, бевақт ўлимнинг фироғими, севгининг ҳижроними, тирикчилик ташвишими, ноҳақликнинг азоби-ми, меҳнат машаққатими? – деб сўрашса, шоир:

– Бахт, бахтсизлик, ўлим ва туғилмоқ, шодлик ва алам, кулги ва йиғи – булар барчаси ҳаммага маълум, ҳаётда мавжуд нарсалар. Аммо шоир учун энг қийини одамларнинг қалбига йўл топиш, ёмонликка нафрат, яхшиликка қувонч ҳисларини уйғота билиш, – деган экан.

ШЕЪР – МЎЪЖИЗА

Миртемирдан сўрашибди:

– Сиз мўъжизага ишонасизми?

– Ишонмаганимда шеър ёзмаган бўлар эдим. Ахир, шеърят ҳам турган-битгани мўъжиза-да!

БАХТ НИМА?

Миртемирдан:

– Бахт нима? Унга эришганми-сиз? – деб сўрашганда у:

– Йўқ. Одам бахтга эришдим, деганида яшашнинг қизиғи қолмас эди. Бахтга эришиш туйғуси билан яшашнинг ўзи бахт! – деб жавоб берган экан.

ДОНИШМАНДНИНГ УЗУГИ

Бир донишманднинг узугига бешта сўз ўйиб ёзилган экан. Хурсанд пайтларида бу ёзувга кўзи тушса, бирдан ғамгин бўлиб қолар, хафа чоғларида енгил тортар экан.

Узукка “Бу кунлар ҳам ўтиб кетади” деб ёзилган экан.

КУЁВ ТАНЛОВИ

Бир донишманднинг ёлғиз қизига бир бой ва бир ночор хонадондан совчи келибди. У эса қизини камбағал йигитга берибди. Дўсту яқинлари:

– Нега бундай қилдинг? – деб танбеҳ беришса, шундай дебди:

– Бадавлат йигитнинг эси пастроқ кўринади, ҳадемай у молдунёсидан ажралиб қолиши мумкин. Камбағал йигит эса ақлли ва ғайратли экан – бундай одам сира кам бўлмайди.

ТАМАКИНИНГ “ФОЙДА”СИ

Савдогарлар биринчи марта бозорга тамаки олиб келишганида бир донишманд одамларга қарата:

– Тамаки соғлиқ учун кони зарар – чека кўрманг, – деган экан, ҳеч ким қайрилиб қарамай тамакининг бозори касод бўлибди. Бундан норози бўлган савдогарлар донишманднинг ҳузурига бориб, ўз фикрини ўзгартиришини илтимос қилишибди. Шунда донишманд одамлар олдига чиқиб:

– Халойиқ! Тамаки чекканларни ит қопмайди, уларнинг уйига ўғри тушмайди, кашанда сира қаримайди, – дебди.

Одамлар хайрон бўлиб сўрашибди:

– Бу қанақаси? Аввал тамаки кони зарар – зинҳор чека кўрманг! – деб огоҳлантирган эдингиз. Энди бунинг аксини айтаяпсиз.

Донишманд ўз фикрларини шундай изоҳлабди:

– Тамаки чеккан киши ҳассага таяниб қолади – ҳассалик кишига ит яқинлашмайди. Кашанда туни билан йўталиб чиқади – уй эгаси ухламаган экан, деб ўғрилар қайтиб кетади. Чекувчи кишига кўпинча бахтли кексалик гаштини суриш насиб этмайди – у ёш ўлиб кетади.

ҲАСАД ВА ФИЙБАТ

Бир шогирд устозига шикоят қилди:

– Фалон киши мени кўролмайди – ҳасаднинг зўридан тарс ёрилиб кетай дейди.

Устози бунга жавобан деди:

– Хўш, ҳасад-ку ёмон экан, лекин ким сенга фийбат яхши деб айт-

ди?! Бошқаларни ёмонлаган киши сени ҳам бировга яхши демайди.

АЙБ ДАРҲОЛ КЎЗГА ТАШЛАНАДИ

Бир оқил, хунарманд, нотик, солих, хулласи калом, ҳар жиҳатдан етук йигит бор эди. Унинг илми, хулқи ва олийжаноблигига ҳамма тан берган эди. Биргина айби – “ш” ҳарфини талаффуз қилолмас эди. Биров айтди:

– Олдинги тишлари йўқми нима бало?

Бу гапни эшитиб, бир донишманд деди:

– Бир дунё фазилатидан кўз юмиб, шу биргина айбини кўрдингми?

ДОНО МЕЪМОР

Меъмор Синон машхур Салимия минораларини қураркан, бир тўда болалар чуғурлашиб, ниманидир кўрсатаётганларини кўриб қолибди. Уларга яқинлашиб:

– Нима гап? – деб сўрабди.

– Амаки, – дейишибди улар, – шу минорангиз бир оз қийшайибди.

– Ҳа, ундай бўлса, ҳозир минорани арқон билан торттириб тўғрилаймиз. Сизлар қараб турунглар, – деб арқон келтиришни буюрибди.

Меъмор Синон то болалар тўғри бўлди дейишмагунича минорани бир арқон билан торттираверибди. Болалар тўғри бўлди дейишгач, тўхтатибди. Шу орада бир киши келиб:

– Уста, бу арқон шундай катта минорага ҳеч бир таъсир қилмаслигини яхши биласиз. Нега энда болаларнинг гапига кириб, бундай қилдингиз, – деганида меъмор жавоб берибди:

– Шундай қилмасам, бу чурвақалар шаҳар бўйлаб минора қийшиқ, деган гап тарқатишади. Миноранинг эгри эмаслигига ҳеч кимни ишонтиролмаيمиз. Энди эса, минора эгри эди, арқон билан торттириб тўғрилатдик, деган гап тарқатишади. Бу гапга эса ақли бор одам ишонмайди!

САБРНИНГ ХОСИЯТИ

Бир донишмандга аёли фақирликларидан шикоят қилди. У жавоб берди:

– Сабр қил. Олдинда шундай бир чўққи борки, унга фақат юки енгилларгина чиқа оладилар.

ТАМАГИРНИНГ ЖАЗОСИ

Бир куни Абу Нувас¹ сув ичмоқчи бўлиб, идиш тополмади-да, қўшнисига мурожаат қилди:

– Қўшни, косангизни бериб турмайсизми?

Бир ҳафтадан кейин қўшни косасини сўраб чиқди. Шоир уни қайтарди, лекин косанинг ичида пиёла ҳам бор эди.

– Пиёла меники эмас, – деди қўшни.

¹ *Абу Нувас* – машҳур араб шоири (762–813).

– Гапингиз тўғри, – деб жавоб берди Абу Нувас. – Лекин мен бирининг буюмига кўз олайтирадиган одам эмасман. Берган косангиз хомиладор экан. Кўзи ёриди. Мана, она-болани сизга қайтаряпман.

Лол қолган қўшни Абу Нуваснинг ҳалоллигини кўкларга кўтариб мақтади.

Бир неча вақт ўтгач, Абу Нувас яна коса сўради. Косани унга бажонидил беришди. Бу гал коса Абу Нувасникида бир ой қолиб кетди.

Ниҳоят қўшни яна косасини сўраб чиқди. Абу Нувас жавоб берди:

– О, шўрлик коса, умри қисқа экан, вафот этди.

Қўшнининг жаҳли чиқди.

– Нима деб валдираяпсиз? Коса ҳам вафот этадими?

– Хўп ғалати одам экансан-ку? – деб эътироз билдирди Абу Нувас. – Коса тугди деганимда ишонган эдинг. Нега энди унинг ўлганига ишонмайсан?

Қўшниси Абу Нувасни қозига олиб борди. Қози шундай ҳукм чиқарди:

– Нимаики туғадиган бўлса, у вафот ҳам этади.

ЖАВОНМАРДЛИК АЛОМАТЛАРИ

“Самак айёр” номли саргузашт романлар қаҳрамони Самак дўсти Руҳафзодан сўрайди:

11– *Донолар суҳбати*

– Жавонмардликнинг¹ қайси аломатлари сенда бор?

Руҳафзо деди:

– ... Бировнинг омонатига хиёнат қилмайман, биров иши тушиб, ёнимга келса, жонимни гаровга қўйиб бўлса ҳам ҳожатини чиқараман, лекин қилган ишимни ҳеч миннат қилмайман, дўстликни ҳеч нарсага алмаштирмайман, бировнинг сирини мутлақо бошқага ошқора этмайман.

¹ *Жавонмардлик (Футувват)* – X асрдан бошлаб Мовароуннаҳр ва Хуросонда халқнинг оғирини енгил қилиш, золим ҳукмдорларга қарши курашиш, уюшган ҳолда элу юртни ташқи душманлардан ҳимоя этиш мақсадида пайдо бўлиб, ўзида халқ ичидан чиққан турли касб-хунар эгаларини бирлаштирган ҳаракат. Бу тоифа жавонмардлар, фатийлар, ахийлар, айёрлар деб ҳам юритилган.

Мардлик, олийҳимматлик деб шуларни тушунаман...

ТАРБИЯ МЕВАСИ

“Равзаи хулд” асарининг муаллифи Мавлоно Маждиддиннинг ёзишича, у бир куни Язд шаҳрида ваъз айтаётган экан. Гап ота-она ҳақида кетаётган пайтда бир қария ўрнидан туриб, йиғлаганича:

– Эй Мавлоно, отасининг соқолидан тутиб, бошига калтак билан урган фарзанд ҳақида нима дейсан? – деб сўради.

Мен ундан:

– Отаси уни нима ишга ўргатган эди? – деб сўрадим.

У эса:

– Эшакни ижарага беришга, – деб жавоб берди.

– Айб унинг отасида, – дедим унга, – болани ёшлигидан илм ўрганишга жалб қилганида ва яхши кишилар суҳбатига юборганида, ундан бундай иш содир бўлмас эди. Ота бундай қилиш ўрнига эшакни ижарага беришга ўргатибди. Натижада, бола эшакни жиловидан тортиб, бошига чўп билан уришга ўрганиб қолган. У ўз отасининг соқолини эшакнинг жилови, деб ўйлаб тортган, бошига эса эшакнинг боши деб ёғоч билан туширган.

ТОЛЕ КУЛИБ БОҚСА

Бир доно киши бор эди. У камбағаллик кўйига тушиб қолиб, мартабали бир одамнинг уйига ўрриликка тушди. Қараса, уй эгаси

қимматбаҳо матолар устида ухлаб ётар, атрофида эса турли хил бойликлар уюм-уюм бўлиб турарди. Доно кишининг кўзи мартабали одамнинг бошида қилич ушлаб турган маймунга тушди. Маймун ўргатилган бўлиб, шу топда ўз соҳибининг юзида кетаётган чумолини қилич билан уриб ўлдиришга шайланиб турган эди. Буни кўрган доно киши чопиб бориб, маймуннинг қўлидан тутиб қолди. Уй соҳиби шарпадан уйғониб кетиб, воқеадан хабар топди. Ўзича хулоса чиқариб деди: “Кишига толе кулиб боқса, ўғри унинг учун посбонга айланади, душман эса меҳрибон дўстга!”

ЯХШИЛИК УНУТИЛМАЙДИ

Луқмони ҳаким доимо қарз олар ва пули бўлса бошқаларга қарз берар экан. Унинг ҳиммати ва сажийлигини эшитган кишилар узоқ шаҳар ва қишлоқлардан қарз сўраб келишаркан. Кунлардан бир кун номаълум бир савдогар унинг ҳузурига келди ва деди:

– Эй Луқмон, мен машҳур савдогар эдим. Давр ҳодисотлари туфайли бутун мол-мулкимдан ажрадим. Ҳозир қўлимда ҳеч нарсам йўқ. Қўлимдан ҳеч бир иш келмайди, касбу ҳунарим йўқ. Сендан қарз сўраб келдим!

Луқмон уйдан минг динор чиқариб, савдогарнинг қўлига тут-

қазади. Буні кузатиб турган Лукмоннинг ўғли отасига қараб:

– Эй ота, шунча пулни ҳеч вақоси йўқ нотаниш одамга бериб юбордингиз, у тониб кетса нима қиласиз? – деди.

– Эй ўғлим, – деди Лукмон, – одамлар ҳеч қачон яхшилигини унутмайдилар. Вақтинча улар сендан юз ўғирсалар ҳам вақти билан инсофга келадилар. Ҳар бир инсон қўлидан келса, бошқаларга яхшилик қилиши ва қилган яхшилигини унутиши зарур. Аммо бошқаларнинг ўзига қилган яхшилигини унутмаслиги керак.

МУШУГИНГ КЎП БЎЛСИН

Қорақалпоқ адиби Тўлепберген Қаипбергенов бобоси тилидан ҳикоя қилади:

– Мен ёшлигимда оқсоқол-қарияларнинг хизматларини қилиб, икки хил олқиш эшитардим. Бирлари: “Уйингда мушугинг кўп бўлсин”, – деб дуо қилса, бошқалари: “Уйинг олтинга тўлсин!” – деб дуо қилишарди. Биринчи хил дуо қилганларни ёқтирмай, иккинчи тилакни эшитганда хурсанд бўлардим. Энди ўйлаб қарасам, биринчи хил дуогўйлар уйингда дон кўп бўлишини тиларканлар: бир йили эккан буғдойимиз мўл ҳосил бериб, уйимиз дон-дунга чунонам тўлиб-тошдики, уйда сич-

қонлар кўпайиб кетди. Ўшанда битта эмас, иккита мушук асрашга мажбур бўлдик. Кейин, улар ҳам болалаб берди, десангиз. Ҳар қалай, уйингда дон мўллигига нима етсин!

ҲАР КИМНИНГ БОЛАСИ ЎЗИГА ШИРИН

Бердақ шоирнинг отаси Қарғабой бир куни уйига ҳовлиқиб кирибди-ю, аёлига дабдурустан:

– Қани, бўла қол, тезда Бердақни ювинтириб-кийинтир-чи! Уни Хивага олиб бормоқчиман. Бизга бахт кулиб боқадиганга ўхшаб турибди, – дебди.

– Нега? – деб сўрабди аёли унинг муддаосини тушунмай.

– Хивадаги хон саройида ишлаш учун энг доно, энг барно бир болакай қидиришаётган экан. Бу ёруғ оламда Бердақимиздан ақллироқ, чиройлироқ бола бўлиши мумкинми сира! – дебди Қарғабой.

Аёли фаҳм-фаросатли экан, ичак-силласи қотиб кулибди. Қарғабой унинг ҳай-ҳайлашига қарамай, болани эшагининг ортига мингаштирибди. Кечаю кундуз йўл тортиб, Хивага уч кун деганда етиб борибди. Хон саройига кириш учун бирин-кетин уч соқчининг олдидан ўтиш керак экан. Биринчи соқчиёқ Қарғабойга: “Шу қулоқлари қалқондай, бурни чўмичдай тасқара боласини уялмай олиб келиб турганини қаранглар!” деб масхаралаб кулибди. Қарғабой боласининг су-

лувлигини нари-бери исботламоқчи бўлган экан, соқчилар уларни уриб-сўкиб, шаҳардан ҳайдаб чиқаришибди.

Ҳар кимга ҳам ўз фарзанди дунёдаги энг ақли расо, барно бўлиб кўринаверади. Қарғабой ўша даккидашномдан кейин то ўла-ўлгунча: “Менинг ҳам ақлли, ҳам чиройли боламини кўра туриб саройга киритмаган хоннинг одамларига лаънат!” дея қарғаниб яшабди.

ХАВҒСИЗ ЖОЙ

Бир файласуф саҳрода айланиб юрган экан, қараса, бир йигит мерганликни машқ қилиш ниятида ўқ отмоқда ва отган ўқлари нишонга етмасдан ўнг-сўлга кетмоқда экан.

Файласуф ўқ тегишидан кўрқиб, нишоннинг олдигинасига бориб турибди ва шундай дебди:

– Шу ердан хавфсизроқ жой йўққа ўхшайди, чунки унинг ўқи ҳеч қачон нишонга тегмаслигига аминман.

КАСАЛ КЎРИШ ҚОИДАСИ

Уч-тўрт эзма бир улур зотни кўргани бориб, узок ўтириб қолибди. Бу нарса беморга анча малол келибди. Кетаётган чоғда улар беморга:

– Васиятинг бўлса, бизга айтиб кўя қол, – дейишса, бемор:

– Васиятим шуки, – дебди, – бундан кейин касал кўргани борганларингда узок ўтириб, беморни толиқтириб кўйманглар.

ЮЗ ДИНОР ТАШВИШИ

Бир бой ҳақимга:

– Юз динор олтиним бор, шуни сенга бермоқчиман, нима дейсан? – деб сўрабди.

– Берсанг, – дебди ҳақим, – сенга яхши, бермасанг менга. Сенга яхшилиги шуки, шу восита билан менга марҳамат қилган бўласан. Бермасанг менга яхши бўлиши шуки, сенинг миннатингдан қутуламан!

САФАРБАР ОЯТЛАР

Хон бир араб билан ҳамтовоқ бўлиб қолибди. Дастурхонга ҳалим келтириб қўйишибди. Араб товоққа разм солиб қараса, ҳамма ёғ халифа

олдида. Араб дарров бармоғи билан ариқча қилиб, ёғни ўзи томонга ҳайдабди. Халифа: “Қайиқдагиларни сувга ғарқ қилиш ниятида уни тешиб қўйдингми”, деган оятни ўқибди. Араб бу оятга жавобан дарров: “Баҳраманд бўлсин, тирилсин, деб сувни қақраб ётган ер томонга сурдик”, деган оятни келтирибди.

УМРИ УЗУН ТОВУҚ

Бир хасиснинг қовурилган товукни уч кундан бери дастурхонга олиб келиб, емасдан олиб бориб қўяётганига разм солиб юрган бир донишманд:

– Бу товуфингизнинг умри тирик-лигидан ҳам узунроқ шекилли, – дебди.

МУНОСИБ ҚАЙЛИҚ

Арабистонда илму хикматда бе-
назир Шан деган бир ҳаким, ўзим-
га ўхшаган бирор билимдон қиз
топилмагунча уйланмайман, деб
аҳд қилган экан. Қайлиқ ахтариб
оламни бир неча бор кезиб чиқса
ҳамки, ўзига муносиб ёр тополмаб-
ди. Кунлардан бир куни шу ниятда
сарсон-саргардон бўлиб юрган экан,
бир одам унга ҳамроҳ бўлибди.

Шан ҳамроҳига:

– Сен мени кўтарасанми ё мен
сени кўтарайми? – дебди.

– Ажаб бетамиз одам экансан, –
дебди ҳамроҳи, – салламни зўрға
кўтариб юрибман-у сени қанақа
қилиб кўтараман!

Шан индамабди. Бир оз йўл юрганларидан кейин барқ уриб яшнаб турган бир буғдойзорга етибдилар. Шан экинзорга қараб:

– Бу буғдойзорнинг донини еб бўлишдимикан? – деб ҳамроҳидан сўрабди.

– Тоза жинни экансан-ку! Буғдойи ҳали ўриб олинмаган нарсани қанақа қилиб еб бўлади?!

Яна Шаннинг нафаси ичига тушиб кетибди. Бир неча манзил йўл юрганларидан кейин улар тобут кўтариб бораётган оломонга дуч келишиб қолишибди.

– Бу одам ўлдимикан ё ҳалиям тирикмикан? – деб Шан яна ҳамроҳидан сўрабди.

– Астаффирулло, умрим бино бўлиб сенга ўхшаган аҳмоқни кўр-

ганим йўқ. Қабристонга олиб борилаётган ўликни бу тирикми, ўликми деб сўрайди-я! Қип-қизил аҳмоқ ҳам бунақа саволни бермайди. Қўй, менга бошқа гапирма, аҳмоқона гапларингдан кўнглим озиб кетяпти, – дебди ҳамроҳи.

Шундай қилиб, иккаласи чурқ этмай йўлда давом этишибди. Йўловчи манзилига етгандан кейин, майли, бу ҳам бир мусофир экан, қилган кўполлигимни кўнглидан чиқарай, деб Шанни уйига олиб кириб, меҳмон қилибди. Ўша одамнинг ҳусну малоҳат, ақлу фаросатда ҳамма қизларга дарс берадиган қизи бор экан, у дадасидан сўрабди:

– Ҳамроҳингиз ким эди, йўлда нималарни гаплашиб келдинглар?

12– *Донолар сўхбати*

– Эй, қизим, – дебди отаси, – кип-қизил бир ахмоққа рўбарў келиб қолдим. Куракда турмайдиган, пойма-пой, мантиқсиз саволларни беравериб, тоза табъимни хира қилди.

– Нима деди, ахир? – деб сўрабди қизи.

– Мен билан кўришиши биланок: “Сен мени кўтарасанми ё мен сени кўтарайми?” – деб сўради. Ўзим зўрға бораётган эдим, уни қандай кўтара олардим, қизим. Бир экинзорга етганимизда: “Бунинг дони еб бўлишдимикан?” – деб сўраб қолса бўладими? Учинчи саволи: қабристонга олиб кетишаётган тобутни кўриб: “Бу тирикмикан ё ўликмикан?” – деб сўради.

Қизи отасига:

– Унинг кўнглини оғритиб, бе-
кор қилибсиз. Бу сўзлар унинг
жуда катта ҳаким ва зўр билимдон
эканлигидан далолат беради.

Биринчи саволнинг маъноси шу:
Йўлнинг заҳматини камайтириш
учун бирор нарса сўзлаб берасанми
ё мен айтиб берайми? Ернинг ғал-
ласини эккан одам бирор судхўрдан
қарздор бўлиши, унинг қистовидан
тезроқ қутулиш мақсадида, буғ-
дойни ўриши биланок тўғри бозор-
га олиб бориб сотиб, қарзига бери-
ши, мулоҳаза қилиб кўрсанг, экин
пишишидан олдин еб кетилгандан
бўлади. Тобутдаги мурдани ўликми
ёки тирикми, деб сўраганининг маъ-
носи шу: бу одам ўлганидан ке-
йин ёдгорлик сифатида бирор фар-

занд ёки шогирд қолдирдимикан, эслашга арзигулик бирор хайрли иш қилдимикан ёхуд жоҳил ва фосқлигидан ўлиши биланоқ ҳамма-нинг эсидан чиқди-кетдими?

Сиз дарҳол унинг олдига чиқиб, узр айтишингиз, зиёфат қилишингиз, айтган сўзларининг барисини шарҳлаб беришингиз керак, акс ҳолда, у сизни жоҳил ва аҳмоққа чиқариб қўйиши мумкин.

Шунда қизнинг отаси Шаннинг ҳузурига чиқиб:

– Йўлда мен паришонхотирлик қилиб, саволларингга дурустроқ жавоб беролмагандим: ҳозир ҳам-масига бирма-бир, батафсил жавоб беришим мумкин, – дебди.

Бунга жавобан Шан:

– Бу сўзлар сенинг табиатингга мутлақо хилоф. Яхшиси, айтчи, бу сўзларни кимдан ўргандинг ва бу сирлардан ким сени воқиф қилди, – дебди.

Қизнинг отаси нима дейишини билолмай, гангиб қолибди ва ростини айтишга мажбур бўлибди:

– Ҳусну малоҳат ва ақлу фаросатда тенгу тимсоли йўқ бир қизим бор, бу сўзларнинг маъзини менга ўша чақиб берди, – дебди.

Бу гапларни эшитган Шан, шунча йилдан бери қидириб юрган гавҳаримни энди топдим, деб суюниб кетибди. Отасининг розилиги билан қизни никоҳлаб олибди ва ниҳоят, мурод-мақсадига етибди.

МУНАЖЖИМЛАР БАШОРАТИ

Илми нужумга¹ ҳуши йўқ бир подшоҳ ҳамиша мунажжимларнинг хатоларини фош этиб, уялтириб юраркан.

Бир кун у бир ўғил кўрибди. Подшоҳ саройдаги уч буюк мунажжимни чақирибди ва қуръа очиб, ўғлининг қисматини баён қилишларини сўрабди.

Мунажжимлардан бири:

– Бу ўғил ўн бешга кирганда илон чақиб ўлади, – дебди.

Иккинчиси:

– Бу бола ўн бешга кирганда баландликдан йиқилиб ўлади, – дебди.

¹ *Илми нужум* – астрономия.

Учинчиси:

– Ўша ёшга етганда бу бола сувга фарқ бўлиб ўлади, – деб башорат қилибди.

Подшоҳ бу гапларни эшитиб, “Биттасининг сўзи тўғри чиқиши мумкин, унда иккинчи ва учинчисининг сўзи мутлақо хато”, – деб ўйлабди ва кейин бу мунажжимларни кўздан қочирмасликка, уларнинг башоратлари нотўғри чиқса, шарманда қилишга аҳд қилиб қўйибди.

Мунажжимлар айтган ўша машъум кун келибди, подшоҳ ўғлини бир маҳалла одамга топшириб, кўзқулоқ бўлиб туришларини тайинлабди. Тепаликларга чиқиш ва сувга яқинлашишга йўл қўймасликни буюрибди.

Бир маҳалла одам боланинг муҳофазаси билан банд бўлибди. Қиём пайти бола одамларни ғафлатда қолдириб, уйдан чиқибди, чорбоғда бир оз айланиб, ҳовуз бўйига бориб қолибди. Ҳовуз бўйидаги дарахтда қуш уяси бор экан. Бола дарахтга чиқибди-ю, инга қўл чўзибди. Уяда илон ётган экан, болани чақиб олибди ва бола дарахтдан ҳовузга йиқилиб, фарқ бўлибди.

Посбонлар югуриб келишса, шаҳзода аллақачон ўлиб ётганмиш.

Шу воқеадан кейин подшоҳ мунажжимларни ранжитмайдиган бўлибди.

ИШЛОВ БЕРИЛМАГАН ЛОЙ

Бир лакалов одобсизлик қилган экан, улуғ бир зот унга танбеҳ берибди. Шунда лакалов:

– Лойимни шундоқ қоришган бўлса, мен нима қилай? – дебди.

– Лойингни-ку, дуруст қоришган, аммо яхшилаб шиббалашмаган, – дебди улуғ зот.

ЖАБРОИЛ ВА ҚУРЪОН

Бир фақир киши туш кўрса, бир оёғи Жаброил алайҳиссаломнинг қаноти устида турган эмиш. Уйқудан туриб, замон орифларидан бирининг олдига бориб, тушини арз қилди ва таъбирини сўради. Ориф табассум қилиб деди:

– Намоз ўқиганингизда Каломуллохга оёқ қўйманг.

У киши уйига келиб қараса, дарҳақиқат, жойнамози остида Қуръон ётган эмиш.

ДЕВМИ, ГУЛМИ?

Араб фозилларидан бирининг гоят доно, хуштабъ хотини бор эди. У киши бир куни хотинига деди:

– Сиз хотинларни биз ёр деб қучоқ очиб оламиз-ку, аслида эрларнинг бошидаги девсизлар.

– Аксинча, – деди хотини ширин табассум билан, – хотинлар хушбўй гиёҳдирлар. Эркаклар эса ана шу хушбўй гиёҳ атирларини ҳидлаб бахраманд бўлиш ниятида юрган орзумандлардир.

МОЛ ЭГАСИГА ЎХШАМАСА

Бир суҳбатда донишмандга дедилар:

– Эгиладиган, букиладиган, қатланадиган, турли-туман каттаю кичик тешикчаларга ҳам кириб кетаверадиган бир шиша кашф қилдик.

У дебди:

– Қисқаси, шишани ҳам ўзимизга ўхшатдик десангиз-чи!

МУТТАҲАМНИНГ ФОШ ЭТИЛИШИ

Кунлардан бир куни қассобнинг оиласида кутилмаган ҳодиса рўй бериб, уни шошилинич уйга чақириб қолишибди-ю, ҳатто дўконини ҳам ёпишга улгурмай, чангакдаги

гўштлару фаладондаги пулларини ёнидаги чойхоначига “қараб тур”, деб тайинлаганча югуриб кетибди. Қайтиб келиб қарасаки, фаладондаги пуллари йўқ. Чойхоначи олиб қўйган бўлади. Чойхоначидан сўраса, олмаганман, тухмат қилма, гувоҳ-исботинг борми, деб тонибди. Орада жанжал кўтарилибди. Бириси: “Тухмат қилаяпти, олмаганман”, деса, бошқаси: “Шундан бошқа олмайди, ўзининг қўли эгри эди”, деб ғавғо кўтарибди. Бир донишманд чойхоначига мурожаат қилиб:

– Агар қассобнинг пулини олмаган бўлсанг, унда бор пулингнинг ҳаммасини ўртага қўй, ана шунда олган-олмаганинг маълум бўлади, – дебди.

Чойхоначи олиб чиққан пуллар-
ни у кўздан кечириб:

– Яхшиликча айбингга иқрор
бўл, йўқса юзингга қора сур-
тиб, эшакка тескари миндириб,
кўпчилик олдида шарманда қи-
ламан, – дебди.

Чойхоначи:

– Гувоҳ-исботингиз йўқ, – деб
баланд келган экан, донишманд
чойхоначининг ҳамма тангалари-
ни йиғиб, сопол товоққа солибди-
да, устидан қайноқ сув қуйибди.

Атрофдагиларга:

– Бу тангалар ҳаммаси қассоб-
ники, муттаҳам чойхоначини эшакка
тескари миндириб, маҳаллага сазойи
қилинглар, – деб ҳукм чиқарибди.

Одамлар сопол товоқдаги сув-
га қараб, не мўъжиза, деб тушу-

нолмай хайрон бўлишибди. Чунки товоқдаги тангалар сув қуйилгандан кейин кўринмай қолган эди. Шунда хайрон бўлган одамларга қараб до-нишманд:

– Тангаларнинг кўринмай қолганининг сабаби шуки, сувнинг юзига бир ошнинг ёғи чиқиб қолди. Ахир, чойхоначининг қўлида ёғ нима қилади! Эрталабдан кечгача қўли сувда. Демак, бу тангалар қассобнинг ёғлиқ қўлидан чиққан пуллар, – деганда, оломондан даҳшатга келган чойхоначи:

– Ярми уники, ярми ўзимники, – деб гуноҳини тан олиб, ёлворишга мажбур бўлган экан.

КИМ ОНАМ ДЕЙДИ, КИМ БОЛАМ

Шоир Шукрулло ҳикоя қилади:

Кунлардан бир куни мен бир тўйда бўлдим. Бир ёш йигит “Онам дерман” деган ашулани айтиб қолди. Айниқса, буни эшитган қариқартанглар кўзларига ёш олиб, чаккасига даста-даста пул қистиришди. Аммо менинг ансам қотиб, на пул қистирдим ва на чапак чалдим. Менинг донг қотиб ўтирганимни сезган ёнимдаги шўхроқ йигитлардан бири, “қизим сенга айтаман, келиним сен эшит” қабилида ёнидаги шеригига:

– Ҳай, шоир ака, сизда ҳам завқ деган нарсадан борми? – дегандек учуриқ қилиб қўйди. Лекин мен би-

либ-билмасликка солиб қўя қолдим. Чунки менинг хаёлим бошқа нарса билан банд эди. Бу боланинг ашуласига эмас, ўзига ғашим келиб ўтирган эдим. Чунки бу йигитнинг қилаётган бутун хатти-ҳаракати айтаётган ашуласининг маъносига бутунлай терс эди. У “Онам дерман” деб ашула айтарди-ю, аммо тонг отгунча кўча остонасида бунинг йўлларига кўз тикиб, “Болам дерман” деб қон йиғлаб ўтирган онасининг дарду аламларини унутган эди.

ДУШМАН

Бир донишманд айтган экан:

— Одамлар душманга оғизларидан йўл берадилар, у эса ақлларини ўғирлаб кетади.

ТҶҮРТ ҲИКМАТ

Дейдиларки, бир куни Хитой, Ҳинд, Эрон ва Рум подшоҳлари бир ерга йиғилиб:

– Ҳар биримиз шундай бир сўз айттайликки, дунё тургунча турсин, – деб шартлашибдилар.

Хитой шоҳи дебди:

– Мен айтган сўзимни қайтариб олишдан кўра, айтмаган сўзни оғиздан чиқармасликка ҳаракат қиламан.

Ҳинд шоҳи дебди:

– Мен ўз фойдасини кўзлаб айтган сўзи зарар берган ва ўзини ҳалок қилган одамга ҳайрон қоламан.

Эрон шоҳи дебди:

– Оғзимдан чиқмаган сўзим – қулимдир, айтганим эса – хоҷам.

Рум шоҳи дебди:

– Мен айтмаган сўзимдан ҳеч вақт пушаймон бўлмаганман, айтганимдан эса жуда тез-тез пушаймон бўламан.

Шоҳларнинг индамаслиги фойдасиз ва бемаъни суҳбатлардан кўра яхшидир. Инсон ҳар нарсадан кўпроқ ўз тили туфайли балога йўлиқади.

УЧ НАРСА ВА ТҶҲРТ ВОСИТА

Бир бадавлат савдогар бор экан, унинг болалари катта бўлганларида ҳеч қандай иш билан машғул бўлишни истамабдилар. Оталарининг молини согура бошлабдилар. Ота уларни йиғиб, деди:

– Ўғилларим! Одам бу дунёда уч нарсага интилади: бири – яхши яшаш, иккинчиси – одамлар орасида юксак мавқега эга бўлиш, учинчиси – охират савобини топиш. Бу уч нарсага қуйидаги тўрт восита билан эришилади: ҳалол меҳнат билан давлат тўплаш; қўлга киритилган давлатни сақлай билиш; исрофга йўл қўймасдан, давлатини ўзи, оиласи ва ака-укалари учун харжлаш, ниҳоят, мумкин қадар ўзини зиёнли ишлардан тийиш. Бу тўрт шартдан биттасини ҳам бажармаган одам ўз орзусига етолмайди. Чунки одамнинг давлати бўлмаса, у ўзи еб, бошқаларни тўйдира олмайди; агар давлати бўлса-ю, лекин уни расамади билан харжламаса, сал ўтмасдан бу давлат йўқ бўлиб кетади.

САККИЗИНЧИ МЎЪЖИЗА

Сир ёқасидаги Фороб қишлоғининг мардуми Муҳаммад аҳли дониш орасида жумла жаҳонга маълум ва машҳур эди. Илму ҳикмат бобида Арастудан сўнг устоди соний бўлиб, Ал-Фаробий номи билан мушарраф эди. Алқисса, юнон сафаридан қайтарда минглаб фаройибот қатори бир мўъжиза олиб қайтмиш эрдиким, унинг оти найдир.

Аттангки, устоднинг қайтиши бу дафъа элда шодиёна байрам бўлмади. Боиским, фуқаронинг аксари, жумладан, Ал-Фаробийнинг яккаю ягона жигарбанд оғаси ҳам Билужистон мулкига асир тушиб, ёппасига ҳайдаб олиб кетилган эди.

Устод изтироби беадад чекди. Най чалиб, нола қилди. Фурбату хижрон дардида «Чўли Ироф»у «Ушшоқ» янглиф кўп ситамгар наволар ижод этди. Ниҳоят бардоши тугаб, ақалли жигарбандини тилаб олиш умидида Билужистон шоҳининг арки машъумига қараб равона бўлди.

Бу даргоҳ баайни жаҳаннам, фалак гумбазини оҳ-нола тутуни тутган, қиёмат-қойимнинг худди ўзи эди. Устоднинг офаси янглиф мўр-малах қуллар ясоқ-ясоқ бўлиб қайноқ кун тиғида қора терга ботиб заҳмат тортар эдилар. Устод бу бедодликни, инсон қадрининг нечоғлиқ тубан тушиб кетганлигини кўриб, офасини ҳам, ниятини ҳам фаромуш қилди.

– Бу надирки, бу азобда бино килурсиз? – деб савол қилди устод.

– Шоҳимиз жаҳоннинг саккизинчи мўъжизасини барпо этмоқдалар, – деди қамчисидан қон томган саркор, – сен жаҳонгашта дарвешга ўхшайсан, шавкатли шоҳимизни дуо қил.

Устод ундан юз ўгириб қуллар орасига кириб кетди.

Териси устухонига ёпишган, мажолсиз қуллар узоқдан харсанг ташир, тупроқ қазир, баландликка тош кўтариб чиқар эдилар. Улар оч-яланғоч, хаста танлари ярачақа, шому саҳар бетиним заҳмат чекиб, тунлари чивинга таланар эканлар. Энг мудҳиши улким, бу беватан бечоралар орасида номаълум бир офат, касал тарқалибди.

Бу дарднинг на бир сабабини, на давосини бирон кимса билармиш. Қуллари андоқ қирилмоқда эканки, шоҳнинг ўзи ҳам таҳликага тушибди: унинг қуллари бу офатдан қирилиб, тугаб кетса, саккизинчи мўъжизани ким бино этади? Шоҳ шон-шуҳрат қозонмоқчи, жаҳонга ном чиқармоқчи ахир!

Бинобарин, шоҳ қулларига муруват қилиб, берадиган емагини андак ошириб, ҳафтага сут, ойга бир гўшт ҳам улаштиради. Ишбошиларга тилла тарқатади: қуллар ўлмаслиги керак! Аммо офат чекинмас, қуллар ҳамон пашшадай қирилар эди.

Устод бу мискинлар орасида узоқ юрди, бирга ётди, бирга турди, ҳамдард бўлди. Кунлардан бир

куни уни саркор кўриб, сўроққа тутди:

– Ҳой мусофир, сен дарвешга ўхшамайсан, кимсан бу дўзахни ихтиёр этган?

– Мен Ал-Форобийман, – деди устод.

Саркорларнинг эси оғиб қолай деди, кўзларининг соққаси чиқиб кетди. Улар аввал аста тисарилиб, сўнгра тирқираганча орқаларига қарамай қочдилар.

Шу куниёқ Форобийни навкарлар олиб кетди, шоҳ уни ўз ҳузурига даъват этган эди. Устод аркони давлатнинг ҳашаматли саройларида неча чақирим пояндозларни босиб ўтиб, шавкатли Билужистон шоҳининг ҳузурига етди. Шоҳ сурмадай қора соқолли, бано-

рас тўн ва олтин тож кийган ёшгина, ҳусни баркамол бир зот экан. У тахтидан қўзғалиб, ал-Форобийнинг истиқболига чиқди.

– Бизнинг мулкимизга ташриф буюрган экансан, биз мамнунмиз. Аммо нечун бизга маълум этмадинг?

Шоҳнинг имоси билан унинг оёғи остига бир товоқ олтин тўқдилар. Устод пинак бузмади, у бундай шоҳона даҳмазалар, «мурувват»ларни кўп кўрган эди.

– Нега чорладингиз, шоҳ? – сўради у соддагина қилиб.

Камида «шавкатли шаҳаншоҳ», «шоҳи жаҳон» деб улуғлашларига ўрганган шоҳ бундай муомалага бу сафар ғазабланмади.

– Бизнинг содиқ қулларимизга қирғин келибди, унинг давосини

топиб, офатга бархам бергайсан, – деди у ва каттагина чарм халтада тиллани унинг оёғига ўзи ташлади.

– Бу менинг қўлимдан келмайди, шоҳ.

– А? – деди ғазабланиб шоҳ, жадал бориб тахтига ўтирди. – Сенинг илму фузул аро шухратинг, Устоди Соний номинг ғалатми? Сен бу офатнинг қаёқдан келганини, нима эканини билмайсанми?

– Биладан, шоҳ. Лекин даволаш қўлимдан келмайди.

– Кимнинг қўлидан келади?

– Бу фақат сизнинг қўлингиздан келади.

Шоҳ тахтдан сакраб турди. Сарой аҳлига фармонлар берди: устоди Соний саройда қолади, унга тилладўзи тўн кийгизилсин!..

– Хўш, устод? Бу қандай офатдир ва биз уни қай йўсин даволай олуرمىз?

– Бу соғиниш-сарғайиш, фироқ дардидир, шоҳ... Бунинг даво-си уларни ўз ватанларига қайтаришдир. Фақат шундагина тирик қоладилар. Акс ҳолда қирилиб кетгайлар, – деди Ал-Форобий.

– Сен дониши суҳандонсан, биламиз, ҳазил-мутойиба қилмоқдасан. Ўз вақтида бунинг ҳам қадрига етгаймиз. Аммо ҳозир сўзнинг чини...

– Сўзнинг чини шу.

– А? Биласанки, биз қулларни ўз ватанига қайтармаймиз, бундан кўра уларнинг қирилиб битгунча шу ерда меҳнат қила тургани биз учун афзал.

– Биламан. Аммо касал шудир ва ўзга давоси йўқ.

Шоҳнинг ғазаби тугён урди:

– Йўқот! Оёғига кишан солиб, қулликка ташла! – деб бақирди.

... Шундай қилиб, устоди Соний шоҳ саройидан қул бўлиб қайтди, кишанини зўрға судраб юрган минг-минглаб мажолсиз қулларга келиб қўшилди.

Кунлар, ойлар тубанликда, ға-рибликда ўтди. Минглар билан тақдири бир эди устоднинг. Қирғин-баротни, ўлимни бўйинларига олган қуллар учун у тану жон, бирдан-бир равшан фонус эди.

Бир оқшом устод қўйнидан най олиб, нола машқ қилди. Қулоқлари зангли кишан жарангидан батанг бўлган қуллар нозик най навосини

эшитиб титраб кетдилар, ётган, турган, ўтирган жойларидан жилмай қолдилар. Най навоси дам баргларда ўйнаган баҳор ели, дам узоқдан момақалди роқ нафаси каби, тўзонли шом ҳавосини лим-лим тўлдирган, жуда узоқлардан чорлаб келгандай қалбларни талпинтирар, ҳар кимнинг айтолмай юрган мунгли туйғуларини ҳикоя қилар эди.

Қуллар ҳар оқшом най товушига тўпланадиган бўлдилар. Наволарнинг дардли авжи дилларни тилкалар, одамлар эса бу жароҳатдан лаззат топиб, ўзлигини унутар эди.

Одатда нола тинглаганда, гўё гуноҳлари ювилган беғубор қалб ойнаси чил-чил синадигандек, азонгача ҳеч кимса индамас эди. Аммо бир гал кимдир ух тортиб қўйди. Шу

ух сукунатни чил-чил синдирди-ю,
жонланиш бошланди.

– Тўлқинлар... – деб пичирлади
кимдир.

– Ўтлоқлар... – деди биров.

– Зангори гумбазлар...

Бу гаплардан ниманидир англа-
ган устод ўзининг «Пешрави диёр»
деган узун ва дарднок ноласини
чала бошлади.

– Бу бизнинг Сайхунимиз-
ку... – деди бир қул куй тугаганда.

– Чалинг, устод!

– Бу наво бизнинг Фороб боғ-
ларини намоён этди!

– Чалинг, устод!

Бу товушлар аввал фарёддек
эшитилди. Аммо сўнграқ қуллар
Форобийдан: «Юртимизни намо-
ён этинг, устод!» – деб илтимос

қиладиган бўлдилар. Ҳар оқшом най садоси янграр эди. Рангларига қон югурди. Улар наво гўзаллигида намоён бўладиган ватанга кўндилар, кўникдилар. Энди улар йиғлар, кулар, ўй сурар эдилар. Ажал офати чекинди...

Жаҳоннинг саккизинчи мўъжизаси бино бўлдими, йўқми – ровийлар билмайдилар. Аммо одам қалбидаги гўзаллик туйғуси мўъжизалар мўъжизаси эканки, инсон усиз инсон эмасдир...

УМР ДАФТАРИ

Фаридун¹ фарзанди учун қозға қўйидаги сўзларни ёзди:

¹ *Фаридун* – пешдодийлар сулоасига мансуб олтинчи ҳукмдор.

“Ҳаёт варақлари киши амалининг саҳифаларидир. Унга энг яхши ишларгина ёзиб қолдирилади”.

МАРД ВА НОМАРД

Искандар Зулқарнайн айтган экан:

– Киши ўзининг олий ҳиммати билан азиздир. Мард шундай кишики, гапирмасдан туриб, қилмоқчи бўлган ишини адо қилади. Номард киши гапириб туриб ҳам адо қилмайди.

ДУШМАННИНГ ФОЙДАСИ

Искандар Зулқарнайн айтади:

– Дўстлардан-ку, кўп фойда кўраман, лекин душманлардан ундан

ҳам кўп манфаат топаман. Чунки менинг ёмон феълимни дўстлар манфаат юзасидан яширадилар ва мен уни билмай қоламан. Душманлар эса душманлик жиҳатидан бу феълимни менинг юзимга соладилар ва мен ундан қутулишга ҳаракат қиламан.

ЧИДАМ ВА МУЛОЙИМЛИК

Фаридундан сўрадилар:

– Одамларни ўзингдан узоқлаш-тирмасликнинг чораси нима?

У деди:

– Чидам ва мулойимлик.

Яна ундан:

– Мушкул нарсаларни қандай ҳал қилса бўлади? – деб сўрадилар.

У яна:

14– *Донолар суҳбати*

– Чидам ва мулойимлик билан! – деб жавоб берди.

ҚАНДАЙ ЎҒИЛ ЯХШИ?

Шоҳ Хусравдан:

– Ўғилларингдан қайси бирини кўпроқ севасан? – деб сўрашибди.

– Тартиб-интизомга риоя қиладиган, ор-номусини кўз қорачиғидай сақлайдиган, жамиятда олий мавқени ишғол этиш учун ҳамиша жон куйдирадиган ўғлимни кўпроқ яхши кўраман, – дебди у.

ДУШМАНГА АҚЛ БЕРСИН

Шоҳ Хусравга шундай савол беришибди:

– Кимларга тезроқ ақл киришини истардинг?

– Душманларимга, – дебди. –
Ҳаммага маълумки, ақлли одам
ёвузликдан қочади.

ЭНГ ЯХШИ УЧ НАРСА

Анушервон ҳузурига узоқ-яқиндан вакиллар келган экан. Анушервон илму донишда мумтоз вазири Бузургмеҳрнинг¹ ақлу заковатини меҳмонларга кўз-кўз қилиш ниятида ундан:

– Эй ҳаким, дунёда энг яхши нарса нима? – деб сўрабди.

– Дунёда уч нарсадан ўтадиган ҳеч нима йўқ, – дебди Бузургмеҳр.

– Нима экан улар?

– Ўлим, аёл ва эҳтиёж.

¹ *Бузургмеҳр* – Анушервони одилнинг донишманд вазири.

Анушервон бу жавобдан хижо-лат бўлибди ва ҳаким беъмани гап айтиб қўйди, деб ўйлабди. Кейин қулай фурсат топиб, бу нима дега-нинг, дурустроқ шарҳлаб бер, деб-ди. Шунда Бузургмеҳр:

– Эй шахриёри олам, аёл бўл-маганда сенга ўхшаган зот қаердан туғиларди, ўлим бўлмаганда отанг-нинг салтанати сенга тегармиди, эҳтиёж бўлмаганда менга ўхшаган одам сенинг саройингда турарми-ди? – дебди.

БИР АЙБ ОРТИДАН ЎН АЙБ

Анушервоннинг ўғли Хурмуз Ах-воз вилоятига борган пайтда ўша ернинг ҳокими билан мулоқотда бўлди ва бир куни унга деди:

– Сенда ягона бир айбдан бошқа ҳеч бир айб кўрмадим. Аммо ўша кўрган айбим ўнта айбни ўз ортидан эргаштириб юради.

Ҳоким:

– У қандай айб экан? Орқасидан эргаштириб келадигани эса қайсилар – айтиб бер! – деди.

Хурмуз деди:

– Ўша айб керилиш ва ўзни катта тутишдир. Билгилки, унга эргашадиган айбларнинг биринчиси – менсимаслик бўлиб, унинг оқибати халқ нафратига йўлиқиш. Иккинчиси – одамларни тафтиш ва тадқиқ қилиб, уларга дашном берган ҳолда, ўзи эса касбхунарнинг бирортасига ҳам эга бўлмаслик. Учинчиси – ўқишдан ор қилиб, илму адабдан бебахра

қолиш. Тўртинчиси – ўтиришда барчадан ўзини устун ва доно деб билиб, ўзига душман орттириш ва обрўйини тўкиш. Бешинчиси – манманлик туфайли чегарадан чиқиш, баландроқ амални хоҳлаб қолиш, натижада хору зор бўлиб, ўз мартабасидан ҳам ажраш. Олтинчиси – одамларнинг ҳақ-ҳуқуқини ҳурмат қилмаслик, беморлардан ҳол сўрамаслик ва шунга ўхшаш нарсалардан кўз юмиш. Еттинчиси – одамларга хавф солиш, уларни масхара қилиш орқали беқадр бўлиш. Саккизинчиси – маслаҳатсиз иш тутиш туфайли хижолат чекиб, надомат тортиш. Тўққизинчиси – одамлар мени улуг фаҳмлайди, деб ўйлаш ва гумонда юриш. Ўнинчиси – фозил ва комил

кишиларга қулоқ солмай, ҳақорат кўзи билан қараш сабабли уларнинг назаридан қолиш!

ҲИКМАТ АНЖУМАНИ

Бир куни Анушервон танҳо ўтирган эди. Унинг ҳузурига Юнон, Муъбад, Фаррухзод, Бузургмеҳр ва бошқалар кириб келишди. Анушервон уларга қараб деди:

– Бу катта анжуман бўлди. Келинглар, ҳар биримиз биттадан ҳикматли гап айтайлик, токи сўзимиз бошқаларга ибрат бўлсин!

Сўнг Муъбадга қараб:

– Сен нима дейсан? – деди.

Муъбад деди:

– Икки нарса борки, улар бири-биридан яхшидир. Масалан, ҳунар

билимдан яхши, иш эса сўздан афзал.

Анушервон:

– Батафсил тушунтир! – деди.

Муъбад давом этди:

– Ҳар кимнинг ҳунари бўлмаса, у қуруқ девор билан тенг. Ҳар кимнинг сўзи чиройли бўлсаю иши ёмон бўлса, фойдасиз шамол каби-дир.

Анушервон Хуршидга қараб:

– Сен нима дейсан? – деди.

Хуршид:

– Жаҳонда икки нарса борки, ҳеч нарса ўша икки нарсадан яхши эмас, биринчиси – хурсандчилик, иккинчиси – беозорлик! – деди.

Анушервон:

– Кенгрок тушунтир! – деди.

Хуршид:

– Ҳар ким бориға қаноат қилиб хурсанд яшаса, ҳеч кимга эҳтиёжи қолмайди. Кимки ҳеч кимга озор бермаса, ҳеч кимни хафа қилмаса, ҳеч кимдан хавф етмайди! – деди.

Анушервон Бузургмеҳрга қараб:

– Сен нима дейсан? – деб сўради.

Бузургмеҳр:

– Эй Анушервон, одамлар қуйидаги нарсаларга амал қилмасалар, ҳеч қачон хурсандчилик юзини кўрмайдилар: масалан, бориға қаноат қилмаса, етолмайдиган нарсаларига интилса, бировнинг қўлидаги нарсага тама кўзи билан қараса! – деб жавоб берди.

Анушервон ундан ҳам кенгроқ тушунтиришни сўради, у деди:

– Хурсанд шундай кишики, нима топса, ўшанга қаноат қилади, топганига шукур қилиб, умрини фамсиз ўтказди. Тама ва очкўзлик эса ўз жонини қийнашдир. Тамагир ва очкўз киши ҳеч қачон рост йўлдан юрмайди, ҳамиша кўнгли иллатли бўлади. Ҳар ким ўзини яхшилик йўлига солса, ҳамма ёмонликдан омон бўлади. Жаҳонда тинч ва осуда яшайди.

Анушервон Юнонга қараб:

– Сен нима дейсан? – деди.

Юнон шундай деб жавоб қилди:

– Етти нарса борки, ҳар ким бу етти нарсага амал қилса, дунёда яхши отли бўлади. Биринчи – дунёда донолар маслаҳати билан иш қилса, иккинчи – ўз ватанида бўлса, учинчи – одил бўлса, тўртинчи –

сабрли бўлса, бешинчи – қайсар бўлмаса, олтинчи – фойдасидан бошқаларни ҳам баҳраманд қилса, еттинчи – камтар бўлса!

Анушервон Юнондан ҳам бу сўзларни кенгроқ тушунтиришини сўради. Юнон деди:

– Маслаҳат марваридга ўхшайди, одамларни тош деб ҳисобласа, шу тошлар орасидан бирорта марварид сўз чиқиши мумкин. Ишни ўз жойида муносиб ҳолда қилмасанг, зиёни етади. Одиллик билан иш қилинса, бу ишга ҳеч ким қарши чиқмайди. Сабр ва чидам барча мушкул ишларни енгиш калитидир. Қайсарлик эса энг ёмон хислат. Камтарлик барчанинг ҳавасини ва ҳурматини қўзғотадиган ёқимли одатдир.

Анушервон бу ҳикматларнинг ҳаммасини ёзиб қолдиришга фармон берди.

АБАДИЯТ СИРИ

Анушервони одил Бузургмеҳрдан:

– Энг яхши яшаш қандай яшаш? – деб сўради.

– Саломат бўлиш ва хотиржам яшаш – энг яхши яшаш, – деб жавоб берди у ва давом этиб деди: – Лекин яхши ном қолдириш абадий яшашдир.

БУЮКЛИК МЕЗОНИ

Анушервони одилнинг қабр тошига қуйидаги сўзлар ёзилган экан:

Мен ҳаётлигимда ва подшоҳлигимда ҳамманинг ҳожатини чи-

қарар, бирор кишини ҳузуримдан умидсиз қайтариб юбормас эдим. Энди эса тупроқ остида ожиз ётибман, лекин хоҳлайманки, менинг зиёратимга келганлар бирор-бир манфаат кўрмай кетмасинлар – тириклигимда одамлар мендан қандай баҳраманд бўлган бўлсалар, энди васиятларимдан ҳам шундай фойда кўрсинлар, деб мозор тошига қуйидаги насихатларни ёздирдим; менинг бу пандларим зиёратчилар қадам ранжининг мукофоти бўлсин!

Ҳа, улуғ зотлар нафақат тириклигида, балки ўлганидан кейин ҳам ибратли ҳаёти, ҳикматли сўзи билан инсониятга хизмат қилаверади. Мана, ўша ҳикматлардан баъзилари:

“Агар ҳар кишини ҳаётнинг ўзи мулла қилмаса, ҳеч бир доно унга ақл ўргатиш учун заҳмат чекмасин, заҳмати беҳуда кетади”.

“Ҳар кишининг илми бўлса-ю, лекин унга лойиқ ақли бўлмаса, бу илмнинг унга ҳеч қандай фойдаси бўлмайди”.

“Агар ўз сирингнинг очилишини истамасанг, бировнинг сирини ҳам фош қилма”.

“Агар сиримни душман билмасин десанг, дўстингга ҳам айтма”.

“Агар одамларнинг севимлиси бўлишни истасанг, улардан ҳеч нар-сани аяма”.

ДУНЁДАГИ ЭНГ ЁМОН НАРСА

Кисро¹ мажлисига билимдонлардан уч киши – Рум файласуфи, Ҳинд ҳакими ва Бузургмеҳр тўпланишган эди. Суҳбат дунёда энг ёмон нарса нима, деган масалага етганда Рум олими деди:

– Қарилик ва сустлик, йўқчилик ва қашшоқлик.

– Бетоблик ва надомат, – деди Ҳинд донишманди.

– Ажал яқин келиб, бутун ишлардан узоқлашмоқ, – деди Бузургмеҳр.

¹ *Кисро* – Хисрав исмининг арабча шакли. *Хусрав (I)* – Анушервоннинг лақаби.

КЕЧИРИЛМАС ГУНОҲЛАР

Хусрав Парвез¹ деган экан:

– Подшоҳ тўрт тоифа кишиларнинг: биринчиси – унинг мамлакатига қасд қилганлар, иккинчиси – ҳарамига кўз олайтирганлар, учинчиси – сирларини фош этганлар ва тўртинчиси – шоҳ билан тилда биру дилда бегона бўлганлар ва душманлар билан яширинча шоҳга қасд қилганлар гуноҳларини кечирмаслиги керак.

ШАҲАРНИНГ КЎРКИ

Шоҳ Шопур² шундай деган экан:

¹ *Хусрав Парвез* (*Хусрав II*) – сосонийлар сулоласи ҳукмдори (вафоти – 628).

² *Шопур* – сосонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор.

– Беш нарса ҳар қандай шаҳарнинг ҳам чиройини очиб юборади: фотиҳ шох, одил қози, тўкин-сочин бозор, ҳозиқ табиб ва сув тўла дарё.

ИККИ КЕРАКЛИ НАРСА

Халифа Мансур ўз ўғлига деди:

– Эй ўғил, мендан икки нарсани ўрган, бу нарсалар ҳаётингда керак бўлади. Биринчиси шуки, нима иш қилсанг, аввал роса ўйла, кейин ҳукм чиқар. Иккинчиси шуки, нима ишга қўл урсанг, аввал уни йўлга сола оладиган ёки қувватини қайтара оладиган чора-тадбирини кўриб қўй!

ВАҚТ БИР ЕРДА ТУРМАЙДИ

Маъмун бир куни шикоятга келганларни қабул қиларди. Бир ҳожатманд кишининг аризасини унга берадилар. Маъмун аризани котибига топшираркан, дейди:

– Бу дарвешнинг ҳожатини чиқаргин, чунки бу дунё ҳаракатдодир, танглик ва қашшоқлик ҳам бир ҳолда турмайди, бу олам эса ҳеч кимга вафо қилмаган. Бугун яхшилик қилиш қўлимиздан келадди. Эртага эса бировга яхшилик қиламиз десак ҳам, ожизлигимиздан қилолмаймиз.

ИЧКИ ДУШМАНЛАР

Бир куни халифа Маъмун деди:

– Подшоҳ ҳарам аҳлига давлат, қўшин ва хазина ишларига араллашиб гапиришларига, бировни ҳимоя қилиб, бошқани ҳайдаб, кимга зулм этиб, кимга мол ва вазифа бериб, кимни ишдан олишларига ҳеч қачон йўл бермаслиги керак. Акс ҳолда, одамлар мажбур бўлиб, шу хотинлар саройига бориб, ўз ҳожатларини ахтарадилар. Улар одамларнинг ўзларига бўлган рағбатни кўриб, ҳар хил ишларга қўл урмоқчи бўладилар. Ёмон ва фосиқ кишилар уларга яқинлашиб оладилар, подшоҳнинг эса ҳашамати ва ҳурмати қолмай, сарой равнақи ва ривожига заифлашади, подшоҳнинг

қудрати ҳам кетиб қолади. У хар томондан маломат эшитади, мамлакат аҳли изтиробга тушади, вазирда ҳам куч-қудрат қолмай, қўшин аҳволи оғирлашади.

АФВ ЛАЗЗАТИ

Бир подшоҳ шундай деган экан:
– Одамларнинг гуноҳини афв этиш менга қанчалик ҳузур бағишлашини фуқаром билганида, эҳтимол менинг қаламравимда¹ гуноҳ қилмаган одам топилмас эди.

ҲАДЯ ҚАНДАЙ БЎЛИШИ КЕРАК?

– Бўйин эгиб ҳадя сўрамаган кимса ҳадяга лойиқ эмас, – деган экан бир подшоҳ.

¹ *Қаламрав* – мулк, қўл остидаги ерлар.

Бунга жавобан шу ерда ўтирган донишманд шундай дебди:

– Сўраб олган одам олган нарсасига нисбатан кўпроқ йўқотади. Ҳақиқий марҳаматли киши сўрамасдан беради.

ДОНИШМАНД ПОДШОҲ

Бир подшоҳ бир кишини ўз тарбиясига олди ва унга айтди:

– Агар менинг қошимда мартабанг кундан-кунга ортишини истасанг ва бошқа мулозимларимдан ҳам яқинроқ тутишимни хоҳласанг, зинҳор уч ишни қилмагил. Биринчидан, ёлғон сўзламагил, токи хор ва беобрў бўлмагайсан. Зеро, кимки ёлғончи бўлса, эл наздида бебурддир. Иккинчидан, менинг

хузуримда мени таъриффу тавсиф қилмагил. Чунки ўз ҳолимни сендан кўра яхшироқ биламан. Учинчидан, гийбатдан йироқ бўлгил ва аъёнлару фуқаронинг нолайиқ ишларини менга айтмагил, токи мен эшитиб, уларга нисбатан ёмонлик қилиш фикрида бўлурман. Агар менинг қазабим аъёнларга маълум бўлиб қолса, улар қўрқувдан ўзга ҳукмдорни истаб қолурлар ва бунинг натижасида мулкимга беҳад зарар етгай.

МУСТАЖОБ БЎЛГАН ДУО

Одил подшоҳнинг дуоиси мустажоб бўлади, дейдилар.

Ислому шаҳарларининг бирида бир неча кун муттасил ёмғир ёғди.

Ҳаммаёқ лойгарчилик бўлиб, эл кўчага чиқолмай қолди. Йўлларни сув олиб кетиб, иморатлар қулай бошлади. Каттаю кичик барчанинг кўнгли ваҳимаю изтироб билан тўлди. Ҳатто мунажжимлар ҳам юлдуз кўриб, бу шаҳарни сув олиб кетади дея бошлашди. Қий-чув, фарёд авжга чиқди. Бу мамлакатнинг подшоҳи одил ва покиза эди. У барчага тасалли бериб, ўзи хилватга кириб, юзини саждага қўйиб айтди: “Ё, Парвардигор! Элим вайронгарчилик азобида қолди. Фақат ўзинг бизларни бу офатдан халос қила олурсан ва элимга қудратингни кўрсата олурсан”. Унинг бу муножоти Оллоҳ таолога етди ва ўша онда ёмғир тўхтаб, офтоб чарақлади.

ТАФОВУТ

Одамлар Арастудан:

– Сен бошқалардан ниманг билан фарқ қиласан? – деб сўрашибди.

– Улар емоқ учун яшаса, мен яшамоқ учун ейман. – дебди Арасту.

ГАПНИНГ ҚИСҚАСИ

Икки дўст учрашиб қолиб, бири-си иккинчисига ўз ҳолидан шикоят қилиб деди:

– Дўстим, ҳолим жуда офир, меъдам ҳеч нарсани қабул этмайди, жуда кучсизман, кўзларим тинади, бошим айланади, кўнглим айнийди, оёқларим қалтирайди, кечалари кўзимга уйқу келмайди, иситмалаб ёнаман. Мабодо дўстларим сендан

менинг ҳолимни сўрасалар, уларга шундай деб айт, – деди.

Дўсти унга:

– Тўхта, дўстим, мени кечир, бундай узун сўзларни эсимда сақлаб қололмайман. Сенинг ҳолингни сўраганларга қисқача қилиб: “Бечора дўстим вафот қилди”, дейман-қўяман, – деб жавоб берди.

ҚАРОҚЧИЛАР

Юнон тупроғида қароқчилар қарвонни таладилар ва сон-саноксиз ўлжани қўлга киритдилар.

Луқмони ҳаким ҳам ана шу қарвонда эди. Савдогарлардан бири унга мурожаат қилди: “Буларга насиҳат қилиб, ҳикматли сўз айт, зора талаган молларимиздан бир оз қисмини қайтариб беришса, ахир,

шунча мол-дунёнинг талон-торож бўлиши увол-ку!” Луқмони ҳаким деди: “Буларга ҳикматли сўз айтиш ҳайфдир”.

*Занглаган темирни минг ишқов бериб,
Кўзгудай сайқаллаб, боқиб бўлмайди.
Қора кўнгилларга ўғит фойдасиз,
Тошга темир михни қоқиб бўлмайди.*

*Шод кунларинг ғамгинларнинг
 кўнглин топ,
Дил оғритган балоларга қолади,
Бўла туриб тиланчига бермасанг,
Бирор золим сендан юлқиб олади.*

ОФТОБ

Бир соҳибдилга дедилар:
– Офтоб ғоятда гўзал бўлганига қарамай, ҳеч кимса уни севгани ва

ошиқи шайдоси бўлганини эшитма-
дик.

Соҳибдил жавоб берди:

– Бунинг сабаби шуки, у ҳар
куни кўринади, лекин қишда кўз-
дан пинҳон бўлгани учун ҳамма
уни яхши кўради.

ФАСОҲАТ

Саҳбони Воилни фасоҳатда тен-
ги йўқ деб ҳисоблар эдилар, чунки
у бир мажлисда бир йил давомида
сўзласа ҳам, бир ишлатган сўзини
такрорламасди. Бир фикрни иккин-
чи марта айтишга мажбур бўлган
тақдирда ҳам, бошқа иборалар би-
лан ифода этарди.

НОДОНЛИК НАМОЙИШИ

Донишмандлардан бири дер экан:

– Биров гапини тугатмасидан бурун гапга аралашадиган кишидан кўра ортиқроқ ўз нодонлигини ошкор қиладиган одам бўлмайди.

САБАБ

Бир қари кишидан:

– Нега уйланмайсан? – деб сўрадилар.

– Кампирлар суҳбатидан ҳузур қила олмайман, – деб жавоб берди чол. Унга дедилар:

– Давлатинг бор, ёш хотинга уйлан!

Чол жавоб берди:

– Мен чол бўла туриб кампирни ёқтирмаганимдан кейин, ёш хотин мен кексани қандай яхши кўрсин?

НАСИХАТ

Бир донишманд фарзандларига шундай панду насихат қиларди:

– Азиз ўғлонларим, ҳунар ўрганинглар, зероки, молу дунёга эътимод йўқ ва олтин-кумуш сафарда хатарлидир. Қароқчи ўғирлаб кетади ёки эгаси еб-ичиб тамомлайди. Аммо ҳунар қайнар булоқ, туганмас давлатдир, агар ҳунарманд молидан маҳрум бўлса, қайғуси йўқдир, чунки ҳунарнинг ўзи давлатдир. Ҳунарманд қаерга борса, қадрланади ва уйнинг тўридан жой олади. Ҳунарсиз одам эса, ҳамин

ша машаққат чекади, тиланчилик қилади.

НАФС

Мен бир донишманддан:

– “Энг ашаддий душманинг – икки кифтинг орасида жой олган нафсингдир” деган ҳадиснинг маъноси нима? – деб сўрадим. Донишманд шундай жавоб берди:

– Маъноси шуки, ҳар бир душманга эҳсон қилсанг, у сенга дўст бўлади, илло нафс деган нарсага қанча илтифот қилсанг, адоватини шунча ошираверади.

АМАЛГА НОЛОЙИҚ КИШИ

Умар ибн Абдулазиз бир қозини вазифасидан бўшатди. Қози Умардан:

– Нега бўшатдингиз? – деб сўради. Умар:

– Вазифангдан сўзинг баландроқ экан, – деди.

ИСКАНДАРНИНГ ТАЛАБЛАРИ

Искандар ўзининг қозисига: “Мен сени бу вазифага тайин қилиш билан ўз жонимни, ўз номусимни, ўз жасоратимни ҳам топширдим, бу вазифани сен ўз жонинг ва ақлинг билан сақла”, деган. У ўзининг ошпазига: “Менинг гавдам сенинг қўлингга топширилган. Унинг устига ўз жонинг баравар ғамхўрлик қил”, – деган. Мирзасига эса: “Сен менинг ақлим устидан иш кўрасан. Ёзаётган нарсаларингда мени сақла”, – деган.

УЧ НАРСА

Луқмони ҳаким ўғлига уч нарса уч ердагина билинади, деган. Чидам – бошга кулфат тушганда, ботирлик – курашда, дўстлик – унга ҳожат тушганда.

ТИТРОҚ САБАБИ

Алҳусайн ўғли Али Зайнулободдин намоз чоғида титраб турди. Ундан бунинг сабабини сўрадилар.

– Ахир, сизлар биласизми, мен ким олдида турибман, кимга мурожаат қилаётирман? – деди у савол берганларида.

ДУНЁ ВА ОХИРАТ НЕЪМАТИ

Иброҳим бундай деган: “Бир кун мен Бишрини кўрдим, унинг бир чақаси йўқолди. Мен унга бир дирҳам бердим. “Буни олмайман”, – деди у. “Бу холис, ҳалол”, – дедим мен. “Мен дунё неъматини охират неъматига алмаштирувчи эмасман”, – деди у, қатъий.

ЭНГ ҲАҚ ГАП

Шайх Саъдий айтади:

– Улуғ шайхларнинг бирига: “Фалон одам менинг ҳақимда кўп нолайиқ сўзлар тарқатиб юради”, деб у одамдан шикоят қилдим.

Шайх:

16– *Донолар суҳбати*

– Гўзал хулқ-атворинг, одобинг билан уни уялтир, – деб жавоб берди.

СУКУТНИНГ АФЗАЛЛИГИ

Луқмони ҳаким ўғлига насиҳат қилиб айтади:

– Эй ўғил, одамлар сўзга устмонликлари билан мақтансалар, сен сукутинг билан мақтан. Ҳар нарсанинг далили бор. Ақлнинг далили – фикр, фикрнинг далили сукутдир.

УЗОҚ УМР КЎРИШ СИРИ

Қадимги фозиллардан Асмаий айтади:

– Бир юз йигирма ёшга кирган бир кишини кўриб, ундан сўрадим:

“Узоқ умр кўришингизга сабаб нима?”

У киши:

– Ҳасад, кинчиликдан парҳез қилдим. Мана шу хислатим узоқ умр кўришимга сабабчи бўлди, деб жавоб берди.

Байт:

Гар десанг умримда

гамгин бўлмайин,

Қилма ҳеч кимга ҳасад

ҳам тутма кин.

ЭНГ МУНОСИБ ОДАМ

Бир донишманднинг шогирди ус-тодидан:

– Одамлар орасида эзгулик қилишга энг сазовор бўлган одам ким? – деб сўради.

– Онанг, – деб жавоб берди усто-
тоди.

Шогирди яна сўради:

– Ундан кейин ким?

– Онанг, – деб айтди устод.

Шогирди яна сўради:

– Ундан кейин ким?

– Онанг, – деди донишманд ус-
тод.

Шогирди яна тўртинчи марта
“Ундан кейин ким?” деб сўрагач,
устоди:

– Отанг ва бошқа қавму қарин-
дошларинг, – деб жавоб берди.

ИСКАНДАР ВА АРАСТУ

Искандар Румий бир кун устоди
Арастудан:

– Эй устод, мен буюк ишларга
қадам қўйдим. Бу ишларим натижа-

сида дўстларни ҳам, душманларни ҳам топаман. Улар билан қандай муомала қилишим керак? – деб сўради.

Арасту шундай деб эди:

– Илож борича ўзингга душман орттирма, бирор киши сенга душманлик кўрсата бошласа, сен унга марҳамат назари билан қара, дилнавоз бўл, шу билан у киши дўстларинг қаторидан жой олади. Дўстларингни шафқат ва марҳаматинг билан сарафроз¹ қил, улар сендан ажралмай, самимий дўстларинг бўлиб қоладилар.

Ёлғончи кишидан вафо кутма. Тўғри сўз кўнгилга аччиқ ва қаттиқ

¹ *Сарафроз* – юксак, баланд; хурсанд, мағрур; мумтоз.

тегади. Одам яхшилик қилганга яхшилик қилади, бир яхшиликка ўн ҳисса яхшилик қайтаради. Кимнинг асли пок – соф бўлса, у одам элга манфаат етказади.

Эй мард одам! Одамийлик қил, олий ҳимматли, тавозели, очик юзли, ширин сўзли бўл.

ЭНГ ЁМОН ОДАМЛАР

Бир донишманд ўз шогирдларига:

– Сизларга энг ёмон одамлар кимлар эканидан хабар берайми? – деган эди, шогирдлари устоддан буни ўтиндилар:

– Чақимчилик қилиб одамларни бир-бирларига душман этган одамлар энг ярамас, энг ёмон кишилардир.

Донишманд яна шогирдларига чақимчиликнинг дилга етказадиган озори хақида фикр билдириб:

– Бирингиз иккинчингизнинг сўзингизни менга етказманг, мен саломат ва роҳатда бўлган қалб билан сизларга йўлиқишни истайман, – деди.

ЯХШИ ВА САХИЙ КИШИ

Қадимги Эрон донишманди Бузургмехр ўз устозидан сўради:

– Дунёда энг яхши ким?

Устози жавоб берди:

– Одамларга фойда етказган киши.

Яна сўради:

– Қандай кишини сахий деб айтиш керак?

– Сахий одам эҳсон қилганида шодланади, пушаймон бўлмайди, – деб жавоб берди устози.

СУКУТ – ДОНОЛИК АЛОМАТИ

Айтишларича, Луқмони ҳаким бир кун ҳазрати Довуднинг ҳузурига келди. Довуд совут, зирҳли кийим тайёрлаш билан машғул эди. Луқмони ҳаким шу вақтгача бундай бир кийимни кўрмаганди, шунинг учун бунинг қандай кийим эканини сўрамоқчи бўлса ҳам сабр этиб, сўрамасдан, кийимнинг тайёр бўлишини кутиб турди. Довуд кийимни тайёрлаб кийиб олди, шодланиб Луқмони ҳакимга:

– Луқмон, кўрдингизми, қандай гўзал жанг кийими тайёрладим, – деб мақтанди.

Бундан Луқмони ҳаким Довуд тайёрлаган кийимнинг нимага ярашини билиб, ўз-ўзига: “Сукут қандай буюк оқилликдир”, – деди.

НАСИҲАТ – ЁШЛАРГА ЯРАШАДИ

Луқмони ҳакимдан:

– Насиҳатларингизнинг кўпи ёшларга оид бўлади, аммо ёши катталарга камроқ бўлади, бунинг сабаби нима? – деб сўрадилар.

Луқмони ҳаким шундай жавоб берди:

– Боғбон ерни юмшатиб, бир дарахт кўчатини ўтқазиб, унинг атрофини хас-хашакдан, зарарли ёввойи ўтлардан тозалаб, керак бўлган вақтда сув бериб турса, умуман, яхши диққат қилиб тарбияласа, тез

вақтда дарахт вояга етади, унумли, серҳосил бўлади.

Болани ҳам ёшлигидан бошлаб яхшилаб тарбия қилинса, гўзал ахлоқли, одобли этиб ўстирилса, у бола ўзига, ота-онасига бахт-саодат келтиради, жамиятнинг энг фойдали аъзоси бўлиб етишади. Шунинг учун мен ёшлар тарбиясига кўпроқ аҳамият бераман, ваъз-насихатларимнинг кўп қисми ёшларга оид бўлади.

Байт:

*Ҳар ўғил-қизга керакдир
руҳафзо¹ тарбият,
Айлагай орзу-умидларни
муҳайё тарбият.*

¹ *Руҳафзо* – руҳлантирувчи, жонлантирувчи, тирилтирувчи.

НАСИҲАТ КОР ҚИЛМАЙДИГАН ОДАМ

Луқмони ҳақимдан:

– Ҳикматли сўзларингиз, одоб-ахлоққа доир ваъз-насиҳатларингиз билан кўпларни яхши йўлга солдингиз, насиҳатларингиз кор қилмай, ўзининг ёмон феъл-атворини ташлай олмаган кишилар ҳам борми? – деб сўрадилар.

Луқмони ҳақим:

– Бор, у – жоҳил, бадфеъл одам. Уни шу ярамас хулқдан қайтаришга ҳар қанча уринсам ҳам фойдасиз бўлиб чиқди, тузатишдан ожиз бўлдим, – деди.

ДЎСТ БИЛАН ДУШМАННИНГ ФАРҚИ

Араб фозилларидан Асмай айтади:

– Мен бир кун дўстимни кўргани бордим. Дўстим бир киши сифарлик палосни солиб ўтирган экан. Мени ҳам палосда ўтиришга таклиф қилди. Мен:

– Палос ўзингга торлик қилиб турибди, яна мени палосда ўтиришга таклиф қиласан? – деган эдим, у айтди:

– Икки душман бутун ер юзига сифмайди, аммо икки дўст бир қарич ерга ҳам сифа олади.

ПАҲЛАВОННИ НИМА ЧАРЧАТАДИ?

Машҳур бир паҳлавондан:

– Сен жуда кучли, паҳлавон одамсан, чарчашнинг нима эканини билмайсан, лекин чармаган вақтинг ҳам бўладими? – деб сўрадилар. Паҳлавон шундай жавоб берди:

– Нодон ва эзма киши билан суҳбатдош бўлган вақтимда жуда ҳам чарчаб, ҳолсизланиб қоламан.

АДЛ БИНОСИ

Буқрот ҳақимдан¹:

– Ҳамма нарсадан кўра юқори ҳисобланган нарса нима? Қайси

¹ *Буқрот* – қадимги юнон ҳақими, илмий тиббиёт асосчиларидан бири Гиппократ (милоддан аввалги 460–377).

наrsa ҳеч вақт вайрон бўлмайди? –
деб сўрадилар. Буқрот ҳаким айт-
ди:

– Ҳиммат ҳамма нарсадан юқори
туради. Адл биноси ҳеч вақт вайрон
бўлмайди.

Байт:

Ҳимматингни тут баланд
эл олдида,
Ҳимматинг-ла мартабанг
бўлгай баланд.

ҲАР КИМНИНГ ЁШИГА ЯРАША

Бир донишманддан:

– Йигитлар учун нима наrsa
яхшироқ? – деб сўрадилар. Дониш-
манд айтди:

– Шарм-хаё ва баҳодирлик.

Яна ундан:

– Қариларга-чи? – деб сўрадилар.

Донишманд:

– Сабр ва маърифат, – деб жавоб берди.

ОРИЯТЛИ ДАРВЕШ

Бир дарвеш йўқчилик ўтида ёнар эди, либосининг ямоғи устига ямоқ соларди. Бир киши унга:

– Нега шу ҳолда ўтирасан? Бу шаҳарда жуда ҳам саховатли бир киши фақир, бечораларнинг хизматига бел боғлаган. Агар сенинг бу паришон ҳолингни англаса, дарҳол ёрдам қўлини узатади, – деди ва ўша сахий одамнинг ёнига бориб ёрдам сўрашни тавсия қилди.

Дарвеш у кишига айтди:

– Сукут қил, чунки ҳар кишининг ёнига бориб тиланишдан, эҳтиёжни арз этишдан кўра йўқчиликдан ўлган яхшироқдир.

УСТОЗ ВА ШОГИРД

Олим, фозил одамлардан бири ўз шогирдига бир нарсани тухфа қилган эди, шогирд қабул этмади. Устози ҳайрон бўлиб бунинг сабабини сўраган эди, шогирди шундай жавоб берди:

– Ўзингиз менга: “Бировдан ҳеч бир нарса олма”, деган эдингиз, шунинг учун берган нарсангизни олмадим.

Фозил устози кулиб:

– Ўғлим, сўзимга яхши тушунмагансан, бировнинг нарсасини эга-

сидан рухсатсиз олма, агар олсанг, ўғирлик қилган бўласан. Эгаси рухсат берса ёки унинг ўзи сенга бирор нарса бағишласа, албатта ол, бу ўғирлик эмасдир, дегандим. Ўз розилигим билан сенга шу нарса ни ҳадя қиламан, ол, агар олмасанг мени ҳурмат қилмаган бўласан, — деди.

Шу билан шогирдига эгасидан рухсат олмай бировнинг нарсасига қўл узатишнинг гуноҳ эканини англади.

БИР ҲОВУЗ ВА БЕШ АРИҚ

Донишманд кишининг ёнига бир йигит келиб:

— Шу кунгача бузуқ ишлар кетидан елиб-югурдим. Энди шу ярамас

17— *Донолар суҳбати*

ишларимдан тавба қилмоқчи бўлиб сизнинг ҳузурингизга келдим. Мени шогирдликка қабул қилинг, тарбиянгиз соясида яхшилар сафида бўламан, – деди.

Донишманд айтди:

– Сенинг кўнглинг бир ҳовузга ўхшайди. Бешта ариқдан ифлосланган лойқа сувлар оқиб келиб, кўнглинг ҳовузини булғатиб турадилар. Агар бу ариқларнинг йўлларини тозалаб, ифлосланган сувларни киргизмасанг, у вақтдагина сени шогирдликка қабул қилиб, тарбиялайман. Ариқлар тозаланмаса, минг марта тавба қилсанг ҳам фойда бермайди.

Йигит: “У ариқлар қайси?” деб сўради.

Донишманд айтди:

– Бир ариқ – кўзинг йўли. Аёлларга фаҳш, хиёнат назари билан боқма. Бир ариқ – оғзинг йўли. Оғзингдан адаб, тарбияга зид бўлган сўзларни чиқарма, ҳаром ва шубҳали нарсаларни ема, ичкилик ичма. Бир ариқ – қўллар йўли. Кишиларнинг молу мулк, жиҳозларини ўғирлаб олма, бировни уриб, жабру жафо етказишдан сақлан. Бир ариқ – оёқларинг йўли. Ўғриликка юрма. Яна бир ариқ – қулоқларинг йўли. Гийбат, ифво, фасодга оид бўлган сўзларга қулоқ солма, адаб-тарбияга зид бўлган сўзларни эшитишдан қоч.

Йигит бешта ариқ йўлларини то-залаб, кўнгил ховузини пок, мусаффо сувлар билан тўлдиришга ваъда берди. Шундан кейин донишманд йигитни шогирдликка қабул қилди.

ҒАЗЗОЛИЙ ВА ҚАРОҚЧИЛАР

Ислом дунёсининг машҳур олими Имом Ғаззолий¹ Эроннинг Тус шаҳридан эди. Мамлакатнинг турли бурчакларидан илм толиблари Нишопурга келиб таҳсил олишарди. Ғаззолий ҳам Нишопур ва Гургон шаҳарларига келиб, бир неча йил таҳсил олди. Олган билимлари унут бўлиб кетмаслиги учун ўрганганларининг барчасини қоғозга ёзиб борар ва у қоғозларни букламалар шаклига киргизиб, авайлаб олиб қўярди.

¹ *Имом Ғаззолий* – машҳур илоҳиёт олими, тасаввуф назариётчиси, файласуф ва фақиҳ Абу Ҳомид Муҳаммад Ғаззолий Тусий (1058–1111).

Орадан анча йиллар ўтгандан сўнг ўз туғилган шаҳрига қараб йўлга тушди. Олган билимларини ёзган қоғоз букламаларини тахлаб хуржунга жойлаштирди ва бир карвон билан она шаҳрига равона бўлди.

Иттифоқо, йўлда бир гуруҳ қароқчилар карвонга ҳужум қилишди, карвондагиларнинг бор молулкини битта-битта йиғиб ола бошлашди.

Навбат Ғаззолий ва унинг нарсаларига етди. Қароқчиларнинг қўли хуржунга етганида Ғаззолий ялиниб-ёлвора бошлади:

– Бундан бошқа нимаики бўлса ҳаммасини олинг, аммо бу хуржундаги нарсаларни ўзимга қолдилинг.

Қароқчилар бу хуржун ичида қимматлироқ нарса бўлса керак,

деб ўйлашди ва шоша-пиша хуржунни бўшатишди. Аммо унинг ичидан шиқирлаган қоғоз букламларидан бошқа ҳеч нарса чиқмади.

– Булар нима? Бу қоғозлар сенга нимага керак? – деб сўрашди хайрон бўлиб қароқчилар.

– Булар сизга керак бўлмайди, булар менга керак, – деди Ғаззолий.

– Қанақасига?

– Булар менинг бир неча йиллик таҳсилим самарасидир. Агар буларни мендан олиб қўйсангиз, олган билимларим қўлдан кетади ва бир неча йиллик меҳнатим ҳавога учади.

Қароқчилардан бири Ғаззолийнинг шу гапига диққатини қаратди ва ундан сўради:

– Сенинг олган билиминг мана шу бир уюм қоғозми?

– Ҳа.

– Хуржунга жой бўладиган ва ўғирлаш мумкин бўлган нарса илм бўлолмайди. Сен ўзинг тўғрингда бир ўйлаб кўришинг лозим экан.

Ушбу ўта оддий ва авомча гап Ғаззолийнинг истеъдодли ва ҳушёр руҳиясида ғалаён ясади. Шу кунгача ўз устозидан эшитганларини тўтига ўхшаб такрорлаб, дафтарига ёзиб юрган Ғаззолий энди ўз мияси ва зеҳнини тафаккур билан парваришлашга, кўпроқ фикрлаб, тадқиқотлар қилишга ва ўрганган фойдали билимларини хотира дафтарига ёзиб қўйишга қарор қилди.

Имом Ғаззолийнинг ўзи кейинчалик бу тўғрида шундай деганди:

– Менинг тафаккурим ривожда йўл кўрсатувчи бўлган энг

яхши панд-насихатни бир қароқчи
оғзидан эшитганман.

ТИЛ ҚИЛИЧИ

Аббосийлар халифалиги даврининг машҳур ҳажвий ва мадҳияхон шоири Ибн ар-Румий таҳаллуסי билан танилган Али ибн Аббос аббосийлар халифалиги ҳукуматининг вазири бўлган Қосим бин Абдуллоҳнинг йиғинида ўтирар ва ниҳоятда мамнун эди. У ҳамиша ўзидаги мантиқ ва баённинг кучи ва тил қиличи билан ғурурланарди.

Қосим бин Абдуллоҳ Ибн ар-Румий тилининг қиличидан жудаям ташвишланар, аммо ўзининг ғазабини юзага чиқармас ва унинг гапларини индамасдан тинглар эди.

Бир куни Қосим Ибн ар-Румийнинг овқатига заҳар солишларини буюрди. Ибн ар-Румий овқатдан бир луқма еган заҳотиёқ унинг заҳарланганлигини сизди.

Кетиш учун тезда ўрнидан турди.

Қосим ундан сўради:

– Қаёққа кетяпсан?

– Сен жўнатган томонга.

– Унда менинг саломимни ота-онамга етказ.

– Мен жаҳаннам йўлидан бормайман.

Ибн ар-Румий уйига бориб давланишга киришди. Аммо фойдаси бўлмади. У шундай қилиб, ўз тилининг шамшири билан ўз оёғини чопди.

ЭЪТИҚОД

Қадим замонларда бир юртга босқинчилар бостириб келибди. Қирғин-барот урушлардан сўнг юрт забт этилибди. Лекин халқнинг эрксевар фарзандлари келгиндиларга қарши курашни асло тўхтатмабдилар. Шунда эл сотқинлари босқинчилар подшоҳига шундай дейишибди:

– Пойтахтимизда улуғ олим бор. Уни бутун мамлакат аҳли ҳурмат қилади, фикрлари қанчадан-қанча одамлар учун қоидадай гап. Агар у қўлга олинса, мақсадга тез эришилади.

Олим зудлик билан топтирилибди... Подшоҳ уни осмонларга кўтариб мақтабди. Кўп ваъдалар

берибди. Ва унга асосий ниятини билдирибди...

– Йўқ, – дебди олим, – мен ватаним, халқим эркига хиёнат қилолмайман...

Уни ҳибсга олибдилар, анча қийноқлардан кейин яна шоҳ ҳузурига келтирибдилар. Таклифларга барибир у кўнмабди. Охири кўпчилик иштирокида олимни ўтга ёқишга ҳукм бўлибди. Аммо золим ҳукмдор аввал унинг уйига ўт қўйдиртирибди. Кейин кўз ўнгида хотини ва болаларини шу алангада қўйдиртирибди. Навбат олимга келганда унга дебди:

– Ҳозир ўзинг ҳам кулга айланасан. Хўш, ниманг қолди бу дунёда?

– Сен жоҳил ва кучсизсан, – дебди олов сари одимлай бошлаган

олим. – Мени ҳеч нарсадан маҳрум
эта олганинг йўқ. Ҳаммаси ўзим би-
лан бирга!

ИЛМ ВА БОЙЛИК

Замонасининг улкан олими Фах-
риддин Розий¹ узоқ йўл босиб, Хо-
размга келади. Бу хабарни эшитган
Муҳаммад Хоразмшоҳ Розийни на
саройга таклиф қилади, на бориб
уни кўради. Кунлар ўтиб шоҳ ва
олим, кутилмаганда, ҳаммомда уч-
рашиб қоладилар. Шунда Хоразм-
шоҳ қиёмат ишлари тўғрисида Ро-
зийга саволлар беради.

– Эй қиёмат кунини билишни
орзу қилган одам, – дейди алло-

¹ *Фахриддин Розий* – машҳур олим,
файласуф, адиб (1149–1209).

ма, – сенинг саволларингга жавоб берадиган муносиб жой бу ҳаммомдир. Қиёматда ҳам шоҳу гадо барчаси бир ҳил аҳволда – яланғоч бўлишади. На шоҳ, на амалдор – ҳеч ким ҳеч нарсасини олиб боролмайди. Сен ҳаммомга нимангни олиб кира олдинг? Ҳеч нимани. Тожу тахт, хазина – барчаси ташқарида қолди. Илм-ҳунар эгалари-чи? Уларнинг бойликлари меникига ўхшаб, ҳаммаси ўзлари билан бирга.

ПОКЛАНИШ ЙЎЛИ

Қадим замонларда юнон ўлкаларидан бирида хулқий ёмонликларга қарши ёппасига кураш бошланибди. Бунда мағлуб ҳам, ғолиб ҳам

одамнинг ўзи деб белгилашибди. “Ахлоқий покланишнинг яхши воситаларидан бири – саёҳат”, деган ақида ўша даврларда кенг тарқалган экан. Бир бадфеъл кимса саёҳат орқали тозаланиш мақсади билан узоқ сафарга жўнабди. Сукротга саёҳатдан сўнг ҳам унинг тузалмаганлигини айтганларида:

– Бунга тўла инонаман. Чунки у ўзи билан ўзини кўтариб юраверган, – деган экан.

ТАМА ВА ҚАНОАТ

Форс ўлкасидан икки киши Чин мамлакати томон сафарга чиқади. Уларнинг табиати ва нуқтаи назарлари бир-бирига зид. Бири – бо-рига шукр қилиб яшовчи киши,

яъни қаноатли. Иккинчиси – очкўз, дунёпараст кимса. Бу икки одам узоқ йўл юради. Иттифоқо, йўл ёқасида ярми тупроққа кўмилган бир тош учраб қолади. Унинг юзасида ёзув. Улар хатни ўқишади: “Кимки машаққатларга бардош бериб, тошнинг тескари томонини ағдарса, унда бир афсона битилган. Унга кўра, шу атрофда бир вайрона бор. Вайронанинг тагида эса хазина. Қийинчиликка чидаган шу хазинага эга бўлади...” Тамагир буни ўқигач, оромини йўқотади, тош тубини қазимоққа тушади. Қаноатли киши унга парво этмасдан, йўлда давом этади. Чунки унга “ганжи қаноат” ҳамроҳ эди. “У: “Ким сориким, Тангрининг эҳсони бор, Тош ёрилиб чиқмоғи имкони бор”,

деган ишонч билан кун кечирарди. Хуллас, у тонг отгунча йўл босади. Субҳидамда бир шаҳарга дуч келади. Шаҳар ичига элтадиган йўллар кўп экан. Лекин у энг яқинига дуч келганидан биринчи бўлиб кириб боради. Дарвозага яқинлашган заҳоти уни халойиқ қуршаб олади. Бу эл расмига биноан, подшоҳ ўлгандан сўнг унинг вафоти сир тутилар, саҳар вақтида ким шаҳарга қадам босса, уни тахтга ўтқазиб, бошига тож кийдириб, қўлига узук тақишар эди. Уни шу омад кутиб турган экан. Шундай қилиб, у мамлакатга подшоҳ қилиб кўтарилади.

Тамагирнинг қисмати нима кечди дерсиз? У ўзини роса қийнаб, юз машаққат билан тошни бошқа то-

монга ағдаради. Қараса, яна ёзув,
у “Хомтама даҳрда ранжур эрур” –
хомтама дунёда доим ранж тортади,
деган фикрни ўқийди.

ФАРҚ

Аристотелдан:

– Фикрли билан фикрсиз
одам қандай фарқланади? – деб
сўраганларида:

– Ўлик билан тирик қандай
фарқланса, худди ўшандай, дея жа-
воб қайтарган экан.

РИВОЯТЛАР ОЛИНГАН АДАБИЁТЛАР

Абдурахмон Жомий. Баҳористон (Шоислом Шомухамедов таржимаси). – Тошкент, 1997.

Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри (Абдусодиқ Ирисов таржимаси). – Тошкент, 1993.

Аждодлар ўғити (Тўпловчи ва таржимон Бўриной Аҳмедов). – Тошкент, 1991.

Асқад Мухтор. Чинор. – Тошкент, 1983.

Зайниддин Восифий. Бадоеъ улвақоеъ (Наим Норқулов таржимаси). – Тошкент, 1979.

Иброҳим Ҳаққул. Занжирбанд шер қошида. – Тошкент, 1989.

Иброҳим Ҳаққул. Камол эт хасб-ким. – Тошкент, 1991.

Машриқзамин – ҳикмат бўстони. (Тўпловчи ва таржимонлар Ҳамиджон Ҳомидий ва Маҳмуд Ҳасаний). – Тошкент, 1997.

Низомий Арузий Самарқандий. Нодир ҳикоятлар (Маҳмуд Ҳасаний таржимаси). – Тошкент, 1985

Носир Хисрав. Сайёҳатнома (Ғулом Каримий таржимаси). – Тошкент, 2003.

Саъдий Шерозий. Гулистон (Огаҳий таржимаси). – Тошкент, 1993.

Тиббиёт хазинасидан (Тўпловчилар З. Эгамбердиев, З. Эгамбердиева). – Тошкент, 1990.

Тўлепберген Қаипбергенов. Қорақалпоқнома. – Тошкент, 1993.

Убайд Зоконий, Муҳаммад Авфий, Фахриддин Али Сафий, Абул Фароҳ. Ҳикоят ва ривоятлар (Тўпловчи ва таржимон Кибриё Қаҳҳорова). Иккинчи нашри. – Тошкент, 1987.

Фахриддин али Сафий. Латофатнома (Ҳожи Сотимхон Хожа Инъом Мунаввар таржимаси) – Тошкент, 1996.

Чингиз Айтматов, Мухтор Шохонов. Чўққида қолган овчининг оҳизори (Набижон Боқий ва Ёқубжон Хўжамберди таржимаси). – Тошкент, 1998.

Sharq rivoyatlari (To'plovchi E. Ochilov). Toshkent, 2010.

Шоислом Шомуҳамедов. Гулбоғ
насими. – Тошкент, 1992.

Шукрулло. Жавоҳирот сандиғи
(Тўлдирилган қайта нашри). – Тош-
кент, 1983.

Ҳикматли латифалар ва нишонга
урилган сўзлар (Тўпловчи ва таржи-
мон Муҳаммад Собир). – Тошкент,
1996.

Адабий-бадиий нашр

Ҳикоят ва ривоятлар олами

ДОНОЛАР СУҲБАТИ

Иккинчи нашри

Мухаррир *А. Файзуллаев*
Бадиий муҳаррир *Ҳ. Қутлуков*
Техник муҳаррир *Л. Хинова*
Кичик муҳаррир *Г. Ералиева*
Мусахҳиҳ *С. Салоҳиддинова*
Компьютерда тайёрловчи *Л. Абкеримова,*
Г. Қулназарова

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08.09.
Босишга 2018 йил 30 ноябрьда рухсат этилди.
Офсет қоғози. Бичими 60x84¹/₆₄. «Peterburg»
гарнитурасида офсет усулда босилди.
Шартли босма табоғи 4,07.
Нашр табоғи 4,61. Адади 10000 нусха.
Буюртма № 18-314.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
“O‘zbekiston” нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

Донолар суҳбати / Э. Очилов. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 280 б. – (Ҳикоят ва ривоятлар олами).

ISBN 978-9943-01-900-3

Донишманд зотларнинг ҳар иши – ибрат, ҳар сўзи – ҳикмат. Шунинг учун уларнинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ ривоят ва ҳикоятлар, бу теран тафаккур соҳибларининг кенг қомусий билим ва катта ҳаётий тажриба билан тўйинган пурмаъно фикрлари асрлар давомида тилдан-тилга, китобдан-китобга ўтиб келган.

Ушбу тўплам ана шундай ибратли ривоятлар ва ҳикматли сўзлардан тузилган.

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)